Рук 603

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА LXXXVI. КЊИГА 261

СВЕСКА I. ЗА ГОДИНУ 1910.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1910.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I. О Сими Матавуљу. С изводима из Матавуљевих писама. Од Милана Савића 1

II. Мучни дани. Приповијест Буда Будисављевића Приједорског 24

III. Из историје Срба у Угарској. Од дра Алексе Ивића. VI. Од смрти Радића Божића до прве опсаде Беча (1528—1529) 51

IV. Листак:

Писмо Косте Трифковића Змај Јовану Јовановићу 70

V. Књижевност:

1. Оцене:

„А. Л. Погодинъ. Исторія Сербіи". Ст. Станојевић 74

2. Прикази:

а) *Белетристика.* „Стеван Сремац. Путујуће друштво". М. III. — „Иво Ћипико. Пауци". Марко Цар 80

б) *Културна историја.* „Dr. Gábor Gyula. A megyei intézmény alakulása és müködése Nagy Lajos alatt". Јов. Радонић . . . 84

3. Белешке:

Ердељановића „Братоножићи племе у црног. Брдима". — Слободана Јовановића „Политичке и правне расправе". — Тих. Ђорђевића Увод у Грбићев Опис обичаја у Бољевцима и т. д." — Истога Грађа за срп. нар. обичаје и т д." — С. Урошевића говор о потреби културне лиге. — Николе пл. Томашића Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva. — Тих. Ђорђевић у енгл. часопису о срп. Циганима. — Ј. Ажоота Босански бани и краљеви. — Талоци о Калају. — О Калајевој Историји срп. устанка 1807—1810. — О Јакубу Барту 89

VI. Гласник:

† Јакуб Барт-Ћишпински. Ло 94

МАТИЦА СРПСКА

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки ваљан Србин који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

Инв. бр.

Инв. бр. 1600

О СИМИ МАТАВУЉУ

С ИЗВОДИМА ИЗ МАТАВУЉЕВИХ ПИСАМА

ОД

МИЛАНА САВИЋА

Свој животопис, „Биљешке једног писца“, који је штампао у Летопису Матице Српске од год. 1898 до 1903, довео је Сима Матавуљ до свршетка године 1885. Те године, 1885, бавио се још у Црној Гори и остао је ту све до позног лета 1887. Али тај завршетак свог тамошњег бављења, затим прелазак му у Србију, где је остао до свршетка год. 1887, понови му положај у Црној Гори до јесени 1889 и повратак у Србију, где се углавном и задржао до своје смрти — све те прилике, преко 22 године свога живота, није описао никако. Бар не у облику опширнога животописа, иако је имао нешто у плану и тај план и скицирао.[1]) А кадгод би га који од пријатеља или познаника упитао зашто не наставља своје тако занимљиве „Биљешке“, он је свагда тек само одмахнуо руком и завртио главом. И тако је остала наша књижевност сиромашнија једним врло занимљивим и обавештајним радом, и то баш из примамљива пера Матавуљева. Што ће се доцније можда наћи који књижевник, који ће нам приказати и тај део Матавуљева живота, поуздано тек на основу његове преписке, не ће ипак заменити чаробност његова писања. А не ће па и не може изнети све прилике, у ко-

[1]) „У једној би глави било прво селење у Србију, Зајечар, Млан и C$\underline{\underline{\text{gnie}}}$; у другој Фра Брне и finis“. Писмо од 1. јануара 1900. — Али како сам му писао, да није прилика у Летопису говорити о мени, мора бити да је напустио сав рад о то доба.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

јима се Матавуљ налазио. Најмање ће пак, ма и уз при-
помоћ преписке, моћи приказати утицај тих прилика на
Матавуљеву душу, па тек мéне у тој осетљивој, по-
кретној и немирној души, једном речи, унутрашњи живот
Матавуљев. А баш такву је душу Сима Матавуљ и донео
са собом на свет. Па не само то; та примчива душа се
под утицајем јужнога сунца на све махове још и развила.
Јер то сунце „чини да се у Шибенику све преувеличано
замишља и осјећа; чини да су немирни снови у спавању
а на јави се премного сања; да је машти мало живота
што га је природа дала, него га тражи и ондје гдје му
мјеста нема“.

Ипак, један кратак животопис од његове руке очувао се у писму које ми је послао 8. јула 1898.[1])

Нема сумње, да је Матавуљ своје бављење у Црној Гори сматрао за најзанимљивији део свога живота. Он се једним одважним кораком истргао из узаних и незначајних прилика у Далмацији и Боци Которској, и нашао се у средини додуше малих али значајних и утицајних прилика у престоници Црне Горе. А те прилике утицале су и на њега тако, да му се учинило мало, што их је већ у „Биљешкама“ и у толиким приповеткама оцртао. Он се латио пера да их поново опише, дабогме, на сасвим друкчији начин. С натписом „У Мавританији“ почео их је у часопису „Делу“ износити. и многи нису знали, да се то тиче Црне Горе. Јер како је ту земљу назвао друкчије, тако је исто и свако лично име и сваки положај окрстио друкчије, измишљено, да бајаги забашури траг. Али док је у „Биљешкама“ приказао тамошње прилике озбиљно, дискретно, историјски, у „Мавританији“ их је изнео безобзирно, на готово и фриволно. Изгледало је, као да му није доста, што их је у „Биљешкама“ изнео као што се драма износи на позорницу, углађене и за представу уређене, него је хтео да се види и позорничко наличје, како је за кулисама и у гардеробама. Ни тај свој напис није Матавуљ довршио. Смрт му је прекинула сваки даљи рад.

---

[1]) В. Летопис књига 257. Листак, где је штампан уз неке моје примедбе.

Оба та дела имају све одлике Матавуљева начина. Поред сјајног, елоквентног приказа, у згодним тренуцима протканог пријатном, ненаметљивом шалом; поред испупчености појединих прилика, особа и догађаја, поред занимљивих дијалога, истичу се још и ретко чистим језиком, с оном сретном употребом згодне речи на згодну месту. А истичу се баш зато, што се не види, да му је нарочита намера, да лепо и чисто пише, иако је слог често мењао и дотеривао. Није чудо, што га је наш овострани филолошки Солон назвао најбољим практичним знаоцем српскога језика. А то своје „практично“ знање језика стекао је Матавуљ на сваком месту где се бавио. И на то се мора имати и дара и воље.

Требало га је чути говорити, кад му речи навираху на уста „као мећава или вејавица“, а треба му рад читати, да се осети и сазна, како му се облици и језични обрти улагују у душу човекову, како је заводе и собом носе. Дабогме, да том приликом треба имати згодно уређену душу, треба имати воље и нагона к лепој књизи и смисла за шалу. Ко свега тога нема, том не ће Сима Матавуљ казати ништа, бар не много. Тај ће судити о таман прочитаним стварима сасвим по својој души и својим назорима. Ако тај суд буде неповољан, није Матавуљ крив.

Наклоност к приповедању наследио је Сима од своје матере, јер и „она се одликовала шибеничком маштом најбоље врсте“. Многу причу, коју је доцније обрадио, чуо је најпре као дете од своје мајке. Иначе је градиво за своје приповетке узимао из самога живота.

Ради примера наводим из његовог писма од 25. јануара 1899 овај део: „Кројач Мита Михајловић сад у Ст. Бечеју, мој је стари познаник. Он је 1889 и 1890 овде [у Београду] радио па је као *назарен* протеран. Њега сам и описао у причи *Нововерци*“. — Па још из писма од 12. августа 1893, које је може бити допуна и потврда чланку Марка Цара „С. Матавуљ у Херцег Новом“. Матавуљ је дознао, да је Ђорђе Ђурковић или његов син Велимир превео „Бодулицу“ и штампао у старој „Преси“. Ја му набавим број а он ми затим пише ово: „Задовољан сам са преводом Розине и фала му. Али каква коинциденција! Знаш ли, да је баш ових дана умрла од капље *Ро-*

*

зина, правим именом: Ката. То ми је причао један Бокељ, Новљанин. . . . Вест ме је прилично узбунила, јер (не знам јесам ли ти причао) Ката је знала за причу и веома се љутила на мене а пре ме је волела. Бог да је прости!"

Није тај живот морао бити бујан, нек се само приказао на свој начин, да се може штогод из њега исцрпсти. Тако му је онда сваки животни израз добро дошао, у ком је назирао штогод из свога искуства. Понајвећма су му пријањале појаве, које је посматрао а почесто у њима и суделовао. И сваки српски па и туђ завичај, где се подуже бавио, давао му је пуно побуда и повода за обрађивање. Никад пак, црпао предмет ма откуд, није му умакла смешна страна појаве.[1]) То му је био нехотични, унутрашњи нагон, то му је био поглед на свет, и он се тога није могао а није баш ни хтео ослободити. И да нам његове приповетке не казују саме, да је живо градиво тек само употребио а иначе све, не удаљујући се од природе, што му је баш одлика, на свој начин извео; да не знамо, да је у њему непрестано радила „шибеничка машта", и најпосле, да није давно утврђено, да је свака приповетка а можда и сваки напис нешто доживљај и нешто домишљај, Dichtung und Wahrheit, морало би нам се казати само, да је Матавуљ био самосвојан посматрач и песник а не тек прецртач прилика и појава.

Он уосталом није штедио ни себе самог, што је свакако израз снажне интелигенције и владавине над собом. Треба само пажљиво прећи његов рад, да се и то сазна а не ће бити на одмет, да саопштим из његова писма од 30. маја 1891 део, који га карактерише: „Ја сам тако ћворц да се исказати не да. Заиста, заиста ти кажем, да од времена Јова праведника па до мене, ни један пророк,

---

[1]) „Ја, *археологија* отиде у министре. Море, како се *исцрпла* и хемија и математика и педагогија (а већ право и дуванска трафика, инжињерство ect.) лиферујући министре, остаје само још нецрпена *богословија*. И ја предвиђам, брате Млане, да ћемо наскоро имати *бонзе* за министре — знаш моје слатке бонзе — са вишњикастим камилавкама и златним крстовима на трбусима. Дај боже, да то скоро дочекам. . . . Данас је фамозни аранжман. Сељаци скупштинари изговарају ту реч свакојако, најчешће „маманжран" и задаје им ужасан зорт . . . ." пише ми 6. јула 1895.

ни један мученик за веру, не беше тако шворц као ја сад, првих дана јуна месеца MDCCCXCI. Јов се бар прославио тога ради а ја? Јов се науживао пре свога сиромаштва а још више после њега — управ оно кратко време његова страданија даде му Господ једино с тога, да добије јаче прохтеве; али сумњам да ће и са мпом тако бити. — Еле, ја сам тотално, колосално шворц. — За вратом ми је школа још те неколико дана, па онда ето ме у Н. Сад ка теби и поп Јовану [Храниловићу] и ка матушки Матици са неколико рукописа. . . .“

Ту његову ћуд, да најпрече и најлакше хвата смешну страну ма чега, довео је у неки систем његов учитељ у задарској прешарандији, дон Стјепан Бузолић. Њему је Матавуљ у својим „Биљешкама“ и одао достојно поштовање, истичући га као свога првог путовођу. Животну пак углађеност и ширу образованост стекао је Матавуљ тек у двору грофа Јанковића, последњег изданка славног ускочког јунака, Стојана Јанковића. Од грофа је научио и француски, па како је талијански већ знао, била му је отворена светска књижевност. Он је и доцније свȍм снагом ишао за тим, да себе образује. Тако је научио и руски и немачки а непрестаним је читањем и многим путовањем ширио обим свога знања и душевнога видокруга, те су га и у Београду признали за једног од најобразованијег књижевника у нас.

Није онда ни чудо, што је човеку, тако генијално оспособљену, поприлично мрзак био позив, ком се по невољи морао одати. Узан, ограничен учитељски дело- и видокруг није могао годити духу, какав је врио у Симе Матавуља. Децу обучавати врло је лепо и племенито, али није за сваког а за Матавуља је било понајмање. И да није било грофа Јанковића, ко зна, куд би „шмигнуо“ био Сима из села Ислама — ако се можда не би оженио и у селендри зачамио и зарђао. Али сретни удес хтеде друкчије на срећу његову и наше књижевности.

Уз способности, какве су биле у Симе Матавуља, и уз његову спрему могло се онда и десити, да је човека и прилике видео са свију страна, док све то други види тек с те стране, која му се таман приказује. Дабогме, да му се том приликом нису омакле црте, које обични гле-

далац није ни могао видети. Није онда ни чудо, што је посматрачу Матавуљу сваки предмет био занимљив а понајвише човек. И да је случајно постао сликар, постао би психолошки портретиста. С приказима остале природе није се много бавио, тек утолико, уколико је у вези с човеком. Човек као природа, то „парче природе“, био му је најмилији предмет, и он је поред друштвених и темпераментних израза човекових свагда приказао и видљиву страну његову. Другим речима, он није заборавио, да нам опише и спољашњег човека, да знамо какав је на очима тај, чијим се душевним и моралним особинама занимамо.

Иако је шала важна и значајна црта у Матавуљевим приповеткама, он никад није терао шалу шале ради. Није био лакрдијаш и није тражио, да навлаш протури какав виц. Па зато баш, што није био такав, није умео ни написати комедију па ни лакрдију. Он је свега написао два позоришна дела, „Завјет“ из дубровачког и „На слави“ из београдског живота, и оба су дела за чудо озбиљна и с тешком иронијом износе тамније стране друштвенога живота. Можда баш стога а уз то из разлога, што му техничка страна није ишла од руке, нису му драме успеле онако, како је замишљао и желео. То га је пекло и он је свој позоришни неуспех с драмом „На слави“ приписивао искрености, којом износи друштвене мане и пороке а не својој техничкој неизвештаности, с тим поузданије, што се један део београдске критике и закачио за садржај те драме.

Па кад би се узело педантски — што никад није симпатично — морало би се рећи, да ни техничка страна његових приповедака није свагда над сваким приговором. У њима је ређе постепено развијање до заплета и до катастрофалних трзавица или идилског завршетка. На такве примедбе слегао је раменима: „Ако се моје приповетке допадају какве су, онда су лепе и тумаче моју намеру. Најузвишенија сврха сваког уметника је та, да своју намеру јасно и лепо истакне, ма и не наишао на опште признање“.

Матавуљ је био и вредан, један међу нашим највреднијим писцима, који је сваку прилику употребио, да бар штогод привреди. Тако ми пише 10. јула 1896: „Довршио сам *Ђукана Скакавца*, који се многима допада, али се мени

не допада сад, кад га гледам цела целцата. Бадава, брате, моја се материца покварила од силног честог рађања. Треба да идем у Прим[орје] ради лека. . . . . Најгоре је, брате Милане, што немам воље ни за што, и што ми се ништа не мили, и ако од дужег времена живим умерено и чисто". — А већ 8 дана доцније пише „. . . . у кратко, радим својски и што боље могу и умем, јер сам рад да поред *Фра Брне* остане и *Завет* као нешто што вреди. Не надам се да ћу моћи још што написати од дужег даха". „Ја доста радим. Дао сам већ две ствари („Поварету" и „Необичан гост" [С. К.] *Гласнику* и *Искри*); још спремам за *Коло* и мостарску *Зору*. Хоћу да се и њима одужим", пише 20. фебр. 1901 из Београда. А 28. јануара 1897 пише ми из Шибеника: „Јутрос си ме веома обрадовао, а баш сам био мрзовољан и због силне буре, која не да ока отворити, и због других незгода, што су се нагомилале око мене. Мило ми је и што ти се прича „врло допада" [„Приморска обличја", Летопис књ. 190]. . ! . Ја сам с великом нategом написао ону цртицу у Голубићу (книнска околина), где сам био у гостима код једнога попа, зета мога, одакле сам ти је и послао. Чини ми се, да сам ти писао, да ми не беше добро. Био сам страшно прозебао и трпио силне пробади у грудима и у плећима, те сам уверен био да је почетак запаљења плућа. Зет и сестра беху се препали, те су хтели звати лекара, али ја се излечих гимнастиком и црним вином. Чим сам се осећао боље и дочекао дан југовине, одмах сам дојурио овамо. Али сад су муке јежеве. Бура се помамила ово је трећи дан, те се готово не може из собе а у соби нема *пећи*. Принуђен сам да се одевам као они што су ишли на северни пол. Можеш замислити како изгледам! Тако ти ходам по соби, од муке певам, па кад се неког јада загрејем, радим, па опет ходам. Али зло време неће дуго трајати. Небо је ведро, сунце греје, те чим престане бура, не ће требати ни зимњег капута.

„Ја радим много ствари наизменце. Описујем Далмацију, купим речи, пословице, падимке и чудна презимена; исправљам оно што је Вук погрешно забележио по Далмацији и пишем велику приповетку за Летопис. Ово последње радим само кад сам потпуно вољан те се смејем као луд.

Надам се, „цврсто“ се надам, да ћеш бити задовољан. — Био сам у страху, да ти се не ће свидети „Приморска обличја и различја“ [Тако се „Иванка“ у први мах звала]. Радује ме, што сам се преварио, али то приписујем твојој слабости према мојим приморским причама. Понављам: изостави што год хоћеш, чак можеш и натпис изменити, ако нађеш што згодније. . . . Јавио си ми да ће се *Завет* приказати 1-ог фебр. по нов. Је ли се приказао?[1]) Ја овде не примам никакве српске новине, нити знам шта се у опће тамо догађа, сем што читам у „*Pressi*“. Молим те, ако се Завет приказивао и ако има о томе какве рецензије или белешке, да ми пошљеш дотичне новине. Ја ћу се овде задржати најмање цео фебруар по новом. . . . . Настој да натовариш на себе још који килограм. Нема ништа без тога.[2]) Да ја нисам претоварен месином, одавно бих цркао. Овако у свакој невољи збацим са себе неколико декаграма па их после накнађујем“.

Много се говорило о том, да су Матавуљеве приповетке из приморског живота боље и пуније него приповетке из београдског живота. На први поглед тако се и чини. Али при пажљивијем посматрању наћи ће се разлика једино у предмету а не у изради, с тим пре, што су му приповетке из београдског живота у композицији потпуније и савршеније. Приморац је ведре ћуди, готов на шалу, помало је смешан а свакако немиран и превртљив баш као и море, у ком га је мајка окупала. Шале, или боље рећи, вица не клони се ни Београђанин, и он је немиран и превртљив, али није ведре ћуди. Откуд је онда и могао Матавуљ београдске типове приказати ведре и симпатичне? Што у њима нема, не може писац ни истаћи, већ ако хоће да измишљава и лажно приказује. А баш

---

[1]) Приказан је први пут марта 1897 у Земуну а у Н. Саду 23. марта 1898.

[2]) Био сам онда дуго слаб и Матавуљ ме слао у Дубровник а никако у Абацију „. . . . и не свраћај у Абацију, него иди право у Дубровник, где већ [јануара 1897] има љубичица, где је прави рај . . . . у Дубровнику тога [ветра] нема. Ту је ваздух као млеко . . . ту живи богат трговац и ванредно добар човек, Стефан Бравачић . . . . ја бих му писао. . . .“ Међутим, ја сам остао код куће и опоравио се ту. Бравачић је преминуо 1903.

симпатична црта ведре ћуди, оскудица београдских типова, у пуној је мери особина Приморца. Зар је онда чудо, што Матавуљеве приморске приповетке боље годе и боље пријањају него београдске? И најпосле, зар је чудо, што сам Матавуљ своје ведре и симпатичне земљаке с већом вољом износи, кад је и сам био ведар и симпатичан?

Та његова ведра ћуд превезла га је као у шали кроз све незгоде и неприлике, кроз сву његову тешку животну школу. Лако, бонвивански прескочио је омање сметње а мудро је обишао овеће. У полемику са својим критичарима није се упуштао, по својој прилици из разлога, што је био уверен, да полемисањем неће моћи доказати ништа, ако самим делом већ није. Тако исто се није упуштао у побијање каквих вести о себи. Кад је др. Љубомир Недић на састанку београдских књижевника год. 1892 прочитао своје прве нападаје на песништво З-Јована Јовановића, узео је био реч и Матавуљ. Новине су донеле извештај о састанку па и о Матавуљеву говору. О том ми нише 27. децембра 1892: „. . . . И мене умешаше ни крива ни дужна. Ја сам говорио, али сасвим друкчије. Ја сам доказивао, да има коинциденција у обради истога предмета међу разним песницима. Тим сам хтео да браним З[маја] од гадне потворе да је он плагијатор. Али они извртуше да се с њима слажем! Нисам дао исправку из начела, што никада ни у који политички лист београ[дски] не бих слао исправке".

С људима, који му се нису свидели, није Матавуљ хтео ни спрезати. Такви људи, ма били на високим достојанствима, нису били за њега. Није ни он био за њих а они су му своју немилост дали и осетити. С тим већма, што своју богату унутрашњост није умео „практички" т. ј. пузавачки да протури. Његов чист, отворен, господски карактер гнушао се тога, његове поштене и чисте руке нису ни умеле да се лате и таквих средстава. То се није Бог зна како уважавало. Да, Матавуљ је био господске нарави и у животу и у списима. Он своју личност није никад истицао. Ни у расправним чланцима а камо ли у појезији. Колико се пријатно истичу „Биљешке" од сличних радова других, обично мање важних особа! Он говори ту о себи, уколико мора бити, и набрзо

прелази на предмет или другу личност. То је отмен начин, који се увелико разликује од сиђушних колпортера своје књижевне славе и својих грађанских врлина. Јер ко би иначе говорио о њима, да то не чине сами!

Али је ипак било људи, и то на највишим местима, који су му баш те одлике знали ценити. Такав је био српски краљ Александар, који на представку министрову не хтеде Матавуља отпустити, него му даде допуст на неодређено време с пристојбом коју је имао у служби: „Писца, као што је господин Матавуљ, може и мора Србија издржавати".

То се десило у почетку 1895,[1]) кад је на Матавуљево место постављен други (Манојло Призренац) за шефа пресбироа. О том ми пише; „. . . . У ствари ја сам на сокаку. Нисам избачен него сам учтиво изведен. Што и мене и друге изненађује, то није сам догађај, него сви ти обзири и учтивости, необични у овој земљи. Одмах после одласка краљева понуђена ми је друга служба, које се нисам хтео примити. Служба је угледнија, указна и боље награђена, али ја се нисам примио зато, што је требало збацити човека ни крива ни дужна, зато што би се свакоме наметнила сумња да сам ја интриговао да се дочепам тога места. Тако је трајало неколико дана, па онда ми је понуђено одсуство, које сам, разуме се, и примио. . . . Онда један овд[ашњи] листић нападе владу због мене а то даде повода „новом" да пошаље исправку, у којој се тврди да ја нисам отпуштен, у којој има вазда ласкавих речи за мене. . . Што је главно и опстојатељствима крепко доказано то је, Милане карисимо, да ме нису могли ухватити ни у каквој некоретности. То је споредна квалификација за све остале службе а за пресбиро није".

А 20. јануара 1897 пише ми из Шибеника: „По мојој молби ја сам добио продужење одсуства колико год хоћу и, наравно, докле зима траје, ја из Далмације не ћу." Године 1898 20. октобра пише ми из Београда: „Јуче је

---

[1]) Још 6. фебр. 1894 пише ми „Као што се можеш домислити, мој се премештај изјаловио, али ме неће кретати са овога положаја. Тако је решено на *највишем* месту, без икаква мога утицаја. Стоји ми на вољу, да отидем у иностранство о чему ћемо се поразговорити кад се састанемо".

постављен за шефа пресбироа С. Јакшић (Хари). Да видим, шта ће са мном".

И видео је, јер му је исте године (1898) тадашња влада одузела и пристојбу. У једном писму из те године вели: „. . . . да знам á la fin шта сам скривио кад ми се одузима оно, што ми је *сâм краљ* одредио!" Међутим, као да су ипак имали обзира с њим, јер ми 3. новембра 1899 пише: „Био сам преоптерећен послом задатим у министарству и то ме је спречило, да довршим „Биљешке". Сад ћу прионути. Али к вама не могу, као што сам се надао и јавио ти; јуче ми је одговорено, да се не одобрава [одсуство]."

*

С Матавуљем сам се лично упознао у јесен год. 1887. Било је то у Београду, у стану Јована Бошковића. Обојица смо тражили положај па смо га и добили и то у Зајечару. Ту смо се те јесени опет нашли и ту нам се и зачело пријатељство.

Матавуљ је онда био у јеку своје снаге; таман је навршио 35 година. У свет су му ушле тек неке приповетке из црногорског и приморског живота, растурене још по листовима. Али то је довољно било да га наш свет упозна са најлепше књижевне стране. У Зајечару су га колеге дочекале предусретљиво и док се бавио у тој варошци, био је наше друштвено средиште. Свагда ведре, доскочљиве ћуди, натучен причама из далматинског и црногорског живота, слаткоречив као мало који, готов да пристане на сваковрсну друштвену забаву — он је у тој заборављеној вароши за три месеца тако рећи освојио све прилике. Становао је и хранио се у великој гостионици, хотећи у свако доба да је покретљив. Тако се онда и десило, да нас је усред зиме, око Божића, кад је термометар показивао 20 степени под нулом, оставио и преко Књажевца и Ниша дошао у Београд, Нови Сад, Будимпешту, Загреб, Шибеник и најпосле опет у Црну Гору.

Њему је у Зајечару просто додијало. Док су били лепи дани, још које-како; али кад се угнезди и догрди она страшна зима, те и друштвени живот чисто замрзну, није имао више станка. Уз то су наишле и друге непри-

лике, које су га готово приморале, да остави Зајечар и Србију. Тадашња влада није га додуше хтела пустити, али је притисак од горе био сувише јак. С престанком притиска престале су и сметње и Матавуљ се могао поново вратити у Србију.

Мене је од првога састанка нешто њему привлачило. Биће да је то била унутрашња, у први мах несвесна симпатија, која је можда била основана на сличности наше ћуди. Од првога вечера у Зајечару, кад смо у Темељковићевој механи Влајко Малина, Коста Ковачевић, он и ја, подобро залили цветну леју нашег пријатељства, остаде нам програм забаве исти: књижевност, прича, песма, шала и вино. С временом и с бременом година постаде нам програм питомији и тиши. . . . . На онда — ја и данас не могу веровати, да Симе Матавуља више нема! Да му не ћу никад, никад више угледати мушко лепо и тако симпатично лице. Ни чути звонки му глас, који је тако чаробно умео причати. Ни стиснути му руку, која је тако исто чаробно, иако поприлично нечитко, умела писати. . . Како ми је оно јавио 1. јануара 1900? „. . . . у другој [глави] Фра Брне и finis". Да, finis — свршетак, крај свему. . .

Из Новог Сада добио сам, у Зајечар, прво писмо од њега, за којим су се у току од двадесет година низала толика и толика, далеко преко две стотине а с картама кудикамо више. Нажалост се многа изгубила.

Из тих писама допуњујем овде свој напис о Сими Матавуљу, узимајући оно, што је опште занимљиво, што се тиче њега самог, његова живота и рада. Тако би требало да чине сви, који имају Матавуљева писма, како би се његова слика и појава што јасније могла приказати. Почетак је учинио Јован Грчић у „Бранику" за год. 1908 бр. 149 и т. д.

Дабогме, да би прилике, које су с Матавуљем у вези, много јасније биле, да се обелодане и писма, која је Матавуљ добијао. Али том још није време и не ће тако скоро ни доћи. И не треба. Не објављујем ја ни сад *све* из Матавуљевих писама, а има ствари, које не треба никад ни изнети на јавност.

Већ у првом писму, из почетка год. 1888, пошто је навео, да је био код моје матере и шта је ту видео и чуо,

хвали се, како га Новосађани свесрдно дочекују. „Не треба да ти кажем, како сам дочекан овде. Није да ме зову у госте, него ме разносе. Упознао сам се већ готово са свима виђеним Србима. Грчић *навалује*, да се к њему преселим на стан и храну, докле год сам овде. То исто А. Најевић па и други. Овде је тек Феачка земља!“ [1]) „Продао сам мојих седам већ штампаних прича Браћи Поповића за 70 фор. Дивота! Сутра ћу предати Матици ону приповетку[2]) и за њу примити 50 фор. Еле, новаца као воде. Био сам ономад у Карловци код Паје [Марковића].“ Из Загреба ми пише 1. фебр. 1888: „У Б. Пешти остао сам три дана. Нисам тражио „онкла Стеву“ иако сам имао препоручно писмо на њ, но сам зврљао сâм по вароши, incognito. То је за ме највеће уживање. Овде сам данас је дванајести дан. „Vienac“ ми плаћа по $2^1/_2$ фор. за страницу, те бих могао још дуго остати, али сам се зажелио *маслина* и морскога мириса. Од јуче дува југовина, те ми чисто доноси тај мирис. . . . Вечерас ћу бити на Сењској Ријеци (Fiume) ће ћу остати један дан. Одатле ћу у Шибеник etc.“ Доцније, год. 1892 био је са својом (првом) женом у Шибенику. Год. 1893, већ удов, оде опет у Шибеник, јер му је брат Ђура писао, да је болестан. О својој завичајној тежњи пише ми из Шибеника 8. септ. 1893. „. . . . из Београда пођох у петак после подне а овде стигох у понедељак (6-ог) из јутра. Прво, о чему се уверих, то је, *да је мој брат јужњак најчистије крви* — уверих се, да није болестан ни из далека онако, како сам ја, по његову писму, замишљао. . . . Можеш замислити, драги Милане, како ми је тешко, јер ме све подсећа на лањски боравак овде, али опет прија ми завичајни ваздух, маслинке, риба и остале смрдарије. . .“

„Ја сам стигао у Бар“ — пише ми 17. маја 1888 године са Цетиња у Нови Сад — „бијеле нећеље, ће ме Господар прелијепо прими. Ту сам остао уза њ двије не-

[1]) Професорска колегија у Зајечару а поред ње и многи одлични грађани живели су сложно и дружевно, тако, да смо ми дошљаци, Влајко Малина, Матавуљ и ја, Зајечар назвали Феачком земљом.

[2]) Не знам коју мисли, јер „Љубав није шала ни у Ребесињу“ изашла је у 4. свесци Летописа за ту годину.

ђеље а отуда дођосмо заједно на Цетиње, ђе све нађох по старом, само што не нађох најмилијега пријатеља, доброга мог Беару, којега и данас плачем. Одмах сам успостављен на старо место, као учитељ српског језика Наштједнику. А како су у гимназији сва мјеста заузета а већ пола школске године, то ти немам другог посла до 4 сах. предавања на недељу. Тако ћу моћи штогод израдити ове до јесени и послати нешто Стражилову, нешто Јавору, нешто (за награду) Коњевића задужбини. Мој драги Милане, као што видиш, имам прилично лијепо мјесто, али да ми је имати мало прихода свога, или да је могуће зарађивати књиж[евном] радњом, пак да ми се скучити у Приморју, *анфиширао* бих се свакога положаја, па лијепо да ме поставе министром! Али шта ће се. Таке су ти прилике у нас у Далмацији, да о томе не може бити говора. Него, настојим да и овдје живукам како се боље може. Ходам, работам по мало, слатко спавам а што је најбоље, утапљам све бриге у — ти већ знаш у што. Фала ти на Ар-аровим[1]) пјесмама. Лазо [Костић] их сад чита, можеш мислити са каквом насладом. Дађу их и Књазу.“

Даље пише Матавуљ о причи, коју је послао Стражилову. Та је прича прослављени „Бакоња фра Брне“ онда још „Како је Пјевалица излијечио фра Брну“. О „фра Брни“ саопштио је преписку Јован Грчић у Бранику а много је говора о тој причи и у писмима мени. Готово у сваком ме у различитим варијацијама позива, да га извиним код уредника. Тако у писму са Цетиња од 29. маја 1888: „Поздрави Јоцу и Госпођу. Реци му да се не једи ради ф. Брне. Стићи ће и крај, божа ти вјера, кад ли тад ли! А што сам слагао, то ми није првом — а надам се — ни последњем.“

„. . . . Сад ти је на Цетињу пусто“ — пише 1. јуна. „Ко ћаше рећи, да ћу започети шк[олску] годину у Зајечару а довршити је са Наш[ледником] Црногорским.“

Његова жеља, изражена у писму од 29. маја: „Још ћемо имати предавања десетак дана, пак онда? Онда зло и наопако ко не узима „парах“ да изађе мало из ове

[1]) Светозар Арсенијевић, брат Владанов, био је с нама заједно учитељ (цртања) у Зајечару. Човек мало настран, иначе добар предобар. Издао је две три књижице својих песама.

котлушине!“ испунила се. 4. августа пише ми из Лепетана писмо, које ћу са занимљивости саопштити у целини с тим пре, што је то писмо било квасац његовој књизи „Бока и Бокељи“ (Књиге за народ св. 38).

„Одиста ти још никад није дошло писмо из ове чудне и велике вароши, и ако је прилично позната у књижевности. Данас је петнајести дан откако сам сишао у нашу дивну али преврућу Боку, а ово је трећи, да сам у мога пријатеља Дра Лазара Томаповића. Живот, брате, сама идила. Купљемо се по једном и по два пута, ручамо, вечерамо, спавамо и разговарамо. О раду ни говора није. Залуду је добра воља и намјера, кад се не пише човјеку. На по Боци су у ово доба годишње „feste“ (храмови и мали вашари) готово сваки дан. Јуче на пр. бјеше Госпођин-дан латински, „festa“ на једном острвуцу поред Нераста, по сахата одавде. То је најгосподскији скуп у Боци, управ ту се скупља „la fine fleure“ бокељека. И ја сам био и науживао се лијепога весеља приморскога. Данас је Св. Рок, festa у Ластви. Ја сам био са Лазарем. Као што знаш, у Боци је мало католикâ, али су им цркве врло лијепе и они о festama упињу се да им што љепше испане. Њихова браћа православна зачињају им веселье. Амо је велика толеранција религ[ијозна]. На пр. жене наше вјере иду на завјете у њихове цркве, а и они још више у наше. Католици сви славе крсна имена и чувају остале српске обичаје.

„Али свему мора бити краја, па и овоме моме ластовању. И баш му је крај. Данас долази лађа из Трста и доноси Змаја Јовановића, који иде у Ц. Гору. Ја сам мислио отићи му на сусрет до Дубровника, али се суминух са лађом. Па куд ће недаће, ова што данас њега доноси, не сврће ниђе у Боци, те тако морам у чамцу до Котора, да га тамо сретем. Вечерас ћу с њим на Цетиње. Ако ме пусте сићи ћу опет у Боку да се још купљем.

„Реци Јоци да се не срди. Обузело ме il dolce far niente. Ама чим одем горе свршићу Пивалицу. . . .“

У писму са Цетиња од 18. септембра коре се, што је „лијен“[1]) („врлина свакога Приморца“) па наставља

[1]) О том је у писмима почесто. Така на прим: „Не пише ми се, мој Милане. Не знам који је ђаво, али не иде. А ти знаш, каква пачавра изиђе, кад човек нашега фаха ради преко воље“ — пише

„оштија!“ овако: „Послије Змаја долазио је Бјелановић, послије њега Томановић. Они су узрок што сам дангубио више него што би' хтио. Али сам опет прегао. Од онамадне послах два наставка Фра Брне. Данас пишем даље. И тако сваке поште шиљаћу редовно доста рукописа, како ће се отегнути до краја године. Коштаће ме поштарина више него што је фра Брну коштала љекарија, али да је просто! Препоручи брат-Јоци да припази на корекТуру, а имаће доста посла са мојим несретним рукописом. Бога ми, немам времена да љепше пишем. Такођер — то сам заборавио њему писати — нека слободно изостави ђекоју ријеч па и читаву реченицу, које би могло вријеђати естетично чуство П. Н. публике. Онда кад пишем, ја се на П. Н. публику ни мало не осврћем а такођер ни на П. Н. филолошке пундравце, него излијевам на хартију све што кипти у мени, јер ми је тако најмилије. Та ми сви што брљамо хартију имамо ваљда мало права да радимо што *и за свој ћејф*. Али пошто преузме владу хладни разум онда видим, да није добро ни тако. Него је добро да и ти и Јоца пребересте малко ријечи. Сад ми паде на ум да у оној народној шаљивој молитви „Зелембаћа кола враћа“ и т. д. (коју сам у дјетињству запамтио) има доста *маснијех*, које ће требати елиминирати, ако вас двојица нађете да треба. . . . . Сад сам сасвим дворски. Предавам Наштеднику и кнезу Мирку а у гимназији немам посла. . . .“

У писму од 5. октобра 1888 вели после увода и доцнијих додатака о једу и неједу брат-Јоцину са нешиљања рукописа: „Препоручујем ти што сам ти препоручио и у последњем писму, на име: да мало *иургираше*, ти и Јоца, моја сочиненија, јер би могло бити повике на лист (а богме и на ме).“

Брига и позиви за исправљање рукописа провлачили су се готово кроз сва писма, тако исто и извине да се не срдим сад опет ја, ако не пошље рукопис на време. Тако пише у писму с почетка год. 1900 „. . . . ја сам ти рекао једном за свагда: изостављај све што ти не конве-

ми 6. фебр. 1894 из Београда. Додуше, то је писао у писму, у ком вели: „Ја сам провео ноћ крај мртва Војислава [Илијћа]“. Наравно да му онда није било до писања.

нира. Ја ћу пак писати све онако, како је мени редом у мозак долазило онда: све што сам мислио, осећао, надао се, разочарао се ect. Тако сам обећао у почетку [„Биљежака“] т. ј. да ће се сва радња одликовати искреношћу кад говорим било о себи, било о другима. Сад, опет кажем, ти увек имај на уму своју одговорност као уредник Летописа — а најпосле, без сумње, има истинâ које се могу прећутати.“ И у овом писму говори како ће писати о својим „књижевним радовима — засебно о Брни — како ће се преплести и автобиографија и белешке пишчеве у правом смислу.“

Нажалост од тог не би ништа.

У писму од 18. септембра 1888 срди се на себе — не баш врло озбиљно: „Нема, брате, дана, кад се из јутра не заречем: е, данас ћу писати Млану, ама, оштија, писаћу му на дуго и широко! П' онда или ово или оно — што било. Та имам кад и сутра! Па сутра као и данас, прексутра као и сутра и т. д.“

Писма је писао доста тачно. Али са шиљањем рукописа запињало је обично. И коректуру је слао тачно, само што није много пазио. „На моју се коректуру не треба много ослањати што се тиче *слова* или знакова интерпункције“, — пише ми из Соко Бање, јуна 1900 „са 30° С врућине у хладу“ „јер ја те ствари у својим радовима не видим. Али се *поглавито* треба држати моје коректуре у ономе што *изоставим* или *додам*. То знаш, али није згорег напоменути. Највише ме шокира кад дође с почетка оно што треба да је наставак или vice-versa. Дакле мени коректура треба *само једном*, те најзгодније ће бити, да ми пошљеш (овде) *прву*. Мило би ми било, драги Милане, да ми кажеш и свој даљи суд о овој бескрајној глави V.-oj. И уопће да ми кажеш, интересује ли се још ко за овај рад. Особито ову главу радио сам с великом вољом и с великом пажњом.“

Ја сам му и казао „свој даљи суд“ а уједно и „ко се још интересовао за овај рад“ и за — њега. То је он и квитирао у Летопису 207. на првој страни главе VI. својих „Биљежака“.

Свој приватан живот на Цетињу описује Матавуљ у писму од 2. фебруара 1889.:

„Биће, зар, 2 мјесеца откад примих твоје слачајше. Отада сваког пута кад пошта крене одавде — крећe трижди нељељно, чудне престопице! — свакога пута, рекох, стид ме је што ти не писах и сваког пута заречем се: сутра ћу! Што ћеш, брате.

„Посла немам никаква — осим редакције Гласа Ц[рногорца] а то је као и ништа — откад је отишла одавде кнежева породица. На пољу глибина да се не може човјек маћи. Кад се пробудим обично је 9 сати. Тада се обрнем на други бок, да продужим живот у царству снова, пошто је реалност тако траљава. По подне опет „*спавнем*“. Пред вече тражим фришкетацију. По вечери је у мојој кући — у моја кушта-та — сијело обично до 11. Тако ми пролазе дани без икакве воље за рад (активни, јер читам непрестано оно мало ура што не лежим). И томе ће, по свој прилици, доћи крај, кад почнем осјећати пролеће. Тада ћу по свој прилици свршити „Пјевалицу“, *који се и мени* допада. То је једина прича, коју сам с великом вољом (али не с пажњом) израђивао. Ако је свршим, како сам је in petto засновао, биће лијепа. . . .

„Данас ће изаћи I. свеска Нове Зете. Не чини ми се лоша, али сам увјерен, да ће умријети од анемије. . . .

„Мислим да је тамо већ данас господин Л[азо] Костић, мој драги Кирије, како га обично зовем.[1]) Гледај, бога ти, да га добро разонодите, па онда да га постакнете, не би ли се већ латио полуга — ћах да речем пера. Мени је криво без њега, по што је он јединствени овље, који ми не може никада и никако досадити, али поред свега тога мило би ми било, да накнади међу вама чаму, што је поднио овље. Данас сам му писао.“

„Ја га сад замењујем при уређивању Гласа Ц[рногорца] — вели у писму од 15. марта 1889 — (који он и ја у шали зовемо Glas funébre) пак сам се увјерио да заиста човјеку не претјече времена за што друго.

„Што ти се чини о театралном „ефекта пуном“ завршетку краљ-именьакове ти комедије? Би ли тај догађај могао бити узроком да се ја и ти опет састанемо? Ко зна! И са тога гледишта да је благословена његова ретирада.

---

[1]) Лаза је опет звао Симу „Чадо!“ „Чадо вазљубљено!“

„Живаљевић писао ми је једно веома дугачко и прекојего-веома љубазно писмо, молећи ме да му пошљем једну новелу. Немој се нимало зачудити ако видиш у „Колу“ једну моју причу. Ја бих лако одолио његовој љуб[азној] молби, али . . . али . . . мило ми је да се и у Биограду чита штогод мога. У осталом нијесам још̌те ни почео ту новелу, јер ми II. број „Зете“ попи сву снагу.

„Амо је да не може бити горе т. ј. досадније. Пусто *село*, јер је двор у Бару, Лазо ко зна ђе, сви други који су могли разбјежали се. А вријеме да не може горе. Јутрос снијег мете, влага велика, улице блатне. . . . Не ћу даље, да не дам маха зловољи. Не заборави ме, слатки Млане, бар по једном у свакоме мјесецу.“

Из тог писма, које је потписао „фра Шимун“, избија велика жеља, да поново „шмигне“ из Црне Горе. Већ прошло писмо одаје му нерасположење. Уосталом биће још „лепше“. Међутим су се његови пријатељи у Београду, особито професор Влајко Малина, којег често назива „Маслина“, трудили, да добије положај у српској престоници. На то се односи завршетак писма од 23. априла 1889: „Пиши слатком Малини, да ће бити како његово добро, племенито срце жели, иначе не би ми остало друго но да свршим као мој непрежаљени Беара. . . Видјећемо се у августу.“

Овде треба упозорити на оно што у „Биљешкама“ пише о Беари а ја ћу још̌ уплести из Матавуљева првог писма од 3. јануара 1888, које ми је из Новог Сада писао у Зајечар. Писмо је писао у три маха. Први део у јутри, други по подне а трећи сутра дан. По подне у 4 сах. пише ово: „Овај дан, што ми тако весело започе, заврши жалосно. Мало прије стиже задарски „Српски лист“ и донесе црну вијест, да се мој добри друг и пријатељ из ђегинства, честити човјек — као икакав што га је икада бивало — мој јадни *Илија Беара*, професор на Цетињу, *убио*. Можеш замислити, како ми је овог часа! Сјећаш ли се, да сам ти о њему говорио? Канда бјеше свр̌нуо с памети. Више се не би могао исплакати ни да ми је брат Ђура преминуо. Не могу даље. Сутра ћу наставити. — Понедељак 4-ти. Синоћ ме поведоше у позориште. Давао се Верн̌еов „Пут око земље“. Представа је трајала 3 сахата. Није-

*

сам видио ништа, пити се сјећам ичега. Ноћас сву ноћ не затворих очију. Потресен сам као што давно не бјех...“

У вези с Матавуљевом сеобом у Србију пише ми Малина: „Пиши Матавуљу, да ће после ферија добити место овде. Био сам куд треба и биће му резервисано“. А нешто доцније: „Јуче је био код мене др. Никола Петровић [Ница], директор II. гимназије. Каже, да је од Симе добио књигу његових приповедака. Сима и Пера Павловић [такођер паш зајечарски друг] остају у Београду. Андра Николић [доцније министар] говорио је већ с Николом Петровићем и казао му, да Сима долази. Ми се већ радујемо на нашег старог Аретина [тако смо Симу у Зајечару почесто звали].

„Сими ће се овде допасти; наћи ће и лепа друштва... Чим стигне у Нови Сад а ти га одмах прати мени. Нисам ни ја богаташ, али знам, да не ће ни он из Црне Горе доћи претоварен благом. Стога мислим, да ће му и моја понуда, искрена и пријатељска, мила бити.“

Иначе се Матавуљ с „Фра-Брном“ негативно бавио: „Фра-Брне не може васкрснути[1]) докле сам ја *овде*. Он ће у свој својој слави и сили устати из мртвих послије мога преселенија.“

У то је доба (1889) изашао, у 12. броју „Јавора“, мој путопис „Зајечар,“ који сам Матавуљу приказао и у „Зети“ његова прича „Учинио као Страхинић“, коју је опет он мени приказао. То се десило сасвим случајно и о том и говори у писму: „За иста чудан случај паша истовремена узајамна „посвјашченија“! Могао би ко помислити да смо се договорили — — што у осталом опет би потврдило колико маримо један за другог.“ Затим прелази на моју причу, која је изашла у Зети: „*Прић-Пантина шубара* мени се допада. као што ми се свиђају сви радови прости, без натезања и мудровања а поврх свега *истинити* (прем да ја исти[ну] у неким *не по* својој вољи него по приликама идеалишем). . . . Овдашња [цетињска] читал[ачка] публика навикла је више на причања из небулознога свијета, који не постоји, с тога интересују је понајвише висирени детаљи из твоје приче; тако је исто

[1]) Прекинуо га је свршетком год. 1888 у Стражилову.

и са мном. Ја сам овдје најмање уважен, мање валај него ли гомила „гелегенхајтс-дихтера“, којих је овде пуно! Али то мене не брка, па не ће ни тебе. Нека славна публика иде за нама а не ми за њом.“

Тог се начела држао и надаље, особито у приповетка ма из београдског живота, што му је навукло „немилост“ не публике, али неких извесних литерарних особа.

Међутим је Матавуљево незадовољство све то већма расло а из писма од 22. јуна (1889) избија подобро. Оп богоради Малину „тако вам маслина!“ да му изради „какву *службицу* тамо, само да *прилично* могу живјети. . . . Узроке овога мога великог незадовољства не могу ти писмено јавити (било би предуго), али те увјеравам да су преосновани и да је моја тврда накана селити се. Могу те још увјерити да би сваки човјек на моме мјесту, који би — разумије се — имао образа, морао учинити што и ја. — Толико ти је доста знати. У осталом ја сам здрав, ведар, вољан да радим као икад. Ено ти доказа у конту X.[1]) Кад се сврши прочитај га. . . . До скора свиданија. Пиши ми најдаље до Илина дне, па ако ћеш само ове ријечи: Мјесто ти је одређено (то и то) са платом (том и том). Хајде не часи! Весело к мени у Нови Сад на пет шест дана, пак се вуци у *Биоград*. . . . .“

„All right! Бићу у Биограду на вријеме“ — кликће у писму од 15. јула — „али је питање хоћу ли се моћи задржати у Н. Саду. . . . Вјеруј да сам у восторгу и да бројим дане као тамничар. Не обзири се много на новинарске лагарије о великом весељу овдје. Има доста дима. Има их премного, који ће ми завидјети кад дознају, јер кријем своју одлуку. . . . “

На завршетку додаје „Пошљедње са Цетиња“:

На Цетињу је Матавуљ публиковао и другу књигу својих приповедака. „Приче су прилично изглађене и пререшетане. Заузмите се, да тамошњи књижари набаве што више, иначе пропаде мој сиромах издавач а и ја уза њ.“ — вели у том „пошљедњем.“

Матавуљ је пропутовао лађом поред Новог Сада уочи дана, кад се имао јавити управитељу треће београдске

[1]) Конте Иле десети и Илија Вулинов“, у Јавору.

гимназије, у којој је био постављен за учитеља француског језика. Допратио сам га до Карловаца и пожелео му сретна пута с додатком „до скора виђења!“

Матавуљеву незадовољству на Цетињу можда би се нашло и дубљег узрока осим тежње за светом. Он је год. 1887 и 1888 провео у овим крајевима, Београду и Новом Саду, па је видео, да се ту друкчије живи него под Ловћеном. И друштвено а камо ли, рецимо, службено. Па кад му се показала прилика, да се амо врати, њега је спопала таква тежња, да — ено му писма говоре доста јасно.

Матавуљ је доцније био још двапут у Црној Гори, први пут г. 1893 сам а други пут са женом Љубицом год. 1903. Год. 1893, 27. септ. пише ми карту из Котора: „Био сам у Црној Гори тачно десет дана — кисну о, зебао и преплануо од *јужног* сунца и брбљања. Данас (термом. је показивао 26° C на сунцу) сиђох пешице од црногорске границе — неких 3—4 сата — и ево ме уморна у тесни Котор. Сутра зором крећем се пут Фијуме а одатле у Београд. . . .

Из Београда и иначе, где се бавио, слао ми је она многа писма, из којих сам овде већ понешто објавио а објавићу и даље, уколико се тичу њега и његова књижевног рада. Последње *писмо*, које ми је уопште писао — карте не рачунам — износим у целини: „Уајт (Wigt) 23. VIII. 1907. Драги Милане, Ево ти обећане сличице за Матичин Календар [за 1908 „Преображења“]. Свакако најоригиналније је то, што је рађена на Северном Мору, између Бремер-Хафена и Довера, 6 и 7. авг. по нашем. Кад смо се искрцали на острву Уајту, ја предадох нашем једном мрнару да преда на пошту. Кад му дадох и новац рекох му да п[исмо] препоручи и да ми сачува рецепис. На моје велико чудо, сутрадан врати ми писмо рекавши да се збунио, да није знао како се „предаје на рецепис“. И тако имаћеш рукопис 4—5 дана доцније, јер га могу предати на пошту сутра или прексутра у Боруѳ.

„Ми смо здрави и до сада веома задовољни нашим путовањем. У друштву има много млада и весела света. Често се питамо, како је код вас. . . . О томе, молимо те, јави нам: S. Matavulj, au bord du bat[eau] autrichien **Thalia,**

Lissabon, Portugal. Срдачан поздрав од Љубице и мене вама трома, тебе грли твој стари Шиме.“

Ми смо тога лета — 1907 — били на Семерингу, где су били и Матавуљеви. Оданде су се Сима и гђа Љубица кренули преко Прага, Берлина у Бремер-Хафен, откуд су с лађом обишли Европу до Трста. При повратку били су као сваког лета у винограду а зими од 1907 на 1908 долазили су почесто у Нови Сад.

20. фебруара 1908 добих депешу: „Симо напрасно умро. Љубица“.....

(Свршиће се.)

МУЧНИ ДАНИ.

ПРИПОВИЈЕСТ

БУДА БУДИСАВЉЕВИЋА ПРИЈЕДОРСКОГ

1.

Памтим малога Тоду још кад је осамдесете године полазио трећи па онда четврти разред основне школе и годину дошуне у Меглају, повеликом личком селу и сједишту дотад крајишке сатније, а одонда управне општине. Онда је био Гвоздић Тоде још сићушно, мајушно, танушно дијете, али милих црних окица испод танких црних обрвица, што су се колутићем некуд омицале, бјежале к тупасту носићу. Та љети та зими носио би модар прслучић с црним пуцима, зими и кратак црн хаљинчић, опточен зеленим сукном, око паса црвен ћемер и у овом на теркији средњи коричанац нож. На глави му дашто и љети и зими црвенкапа, на тијелу под кошуљом везене гаће с ресама, на ногама калчине од црне вуне плетене, па натикаче везене ризом и срмом, а на овима „карловачки“ опанци. — Мирно иде, скромно гледа, а кад га што упиташ, тако му се сладак смијешак проспе цијелим лицем, да би га онај час најволио к срцу привити. Из маленога села Стрмца није му далеко до школе; али зими, кад снијег затрпа онај бријежак ниже куће, помучно је ђаку било пртити. Ну он је ипак, осим кад би се нагрували велики намети, редовито полазио школу, а марљив је био у сву мјеру, од првих одликаша увијек.

Кад је понарастао, па се јачом снагом већ обложио, он би у школском дворишту знао све онако миран одбацити каменом многому вршњаку, а успети се, поскочити,

прескочити могао је колик и други. Без и мало страха у коштац се хватао с „пајдашима“, па негдје један негдје други љусни на тратину. И запјевати умио је те како танким гласом, а љупким неким призвуком у гласу, наш Тоде, да би га свак радо слушао. Пјевао је, и то не само по сељачку или стару граничарску, већ и црквено појање, па пучке пјесме, што су их ђаци у школи учили од старога свога доброг учитеља Гаје Цимеше, некад појца или пјевчике на гласу. У цркви опет, кад Тоде поведе „Господи помилуј“, рекао би — и он и све на њему пјева; херувику је пак могао отпјевати, а да не повири у књигу.

Јест, такав је био складан, милолик момчић, а што више растао, то већма је налик долазио на благу женску главу, мајчицу Цвијету, и бијелим лицем и округлим, црним, загаситим оком, и враном бујном косом и мрвучак кукастим носићем и осредњим све то снажнијим стасом, а нада све питомом ћуди. Па није чудо, што га је мајка гледала, миловала као око у глави, и не само мајка, већ и вриједни му отац Пејо пазио га те како. — Још нешто: Тоде је био најстарије дијете у кући, а једина мушка снага у родитеља. Два старија му брата од прије су боље рано умрла, те на дому уза њ остале само још двије млађе сестрице Злата и Бојка. По томе је лако разабрати, с коликом су љубави пазили честити родитељи сву дјецу, а поготову Тоду свога. — На кад овај доучио основну школу, пође за писара, за први мах дашто бесплатно, у уред новоуређене управне општине, а како је имао лијепу руку и био марљив, брзо је ушао у вољу општинској господи, особито општинскому биљежнику, код кога је радио. И остане ондје равних пет година, већ друге године уз мјесечну награду од пет, послије осам а најзад десет форинти. А кад господин општински начелник негдје наперио, да за нечију вољу другога јуноша утисне за дневничара, прије Тоде у вјежбу к државној шумарији, што је била смјештена подно села, у некадашњој старој, а послије преграђеној војној вјежбаоници. Тамо се смјести с истом плаћом од десет форинти на мјесец код шумара Геце Кленовца, који га је радо примио и све то већма заволио; али најзад и шумарев и мајчин митњак, навршивши двадесету годину, мораде „у солдачију“ на не малу тугу.

Цвијетину. И тамо се добро држао и за пō године добио најприје суху, а послије праву „врајитију“, а друге се године успео и до капуралије, опет с прва маха до „мале“ па онда и до цијеле. Кад пукао глас а и писмо дошло од њега, да је Тоде постао „цијелим“ правим капуралом, сав се родитељски дом сјао од радости. И сестрице слушале су радо, кад би мајчица им о том приповиједала својим кумама и пријама, па рођацима, штоно би се овдје ондје к њима навраћали. А ваља рећи: Пејо је, иначе доста сухе збиље чо'ек, сад знавао некуд ведријим гледом протирати густе, риђе брке, кад би се Цвијета хвалила напретком свога Тоде, и тад би му некуд јаче позасвијетлиле зеленкасте очи у глави. Та он је и сам био дашто старога кова војник, па је знао, добро знао, колика је то срећа, кад не мораш а обдан а обноћ, та на жези та на мећави, чепати земљу по два сахата стражу стражећи, а и иначе вршити многу теготну службу, што потчасника не тишти.

Кад наш Тоде одслужио војне године, врати се под јесен деведесет треће кући, па опет ступи у вјежбу к шумару Геци, надајући се по времену и лугарији. Премда је отац желио, да остане код своје куће а у помоћ око господарства, не велика али добро уређена, за први је мах ипак приволио, да се његов Тоде склони код шумара, већ зато, што је шумар велики господин, који би му могао, ако и не богзна како, ваљати, а оно у згоди и незгоди те како натрунити.

Било је, што ћу сада рећи, некако већ четврте недјеље, шта ли — откад се Тоде вратио. Ојутрило, ведар се јавио јесенски дан. Оживјело село, за послом се дала чељад.

— Због ом, мати, — поздрави се Тоде, пошавши у свој уред.

— Срећно, дијете, срећно, — јави се мати, носећи у кртолићу неколико јаја из стаје, а отац се помолио иза појате, па ће нешто гласније али вољко: — Због ом, због ом капуралино! — И син одмакао цестом, а мати ће, придржавши под пазухом кртолић:

— Шта велиш, Пејо, нашему капуралу, је ли?

— Шта бих рекао, жено? Добро је, Богу хвала, здрав нам се вратио, а дошао некуд јачи, чвршћи, да; е код војништва, моја драга жено, није шале, а јок.

Говори Пејо, а све му некуд подвољак расте, па радо потурне капицу на глави и стане протирати руком затиљак, а онда опет таркати риђе брке.

— Ала си сухорјек, по Богу брате! — врцну се мати.

— Рашта? — извали Пејо очи и сегну десном руком нешто под лијево пазухо.

— А ма реци, друже: У реду момче, од ока момче, раван као млада јела, окретан попут вретена, а лице му румена јабука. Па оно жарко око, како се оно сја; па они мрки брчићи изнад завојита низа бијелих зубића, па оне јаке избочене прси... а сав је складан и красан мајци својој.

Насмија се отац па ће: — Ну, ну, жено, устави-де жрвањ: та сад нâ ћеш пропјевати к'о птица на грани.

— Е па пјева ми срце, Пејо, како не би, гле? Сад још само да ми је наћи снаху, е онда ће бити мајци свега до Бога! — Кити Цвијета, а од мила прстима бије по кртолићу.

— И то ће бити, не хити.

— Бити, бити; али кад, мој неборе?

— А је ли ти он што о том спомињао? — Упита отац.

— Није он мени, већ сам ја њему онако као из далека набацила; али он се чини невјешт, канда и не чује, — одговара мати и поправља повезачу на глави.

— А ну, ја не браним, па и како бих бранио; та ступио је момчина већ у двадесетчетврту... Мислио сам, говорио сам пак негдје с неким....

Овдје Пејо нагло застаде и сврже се на стари траг:

— Оно јест, требало би и у кући помоћи и домаћици замјене, ну! Кућа нам, хвала богу, није жељна мрса. Ако богзна како не претјече, а оно га дотјече и средњих година и увијек. Имамо, ето, доста оранице и кошанице, па два добра шљивика. А и благо има се гдје смјестити и размјестити. — Пејо заруби и завеже, а Цвијета повлађиваше главом. Позамукну, и онда се обоје запуте свако за својим послом.

Кад под вечер Тоде дођи, поздрави се с родитељима и сједне на троножицу. Домала ти окрене Цвијета онако за шалу навијати, како јој се ноћас приснило, е је Тоде

испросио мому од ока, па је мајци у грудима срце тако задрхтало, да се од самога весеља пробудила. Окрене се онда к Тоди, — отац пије лулу и слуша, — па ће мајка изнебуха:

— А би ли то могао дати драги Бог? Је ли, сине, је ли, златни капурале?

Тоде се нешто трзне те ће мајци, запретавши очи у огњиште:

— Па и то ће бити, мајко, стрпи се!

— А ма, дијете моје, ред је, земан је, да се жениш. Имаде ено за удају честитих дјевојака, а мајци треба одмјепе. Што велимо, је л' соколе, је ли?

— Преко срца, мајко, не жени се нико, ако му је до себе и до своје среће; стрпи се, вељох ти.

— Хм, хм, — уплете се отац, — а знаш ли ти, момче, Смиљу старјешипе Вучена у Доњем селу? Кадно ти пошао у војнике, већ онда је била милогука недоскока, а данас је то гледно, стројно, па вриједно дјевојче из честите куће. Јеси ли је видио, откад си кући дошао?

— Нијесам, — позатегне Тоде, а нешто се запури у лицу. На те ријечи отац некуд зловољно одмахне руком, а мати притече:

— Ао, сине, добро моје, а што не пођеш, кад се сврши света литургија, у коло дјевојачко, па не погледаш? Пазила сам ја и опомадне, не'ш ли се ондје помолити, кад су момци и дјевојке коло заиграле. Твој Стево лијепо остао и те како поигравао, а ти некуд одмаглио. И прет прошле недјеље исто тако.

— Имао сам посла, а најзад, доспјеће се и у коло, мајко.

— Доспјети, доспјети; а чу ли, што рече отац? Да ти је сад видјети Смиљу, ох, та сва је златна... ево мене, ако ти не би плануло и око и срце попут живе жеравице.

Момак ућута те и родитељи прекидоше ријеч о женидби.

Кад сјутрадан Тоде опет к шумарији отишао, рећи ће отац мајци:

— Чујеш, жено: све ми се чини, да је наш Тоде негдје оком запео, а не ће, или било рашта, не смије да каже. Некуда се синоћ био узмучио, па амо тамо плете, заплеће, мјесто да размрси и одријеши. Припазиде боље или

се приупитај у поуздане које друге, што но би могла чути, сазнати и прије и боље од нас.

— Ха, добро, добро си се домислио, Пејо! Пођи ћу ја овај који дан у Поноре Кати Милиновој, што ју је покојни бабо држао на крсту. Њезин је Стево с нашим Тодом у школу ишао, а и послије се с њиме увијек дружио, та и у солдачији је ево с њиме био. Ако ико, Стево би све могао знати, хтједне ли само казати. А ја се надам, да ће кума Ката што то из њега изнудити, исциједити, да ће она можда прогристи цијелу истину. Него и мени нешто није право, што је Тоде на моје упите некуд измицао, врцкао се управ, па се бојим, да се пије гдјегод отприје заковељао.

Ова слутња, ово пусто нагађање материно не бјеше без основа, како ће се убрзо показати.

2.

Дан два ли послије разговора с оцем и сином, спреми се Цвијета у походе куми Кати. На глави јој нов жут рубац, око струка везена тканица на шареној сукњи, на ногама нове црвене чарапе и високе натикаче, везене срмом и ризом. Рекло би се: понијела је стајаће рухо; ал' кад на праг Кати, а она ће као да се само узгред навратила. Но ипак се куме изгрлиле, ижљубиле те посјеле и расплеле обичан разговор. У неке ће Цвијета и плетиво извадити, па као да јој је онај час на ум пало, одједном ће приупитати куму, хоће ли се њезин Стево скоро женити?

— Е кад бих ја то знала, кумо драга! — Жмигајући смеђим очима одврати Ката и довргне: — А што је с твојим Тодом? И њему би било ред, а има камо цуру и довести.

— Па не знам ти ја, сестрице моја, а мука ми га је питати. — Тобоже мудро преде Цвијета. Али не мудрује, већ очепи Ката:

— Е па ваљда знаш и сама, за ким су му очи замакле и срце потекло изодавна?

— Душе ми, не знам, кумо, као да ме ни живе није.
— У чуду ће Цвијета, поиздигав малко кукасти нос.

— Ала Бог те видио! Е па кад не знаш, не смијем ни ја казати прва.

— Дај, по богу сестрице, реци, — притече она, а замало јој на језик не утече, да је по то и дошла.

— Е гле, — опет ће Ката — не смијем, јер би ме ти могла одати, а онда би твој Тоде плануо на мога Стеву, па би могло доћи до велика зла.

— А ма не ћу, кумо Като, живој души рећи, окле сам сазнала, душе ми гријешне, не ћу; та вољела бих, да ме живе није, него ли да па те оптим зазор; не ћу, кумо, никад одати имена твога, очињег ми вида. — Топлим гласом заврши Цвијета, а глас јој подрхтава.

— Сједиде ближе, крашана кумо! — Озва се кума Ката, поредивши везену прегачу, па притурне свој сточић, у лијеву узме преслицу, а у десну вретено, кашљуцне без потребе и пође навртати онако из даљега:

— Прољетос о Ускрсу, кад су нам оно синови на три дана дошли били на „врлап“ (допуст), пође мој Стево на саму велику суботу у Доње село к исписаном „виљару“ (воднику) Мојсију Бркићу, што је служио код „кономије“ (управе), јер да с њим имаде неког „еглена“ и посла. Сад слушајде! За Мојсијом је рођена сестра сеоског старјешине Вучена, па како су Вученови некакова квасца што ли требали, нашла се код тетке Боје и Вученова мома Смиља. Ту ти се млади састали, згледали; премда се мени чини, да су очи Стевине већ отприје за дјевојчетом замицале. Цура се дашто раније отиснула к својој кући и мој ти ју Стево преко поља испратио неки комад пута, а кад се к Мојсији натраг вратио, устави га овај код себе и подвори по домаћу ама обилно. Чо'ек мој већ за рапа отишао спавати, да раније устане на јутрење, а ја сјела прести уз огњиште па чекала и чекала Стеву. Кад у неко већ доба ноћи стало куцати на врата, јави се он, а ја скочим и одмандалим. Е већ на први поглед видјети је, да се дијете у лицу некуд промијенило, а за чудо ми и то, што се намах стао са мном љубити. Ну док ме пољубио, знадох, што је с њим: бије му на уста овај наш далматинац. Присједне уза ме, а сав се жари и весело прстима по кољену бубња.

— Гдје си био тако дуго, храпо? — почнем ја, гладећи га по лицу, а он хоран разговоран смјеста одри-

јеши и све ми приповједи, што је било и како је било... Смиља па Смиља, — ето, а ма пазмао за њом.

— Гледна мома, велиш... е знамо се дâ, баш је Смиља од ока чељаде. — Предем ја.

— А ма не има јој пара ни до Цариграда — вели он па кити: — А очи модре, обле, велике, а плете оне густе, дуге, злаћане, а лице оно гојно, бијело, румено, а нâс и стас јој витки, стројни, миљушни, ох, ох!

— Ну, ну — прекидам ја — не би ли Бог дао, да ми се и ти већ једном загледаш, храно моја.

— Е готово је, мати... У брзо сам ја све мисли смислио у једну: Смиља моја и божја; само нешто би ми могло сметати.

— Што то, жељо моја? — притечем ја. А мој ти се Стево стао чешкати по врату, па ће тек у неке:

— Вели Мојсија, као да се је Пејо, Тодин отац, у неких својих пријатеља у селу распитивао за цуру, па к'о мисли Мојсија, да би могло доћи и до...

— А зна ли Тоде за цуру? Јесу ли се чешће виђали? — Понесе ме жеља.

— Не питај, мати, лако је мени за њ.

— Како лако; а ма и Тоде је момче право а из добре и поштене куће!

— Ништа то, мајко, Тоде је своју цуру давно пребрао, заволио и тврду јој вјеру задао. Тоде вјером превртути не ће никад, преникад.

— Ма је ли Цвијетин, куме Цвијете, Тоде? — притечем ја.

— Е, а да чији би, већ Пејин Тоде, добри мој поштени друг Тоде, ê.

— Вараш се синко.

— Бре не варам, мајко, али не смијем рећи.

— Мајци својој да не смијеш рећи, по Богу дијете!

— Па ни рођеној мајци, јер сам вјеру дао.

— А која би кучка немајка могла одати рођено своје дијете? — Упилим му се у зјенице, а он часом поникне па опет подигне глас и упре у ме загријане очи, а издигне три прста у вис:

— Мати, знаш ли, што су ове рашље?

— Ну, Богу хвала, дијете.

— Па добро; кад знаш, рећи ћу ти по истини, али боље да ме ни родила нијеси, него да се од нас чује даље.

— Бог с тобом, Стево; како ти то судиш о мајци, која те је носила под својим срцем, отхранила на својим прсима?

— Ну, ну мајчице, не љути се!... рећи ћу ти, чега живој души не бих рекао, нити ћу икад: Тоде, добри мој Тоде изодавна није свој, већ — Ружин.

— Које Ружѐ?

— А ма Ружице црквењака Мате, што је Розом зову родитељи.

— Је л' онога доље у Бољанцу код крањске цркве?

— Аха еја.

— Душе ти?

— Душе ми гријешне.

— Како то, Стево?

— А ма тако. Ето чуј; дуга је прича, али је истина. Кад смо нас два у трећи разред пучке школе ступили, истом је она пошла била у школу. Још онда ју је, а била је нејачко дијете, Тоде радо гледао. Доста пута би је срео, па до школе допратио, с њом чаврљао и за кикицу је дрпнуо. А кад је послије к опћини за писара доспо, често би кроз прозор извиркивао на цесту, да види, иде ли Ружица. Кад се она помоли, он би на цесту излијетао и по глави је миловао, а онда је очима пратио. Колико ли је пута у јесен набрао лешника, па кад Ружица пође из школе, а он притече и сасипе јој паку двије лешника из својих њедара у торбицу. Или се маши у џеп, па јој нуди румену јабуку. А кад зими снијег за'рда, мој ти се Тоде нађе па се грӯда с цурицом, или јој студену груду од шале за вратић тутне, па опет хаљинчић опраши и донекле је испрати. Најзад су једно другом, кад је она већ четврти разред полазила... од мила тепали, он њој: „Јањешце", а она њему „Брато".... Јест, мајко, мајчице, — загрија се Стево, а очи му горе.

— А ма чедо моје, кад је то било; за дјетињства, а гдје је дјетињство?

— Е што је даље било, не питај, мати драга, тога од мене не'ш чути; само то знај и тврдо вјеруј, да је

Ружица и данас, кад је већ дошла зорном момом, поштеноме Тоди исто тако усред сриједе срца, каконо је била првих дана ранога дјетињства. . .

— А ма не вјерујем, дијете, јами ти и . . . негда било, сад се спомињало. Данас су се њих обоје, рекла бих ја, већ заборавили; — велим ја тако тобоже, знаш, само да га кушам онако.

— Душе ми и Бога нијесу, и чуј, мати драга! — поозбиљио се Стево, а обрве му одскочиле челом: — Или ће Ружа његова бити или ничија, а Тоде њезин или ничији, тако ми Господа Бога, створитеља неба и земље! — Баш овако довршио прољетос вечерњу причу мој Стево, а онда га стао хватати дријем, неколико пута у шаку зијевнуо, расправио се и на починак отишао. . .

Цвијета поврgла чарапу, престала плести, скрстила руке, слуша, а домаћица наставља:

— Него отада па до данас нит о Смиљи нит о Ружи Стево и ја ама ни цигле ријечи не пробесједисмо. Сад знаш, кумо, све, што си жељела; али Богом те кумим, не казуј, окле ти гласи.

— А познаш ли ти Ружу, кумо?

— Та како је не бих знала, — отповраћа Цвијета, а сва нешто стрепи, па ће: — Душа ваља, честито, пристало дјевојче, а из поштене куће; али, али, бојим се, да нашега прага својом стопом никад прекорачити не ће.

— Та Бог добри знаде, у његовој је руци све; — отегне кума Ката.

А Цвијета се одједном некуд преврgне:

— Гле, ето скоро ноћи, морам кући, добра моја кумо, не замјери!

И устане, ижљуби се с њом, узме плетиво, па упери на врата ама некуд сва сметена, сва.

— Не замјери, кумо, ако сам те у чем увриједила; — потече домаћица за Цвијетом и попрати је, а ова као да то ни чула није, већ подно шљивика, ама сјетно, брижно допомену:

— Све би то, сестрице моја, како тако било; али мој Пејо, па попови, па онамо њезин отац још и „шикутор“ њихове цркве. . . Све се бојим издобрити не ће.

— Ма не вељох ја ка̂, — заплете се Ката и сама нешто збуњена, — а ко ће знати, што нам судав носи.

— Та ма јест, тако је, кумо Като! — невесело заврши Цвијета — али мому се Пеји врзу главом некуд мутне мисли на . . . још, кад стане наговарати сина јединца, нек се жени, а овај му онако мртвоузлице на по уста промрси: нека, ћако, нек стоји, има се кад, да!

И куме се још једпом пжљубиле па и растале.

Тргла Цвијета натраг, а хита, да сама право не зна, рашта. Одмичући лагашном узбрдицом, погледа к сунцу, гдје за гору сједа, па јој некуд дође тужно, невољко. Но путем се нешто прибере, и одлучи, да ће Пеји. али само на кратко казати, што је сазнала, јер не би добро било, да га узнемири, можда и разјари цијела Катина приповијест. Најзад јој и то прхне главом, да иначе добра кума можда везе на своју, јер би рада Стеви бољи ловак, Вученову Смиљу . . . . . И готово се тргла на ову помисао. . . . Кад кући, нема Пеје. Отишао нешто, — рекоше цурице, — у сусједство, али ће скоро доћи. Па и дошао и сио, а жена му онда, дашто краће а и мрву увојитије приповједи, како јој се кума Ката похвалила већ у први мах, да се њезин Стево помамио за Смиљом, а уз повладу и помоћ свога роће Мојсије, па као да су они већ тврде узле приузлали.

— Гле, враг не спава, могло би то тако и бити; сад се ја к'о нешто и сам домишљам. — Мрко се јави и замуче Пејо, туцкајући сухим на пријеплет опанцима о земљу.

— Што то, брате, чему се домишљаш? — Прекиде она.

— Ма ништа, ништа; — завеза он и узе празном лулом ташкати по длану. Тек у неке ће:

— А јеси ли шта дознала за нашега Тоду?

— Та, онај да, е дашто да сам, гле! — некуд муца она.

— Шта мрсиш, жено, казуј, шта ти је рекла Ката?

— А ма није зло, па могло би можда . . . онај . . . и добро бити, само ако ти, онај, не би ка' замјерио.

— Вози даље, мати, не мучи ме!

— Та што бих те мучила, чо'ече; онај, јест, пристала мома, а из честите куће, па није ни пусторука; него није . . . паша.

— Како то, шта није паша, — издиже главу Пејо — ваљда није Туркиња, је ли?

— Та није, већ њихове је вјере, знаш ка' ове њихове, крањске. . .

— Тако, — отегну у сву дȗж Пејо, а чело му се превуче облаком, — о, о, часни крсте, помози! — И завши оштрим хуком „хм"!, као да би силом хтио кихнути. Устане, попостане, па изађе мраком у двориште. Кад пала ноћ, врати се у кућу, а у то дошао и Тоде. Вечераше, а да отац зуба не обијели. Тако други па и трећи дан: нит ромори нит говори Пејо. Мислио је Тоде, да га није мати што увриједила, или га је можда што забољело . . . јаду свому не домишља се јадан.

3.

Док у Пејиној кући занијемила свачија уста и као да би леден мраз попурио сваку добру вољу, десиле се у другој кући а на другом крају општине, у Бољанцу, двије згоде, што би ту недобру вољу могле и те како погоршати, а не побољшати. У посјете к Ружи, кћери „шикутора" (црквењака) Мате Брајде, дошла из подаљега села Утолића млада женица Манде, што но се пред годину дана удала за лугара Мишка Циндрића. Лијепо то гојно чељадешце, румених као јагода лица, увојитих жутих плетеница, а живих, сивих очију и звонка умиљата гласа. У соби се десила сама Јагица, мајка Ружина, па кад она уљегла, радо је ова огрли и весело проспе:

— О, ето моје Жује! Е, гле, јеси од ока чељаде. . . . Сјећаш ли се, млада, како смо ти од драгости, још док си мала била, говорили: мируј Жуја, мир Бикица, несташна цурица! А ти у скок на онамо, гдје је квочка прилегла, па у стају, гдје се жито млати . . . и никад трена, да би се на једном мјесту забавила. А ја твојој мајци, кад се на те љутне, не пуштам маха, већ бих знала рећи: Хвала богу, селе, да је тако жива; здрава дјеца не могу другачије. И моја је Роза била исто такова, све док вас нијесмо у школу спремиле, да, да. . . .

*

— Гдје је Роза — насмијући се и запита Манде, — а око јој се од мила жари као живи пламечак.

— Ено иза куће у вртлићу нешто чепрка, — одврати домаћица. У тај мах већ се чује из вртлића повик: — Ето ме, ето, Манде — и час два послије улети Ружа, најстарија кћерка црквењакова те се с Мандом слатко ижљуби, као да се богзна откад нијесу видјеле, премда је ова и пред мало дана к њојзи долазила. Та да, оне су скупа школу полазиле и још онда су се као рођене сестре заволјеле, а матере им, из једнога села родом, радо гледале ту колик и родбинску љубав дјеце своје. Па кад је Мандe лани пошла за лугара Мишка, није она престала похађати Ружу. Ама, још док су обје школу полазиле, Мандe је своју другу често пратила и слушала и гледала, како се она с млађахним момчићем Тодом шали. А тако је и послије, кад се обје дјевојачким пасом опасале, све натанко знала, колико је Рози тјескобно и тешко, што је Тоде у војнике примљен. Особито потоње године горко јој се ова јадала, колика је брига мори, сажиже: кад ли ће се Брато вратити, шта ли ће од њих двога бити. Кад се пак Тоде из војништва вратио и код шумарије опет службу наступио, дознао је однекле, како Мате нешто наслућује, па јер му то у опај први мах није пшло у рачун, није смио — осим цигло два пута, и то крадом, — састајати се са својом златном Ружом. Стога није друге било, већ уприличити, како ће поруке доносити и односити вјерна посредница Манде, а то је она без зазора могла особито онда, кад би своме Мишку посила храну у шумарију, дакле оних дана, кад Мишко није био у ваљској служби. О том, дашто, ништа није знала Ружина мајка, па су пред њом њих двије чеврkале о свачем другом, само не о Тоди, а тек кад би Јагица замакла за другим послом, онда би се раздријешила, па истресала торбица порука и отпорука. Тако и данас. Пошла нешто послије мати к чардачићу, камо ли, њих двије саме остале, а моја ти Ружа скочи, паде око врата Манди и бољано се заједа, сироче.

— Јој, јој, изгорје ми ово јадно срце од вјечите трзавице, јао, сестрице драга! Ама стрепим без прекида, а све ми нешто изнутра шапуће: не ће добро бити. . . . Пред

три дана Цвијета из даљега спомињала Пеји... тако ми је казивао Брато... да је овому срце потекло за иновјерком, па се Пејо накострушио, немилице се та на матер та на сина окосио, а од онда завезао и тврдим муком замукао... ух, ух, сам Бог знаде, како ћемо.

— Стрпљен, спасен, тако, секице, — тјеши је Манде.

— Е ласно је теби, веселице моја: твоје срце у сав глас пјева као птичица на грани, а нико не зна па и да зна, не би вјеровао, колико се и дан и ноћ патим ја невољница.

— Вјерујем, вјерујем, та како ти не бих вјеровала, патнице слатка! Ама и опет ти морам рећи: стрпи се, није друге, да се сва жива спржиш, у овај мах ти не окрену мозга у Пејиној глави. Но, што не иде од првога маха —

— Али ја изгорјех на двије стране, Манде душо, — улсти јој у ријеч Ружа, — његов се отац, а и за матер још право не знам, окомио на нашу вјеру, као да се не молимо једпоме Богу; а што ће истом, кад за ствар сазна мој ћаћа, који је ето још и кашталда! Шта велиш на то?

— Шта бих ти рекла? Па ви ћете, вас двоје ће чекати, док се оци не примире, не умекшају, не уразуме, — каже Манде од саме неприлике, не знајући ни сама право, како би сироту Ружу утјешила. А ову сузе полише, и дуго је требало, док се је нешто поумирила. Онда пође Манде, да се с матером јој поздрави, а Ружа ће је комад пута испратити. Кад већ поодмакле од куће, лупи се најједном Манде дланом по челу и весело цикне:

— Видиш, гадићу слатки, сузе су ме твоје сасвим смеле, па сам заборавила, рашта сам управ данас к теби и пошла. — И сегне у њедра, те испукне омотић па га пријатељици тутне у руке говорећи: — Ето види, што ти шаље Брато! Допратио синоћ мога чо'ека, па ми изручио, да теби предам. — Размата Ружа нагло омот, кад ли ти се свјетлуца и прелијева красан рубац од загасите шаробијеле свиле. Порумење цура сва, а Манде је тапну по ужареном лицу па ће: — То је дарак, што га је твој капуралина мучно приштедио, само да те обесели, кад из

војништва дође, па ти поручује, како жели, да недјељом и по свецима само овај рубац носиш.

Ех, да ти је сад било погледати Ружу: а ма не зна се, што се од ње ради; час прије сама туга, сад не зна, би ли плакала или би од мила пјевала, сретница млада. Окреће се, чупка руком сукњу-мјешаницу и тек у неке ће Манди:

— Поздрави га по сто пута и реци му: „Жељо драга, до Бога ти хвала!“ — На стаде опет мотрити, савијати, разматати рубац, и најзад га све пред дрúгом Мандом посу жарким пољупцима. Још неколико скупа попођу, а онда се Ружа патраг врати, сва срећна од радости, од усхита. И док кући дошла, даровни рубац помњиво у свој сандук спреми.

У грудима, у глави као да су јој се сву вечер прелијевали слатки звуци сватовских пјесама: с пјесмом пошла млађана мома на починак, с пјесмом уснула. И спавала дубоким сном, докле јој сунашце јарко не приплануло ведрим дјевојачким челом. Јагица је најзад пробудила и док се мало Ружа њена поуредила, пођу обје да поспреме кућу и отпреме млађе двије сестрице у школу. Рано је још било, тек се отиснуле цурице, кад ли најједном кола зазвече и пред њиховом се кућом уставе. То су била кола крчмара Вицка Боснића из сусједне општине, и то заправо његова лагахна „крипица“ с меканим сједалом. Под колима упрегнута два млада жерава, на колима сједи стара „лајтманица“ Луце, покојнога поручника Вида Бршљете удова, и до ње крчмарев син Стипица.

Момак њихов скочи па отвори врата на дворишту, а Стипица накрене и уждене коње. Кад стати, помогне Стипица лајтманици с кола, а затим прихвати из шарагље овелику кошару, у којој је било свињеће плеће, прешка погача, два омашна сира, велика товарија вина, красних јабука и гронтуља лешника.

Чим Мате замијетио госте, весело покликне: — Ха ево моје стрине! — и журним кораком пође им у сусрет, а старица Луце ижљуби се с њим као с рођеним родом.

Одувијек су се они родали и Мате ју је од дјетињства свога стрином звао, премда му лајтман Вид није

западао баш као рођени стриц. За Матом излетјела и Јагица, па и њу топло загрлила, ижљубила стрина Луце, а кад изашла Ружа, по три је пута цјелунула жарко и још палцем десне руке повукла јој крстић преко чела.

— Пошла сам к вашему мјесном суду, да већ једном обрачунам са заборавним, лијеним дужницима, којима сам у тјескоби њиховој помогла, — почне стрина, — па ме допратио ево Стипица, најстарији син вриједнога нашега крчмара, а давнога мога пријатеља Вицка, јер и он имаде посла код мјеснога суда.

И окрене се к пратиоцу, поглади га по лијевом плећу, па ће рећи: — Поврзи, синко, кошару у собу, а ти, Ружо, покажи му, камо ће је смјестити!

У то изађе и прилети и Барица, млађа Ружипа сестрица од дванаест година, која јучер бијаше код рода, поздрави стару стрину, прими сама кошару и у кућу је унесе, а тамо се и остали за њом запутише.

Укућани часом се загледали у новога госта Стипицу, а Мате се с њим и изруковао. Учини му се, да је момче згодно; а и јест крепка стаса, цриомањаст, још ситна гарава брка, јасна црна ока, одјевен не па стару граничарску, већ те колико боље, господскије. Посједају, и сви редом стару стрину приупитају за здравље, а она весело одговараше, да је, Богу хвала, здрава и на самотињу дашто већ привикла, — што но ријеч, — веће огуглала. Та да, ту недавна премашивши седамдесету, она је већ десетак година удовица, а покојник да још буде поживио, измашио би данас добрахно осамдесет и коју. Сухушна је додуше стрина Луце, а лице јој и чело богме већ доста изворано, и сиједа је као овца; али, ето, отимље се још. Иза доброга њезина Вида остало јој нешто мировине а и прилично готовине од једнога добитка на лутрији, и ову је готовину она „згодним“ зајмовима добрахно знала помножити. Па и крчмара је Вицка доста пута помагала, дашто уз масне камате. На њеним хаљинама није познати, е би се јављало каково господство, а на глави старица и данас носи црн рубац у знак удовичке туге, а шешира никад ни набављала није, као што га и многе друге некад „вељбабинке“ у Крајини нијесу набављале, ма и кад је чо'ек њихов царску сабљу са златном ресом припасао.

Стрина Луце повела је најприје разговор о љетини и о господарству, а онда о родбини и о кућним приликама синовца јој Мате. Говори, а ситне суре јој очи испод одугачких сиједих обрва по соби се некуд ушетале и круже амо тамо, док се не уставише на Ружину лицу.

— На чим ми се хвалиш, је ли, кћерце? Већ те ваљда годину подругу нијесам видјела, а ти ето израсла, набујала, права цура, ну.

Ружа клима главом и чупка на грудима рупчић, а Стипица слуша хвалу и погледа мому, па се можда и сам, не зна за што, а можда и знаде... испод брка тихано смијуљи. Погледи и Барицу, приушита и за мале цурице, што полазе школу, па нагло заврши стрина:

— Ја ћу, драги моји, сад са Стипицом горе к опћини, а до подне ваљда ћемо се одозго вратити, па кад нешто заложимо, онда бјежимо натраг.

— Та какова је сила? — бране се домаћица и Мате, рàди као подуже је уставити под својим кровом, а она им пружи дрхтаву руку, опет пољуби и два и три пута Ружу, испадне с младим Стипицом у двориште, посједне с њиме на крипицу и одвезу се к опћини...

Домаћица спремила објед, што је знала и могла бољи; Мате набавио још и у причуву вина, Ружа вољно помагала мајци и приредила стō, а и Барица од своје стране брчкала око ватре и другдје, да објед не закасни. И овај бјеше спреман, а подоста већ поодмакло подне, а гостију од опћине натраг још не било. Па тако је домаћица имала кад, а и нàдало јој се некуд само од себе помишљати, рашта ли је стару стрину допратио баш млади Стипица.... Е мати као мати, која више женске дјеце придиже, а ко ће јој замјерити, ето. Само једном и то на трен зујнуло је Ружи главом: „А да није нешто стара стрина.....“ ну не могла, не хтјела она до краја допредати мисли, премда јој нешто попут лагахна пламенца у онај трен лазнуло лицем.

У то се најпослије гости кући довезли, сашли, ушли, поздравили домаће и за сто посједали с Матином породицом, сви осим малих двију цурица, које би обично нешто круха и смока у торбици са собом већ изјутра у школу понијеле, да се не морају на објед кући кинити. — Стрина

Луце и за њих обје опет распиткивала, и која их боље учи, а онда ће упитати домаћицу, које јој је дијете у школи било најмарљивије, најнапредније, а у кући најпослушније. Мати погледа у своју Ружу и ведрим миљем устави се на њој, климајући главом, те показа прстом у њу, ал' не рече ништа. То је старој стрини канда врло драго било, па сад она, гледајући у Ружу, окрене тобоже за шалу:

— А да није ова твоја послушница гдје запела оком ил' запала у мрежицу златну, је ли, Јагице?

На ове се ријечи Ружа нагло зарумени и чисто се тргне као од унутарње неке бибавице, а мати притече:

— Није, драга стрина, није... бар што ја знам, не бих могла рећи.

Мате преметне дугачке краке један преко другога, потурне одугачке танке брке, па се зеленкастим својим очима нешто загледа у здраво, гојно своје „дите", а онда принесе и испраши пуну чашу. Барица чује и не чује, хаје и не хаје за овакове разговоре; него момче Стипица некуд се узврпољио, па опет све чупка оно загасита брчића и прстом се тарка испод доње усне. У то се огласи стрина Луце:

— Па кад ти није срце другдје запело, имаде у мојој општини те какових момака, да видиш, а старој би стрини до Бога мило било, да јој се ближе попримакнеш; је с' чула, Розо, Рожице?!

Мама Јагица тихано примјети: „Како буде суђено". А ћаћа се Мате хорно гласи, уплећући по коју буњевачку:

— Па Бог дај срићу, ну; али ти би, стрина драга, бојим се... одвећ размазила ову моју дивојчицу, нуто.

Волько се насмијала старица, у лицу се промијенио Стипица, а Ружа се некуд узмучила, очи о под прибола, па као да је и глуха и нијема. Говор домала другамо сврнуо, а онда обје сестре поустајале и пошле за својим послом. Мало послије макао се и Стипица те изишао, да ће у воћар. Стара Луце остала за столом сама с родитељима, а Мате накренуо у два у три маха наздрављати стрини, празнећи чашу за чашом. Оно вино из товарије као да је домаћину скочило у главу, јако вино брзо грије и срце и мозак. Дошао наш Мате све то већма разговоран,

да не рекнем — брбљав, а Луце опет напрашила зубе, па у сав мах развезала уста о крчмару Вицку и његову господарству, и како он особито воли свога најстаријега Стипицу, па му кани отворити дућан, не хтједне ли Стипе управљати њиховим млином, што лијепо носи. И по пет пута избрајала, како је сад Вицку највише до тога, да ожени свога Стипу, да му нађе честиту другарицу, а боме је Стипица, завршн стара: — момче од ока, како ето и сами видите.

Мама Јагица држала се свега пута мудро, не би ли рекао мудро, већ управ паметно; али ћаћу Мату, све то јаче освајало вино, па он све то живље прихваћао жицу стрине Луце, и већ као да је онако угријан назирао и прозирао прилике, гдје ће моћи чешће долазити у госте и то у „пријатељски“ дом крчмара Вицка, у кога је баш изврсна винца. А ко би знао, куд су све пловиле, бродиле пловке мисли црквењака Мате!

Док се они тако разговарали, Стипица је доиста постајавао у воћару, а кад нешто тамо придошла млађа сестрица, узме је он питати, кад је свршила школу, да ли јој је тешко било учити, и што шта налик. Узалуд се огледао около наоколо, па ће најзад равно упитати Барицу, камо ли се дјела сестра јој Ружа. Мала не знала ништа право рећи, а он се онда одврлази око куће, иза куће те и цестом, али Ружи нигдје ни гласа ни трага. Одједном опази, гдје долази Ружа од доњих кућа, и пође јој у сусрет.

Хтједе заподјети разговор, али некуд не умједе право унитити, а она опет, кан'да нешто сметена, шта ли, тако-ђер као или није знала или није хтјела повести ни о чем ријечи. И тако приспију пред њепу кућу, те она уђе у собу, а он за њом. Мислећи да су се млади ван куће натенани разговорили, судила је стара стрина, да за данас ништа даље не треба, па је пожељела, да се кола за повратак упрегну. Стипица излети и с момком уреди кола за вожњу, те се врати и старици јави. Мате се почео чудити том брзу, наглу одласку, па и нешто приговарати, да не ваља тако; али стрина, видећи га већ доста накићена, тјешила синовца, е ће скоро опет доћи са Стипицом, јер да још нијесу горе код опћине посве уредили својих

посала. Поздраве се, а и Стипици родитељи пожеле срећан повратак — и тако се растану.

Једва да су путници могли у своје село стићи, а киша лине као из кабла. Још прије поднева навукли се били с југа облаци и довукли под собом спарину; али Мате и дружина нијесу мислили, да ће изврнути киша. Усприкос непогодну времену отисне се Мате опако винен к некому сусједу, коме да је по све путе обрекао доћи. Одговарала га Луце, — узалуд; па кад се вратио у вечер, још већма се бјеше обаталио лозовином. Пошла га изувати жена, но он не даде, већ да Ружа дође, а кад ова приступила, Мате равно равнимице упре:

— Дакле, шта велимо?

— А шта, ћаћа?

— Ош' ли тамо к старој стрини у сусједство?

— Пошто?

— Па зар ти се, слијепо чељаде, не свиђа Стипица?

— Боме не свиђа.

— Лудо! — дрекне Мате, — нимало ти није по вољи?

— Баш нимало, ћаћа.

— Ти си блуна.

— Нека сам; — мирно али одлучно одврати Ружа.

— Свакој правој цури ред је удати се.

— Кад суђени дође.

— Мучи, гаде један! — бијесно проплане Мате.

Она замукне, а он дрекне:

— Говори: хоћу, идем, ћаћа.

Она као заливена.

— Дакле не'ш? — још једном повикне Мате и згрчи пест, а Ружа одскочи.

— Ма Бог с тобом! — притече Јагица, — што то радиш, ако Бога знаш?

— Не брундај, стара! — издере се Мате и на њу, па се окрене још једном к Ружи, извали пола крваве очи, издигне шаку и издере се, што га снага носи:

— Лâни! — А дјевојку полише сузе.

— Лај! — Понови громорним криком накресани Мате и шишне шаком, што је могао, своју кћерку по врату, а онда се некако исправи, ухвати је за рамена и истурне ван, у мрак, и за њом замандали врата.

На двору густа тмина, а киша пљушти. Јадна Ружа не зна од стида и страха, шта би почела, и најзад упери, да ће к Манди ноћити. Басала који четврт сахата, а мрак као у рогу. Наједном узме страшно сијевати, из далека зачује се орљава громова и надме се љут вјетар. Препане се сирота Божјега времена па потече натраг. Кад пред кућу, луч већ утрнута, врата затворена. Куд ће, што ће биједна дјевојка сва до коже мокра. Сјети се најзад и успне на појату па прилегне у навиљак сијена, но домала подишла ју језа, а онда јој од студени стали цвокотати зуби. И можда сахат, ако не и више, промучила у грозној муци, док се негдје мати није одоздо јавила, доље је дозвала, и у кућу довела. — Сирота Јагица морала је ето чекати, док заспи горопадни отац, а тек онда пошла је тражити дијете своје у сусједне куће, па кад пигдје наћи је не могла, сјети се, врати се и сама сва мокра те је доље с појате дозове.

Сјутрадан нешто се најстарија кћерка црквењака Мате прикасно устала, а онда се мајци тужила, да је боли глава. Жао било матери Јагици, али је тјешила Ружу своју, да је то од синоћне неприлике па ће већ проћи, а како „небог ћаћа“ није био тријезан, говорила јој, нека му не замјери. Ништа Ружа на ту материну утјеху, али о подне није јој се рачило јести, а под вечер стала се јаче тужити, да је држи студен и непрестаио нека језа подилази. Преко ноћи стресла је грозница, а онде наступила јака ватруштина. Отац се ни жив није чинио, а мати се јадна немало уштокала.

4.

Наш је Тоде редовно полазио свој уред и био добре воље, особито откад му је причала лугарица Манде, колико је Ружа кликтала, кад јој оно изручи његов дарак. Додуше каткад би га жигнуло, жегнуло од неки дан мрко, осорно понашање очево, и сумња га негдје стала подгризати, шта ли ће се из тога необичнога мука најзад излећи. Но кад би дошао у уред, опет би ведром збиљом прионуо уза свој посао, јер је све то већма заволио свога главара. Па и јест шумар Гецо права људина,

поштењак од пете до главе. Наоко мрк, у служби строг, али праведан, а иначе у потреби брата сељака човјек милостива срца. Велика она ћела на глави некако му још боље пристаје уз благо срце, што се точи ил' промиља јасним грахорастим очима. А и ојаки, премда малко раштркани смеђи брци некуд му се вољко поиздижу, кад се зуби до полак забијеле, а усне стану на смијех спремати се. На први мах не би мислио, да је она због, снопита људина онако мекушна, та право рећи сама доброта.

Па још кад се Гецо окити службеним рухом, да видиш, лијепо ли му пристаје онај зелени хаљинац, а тек шешир онај сиви ловачки с перјаницом више деспога затиљка: та јест прави човјек, ето! — Ну нада све по вољи је народу, што шумар умије с њим говорити његовим језиком, а не мрси попут двију трећина својих другова у служби, штоно се, муцајући нешто мало словачки — Бог сам зна рашта, али свакако на кину народу — најпше из далеке мађарске земље у нашем крају, па и у личком завичају. Невоља је то, — говорили су људи сељаци, стари Граничари а и господа, особито стари умировљени часници, — невоља је грдна, и гледати и слушати, како они намјештеници, и сами патници, немилице зубе крше, језиком жваћкају и ломатају, кад к нама дођу, те се дуго ни с лугаром разумјети не могу, а камо ли би с нашим Ликотом. Нити они знају нит питају: како нам стоји стара постојбина, како ли је било с нашим луговима одпекада; нит питају, нит маре чути, како су нас гњечили већ стари крајишки војни закони у паши и градиву и гориву; како ли нас је уназадио задружни закон, силом стварајући тајне диобе, па се по пет огњишта морало о једпом кућном броју дрварити; нити на пошљетку маре опазити, колика је невоља по убогога новопекога сељака, а до тада „храброг Граничара", што су сјече дрва уврх горе, тамо негдје у врагу, те привоз низ ломне оне странчине и греде готов пакао. — А ти, — шумари притеклићи, чим малко боље језик понауче, док вољ' што упознају људе и обичаје, законе и навике, прилике и неприлике паше, погосподе, узгоропаде се, па првом згодом шмуц . . . а на друго и па боље мјесто; док на њихово старо легло опет подолазе из истога грма млади зеленбаћи.

Љутили су се, жалили су на ту гадну обијест мађарских власти наши иначе и одвише покорни до јучер Граничари, али која корист од љутави нејачега, ма и оправдане? . . .

С тим већма је пријањао народ уз шумара Гецу, та наше горе лист. Ал' и иначе је био Гецо, срећо лијепа — вељох ли вам, човјек с праве, с Божје стране. Па није чудо, што су млађи му у служби завољели њега, а он опет млађе и лијепо путио и добро пазио у уреду и ван уреда а и у званичном им тркалишту, у горици зеленој.

Једнога ће јутра, и то недуго иза оне тешке мучавице у Пејину дому, а мало дана иза посјете стрине Луце код црквењака Мате, шумар Гецо зовнути преда се свога писара те га, положивши му десницу на раме, приупитати:

— Како је, Тоде?

— Здрав сам, хвала на питању!

— Здрав и весео, је ли?

— А, ну!

— Шта „ну“, рашта „ну“?

— Па тако.

— Како тако?

Тоде завеза мислећи, да је његов поглавар штогод сазнао из куће му о узроку бáбине зловоље, којој се, наслутивши по јучерашњем неком грком набацивању, и сам почео као домишљати. Али шумар о том ништа знао није, већ је посве на друго нишанио. Одједном прими за раме Тоду, загледа се у очи му, па ће:

— Лијечник ми је све приповједио, јер смо изодавна добри пријатељи.

— Шта, молим покорно?

— Што се момче невјешт чиниш, — у по шале шумар, — не цигани са мном!

— Господине шумару, образа ми, не разумијем вас, нит бих знао ма и наслутити, чега, кога ли се тиче ствар.

— Та за Ружу, вашу Ружу, Тоде.

— Зар је Ружа болесна? — упропасти се Тоде.

— О невољни брате, болесна, тешко болесна. Прозебла хладне ноћи спавајући па појати, па је већ неколико

дапа обујмила јака врућица. И сирота бунца, трабуња што како, али свако толико мрси нешто о свом Брати, о свом Тоди и зивка га, нека дође к Јањешцу своме. — Мати, небошка, лама рукама, а све зебе, да јој није какова Циганка чине вргла на биједну кћерку. И отац се ломи од бриге за боним дјететом у једну, а у другу руку можда и од некога стида, та цркveњак, гле ... што му чеду памет помрчала а за једним ... прости Боже ... хришћанипом, како ли нас Србе зове.

Тоде се укочио, занијемио, дошао блијед као крпа, па ће одједном заупити: — Ајме мени! — И окрене се кô без свијести, испадне ван, хвати се шешира и потече, а да онако узрујан, збуњен ником ријечи не рече, низ цесту.

Има до у католичко село Бољанац добар комад пута; али Тоде се путем ни на кога, ни на што не обазирао, већ утетивио пријечàцем равно равнимице ниже цркве па пред саму кућу црквењака Мате. Срећом овај отишао био некамо к пароху, у дрва, камо ли, а мати се Јагица у стаји забавила, да не би квара било с телешцем, што се баш онога јутра нашло. Двије сестрице у школи се бавиле, само се Баре код бôне а старије сестре налазила.

Улети Тоде равнимице у кућу и стане га већ с врата болан јаук:

— Ружо, Ружице, шта је, јадна, то с тобом!? — Болесница зарудјела у лицу, а очи јој набрекле од ватрушти-не, па не разбира, ко је то, што ли се говори, већ наставља лагацко, тихано у бунилу трабуњати.

Прилети Тоде као ван себе, пагне се, придигне болесници главу, па је љубне и два и три пута страственим жаром. Завагне Ружици глава опет на узглавље и настане тајац мали, а онда се нешто склопе па расклопе болеснични очи и пођу у сву шир около наоколо, док се на дошљаку не уставише. Тад наједном посве изненада врисне болесница, што је грло служи: — Тоде, Брáто, једини мој Брато!

Баш у тај мах банула мати Јагица и некуд се, све онако крупна женска глава, скаменила на вратима. Ну брзо се разбере, па узме богорадити Тоду, нека бјежи кући, јер ако га Мате затече, — рече, — пасти би могло

зло, велико зло. — И за руку га прими брижна мајка, па готово цикне бугарећи: — Ао Ружо, туго моја грдна, што ћу с тобом, јадна ли ми мајка! — Ружа опет очи склопила, а мати се к Тоди прибила и у сав глас заупила: — Бижи, дите, заклињем те Богом и Божјом матером, бижи, да не буде двоје несриће! — Тоде се сав стресе, као да га је грозница ухватила, укочи некуд поглед у болесницу, па у мајку, док му не наврло па камена уста очајно питање:

— А што бих ја без ње?

— Бог ће милостиви помоћи и њој и теби и нама јаднима. Бижи, рођени мој, још те једном заклињем, а буде ли боље, добићеш зауфано поруку. — И мом ти се Тоди заблистале очи, опет пжљубио болесницу па у оном маху загрлио и мајку, која ју је родила, те полети из куће.

За подневом испричао се главару тужним гласом, што је из јутра онако умакао, а да се ни јавио није. Онда му изјадао јаде своје причајући, ко му је, што ли му је Ружа још од школских дана, те како он без ње не би могао живјети ни умријети... Добри га шумар окрепе тјешити и обећа му, да ће сам говорити с црквењаком Матом, који је заплетен у некој шумској ствари, па јер приговара поступку лугара Мишка Брклјачића, то га је већ за прекосјутра позвао у шумски уред.... И дошао тога дана Мате „шикутор“ (или „капталда“, како шикутора у оном крају зову), а шумар расправио пријепор на задовољство његово, отклонивши нетемељите неке наводе странци канда нешто несклонога лугара Мишка. Онда ће поткрај црквењака приупитати, како му је кћери Ружи? Брижна лица одврати Мате.

— Од јучер ноћ, — хвала на питању, — нешто боље; при себи је доста а и врућица је канда мања, па би се добро дијете могло с Божјом помоћи опет окријепити и посве оздравити, да јој се мозгом не мијета ово ваше вражје писарче, Тоде, враг му се у дробу лéгао!

Шумар се учини невјешт, па саслуша одуже, грком жучи поливено причање црквењака Мате, како му је писар Тоде Рози кћери завртио главом, дâ, како се пред два дана дрзнуо доклатити у кућу, у поштену његову кућу бездушник .... и дјевојку бо̑ну узрујати до лудила.

Мати се управ најежила кожа, а оно зеленкасто око чемером се залило и све му висока омршава плећа подрхтавала, док је говорио. Одједном згрчи пёст па зглобом лијевога палца потурне брке и готово врисне: — Убићу га као псето, још једном ли незван преступи мој поштени праг; хоћу, тако ми рањенога Исуса! — Сад прихвати шумар мирити га и таложити бијесни гњев очева срца, а иза одужега навијања окрене хвалити Тоду, како је вриједан, честит и паметан момак а из добре куће, у уреду особито врстан, те како ће се скоро докопати и лугарије. ... Онда му опет тобоже уздатљиво припомене, е је с поуздане стране дознао, да се Ружа и Тоде још од малих ногу милују, па како би управо била црна грјехота, да их мјесто бијела дана завије црна ноћ. . . . . Мате се доста бранио, дâ, не дао се дуго, што но веле, ни вилама седлати; али најзад се ипак нешто поврати, к себи дође, па ће баш простосрдице:

— Част, господине шумару, и лијепо хвалим, како имам кому; али знате, без замјере . . . онај враг млади није наше вјере, а ја богме свог дјетета не дам, тер не дам за другу вјеру, па ма до вијека бијеле власи плела; аја, Бог очувај, блажена дјевица Марија и сви свеци Божји! — Шумару се Геци проведрило чело, те ће топлим усрдним гласом:

— Драги мој Мате! Ви кан'да пе знате, или сте сврғли с ума, да и ја нијесам ваше вјере, па што за то? Је ли вас који браће католика икад опазио, да ја људе мјерим, важем, лучим по вјери; не дао Бог!

— Е, нека не замјере, — притече збуњено Мате, — друго је код господе, па још кад су и њихова милостива исте вјере, онда част, просим лијепо. Знадем ја, како нас Свето Писмо учи: љуби ближњега свога као самога себе; али двије вјере под једним кровом, очувај Боже!

Насмија се слатко шумар Гецо, а имаде и рашта. Потрепта Мату по рамену па ће, а брк му се потрескује десни и лијеви:

— Ето гле, поштени мој Мате, опет сте слабо погодили. Није баш моја, но мога рођенога брата жена, дакле моја снајка католикиња из праве чисте католичке фамилије, па што им то смета? Свако своју цркву полази, а

једном се Богу моле. И воле се, Богу хвала, љубе се, пазе се, складно дјечицу придижу и никад се није да би часом само ради вјере међу њима јавио ма и најмањи раздор. А и другдје има те мјешавине и по нашој Лици и у сељачким кућама, па што би тиме било Богу мање, који нас је све на своју подобу створио?...

Зазинуо и Мате и некуда сам себи тућ дошао, па ће у очитој неприлици промрсити:

— Част, господине драги; али за мајку Божју... моја би душа горила у паклу, бојим се, и не би никад нашла рајскога насеља, онај, дâ, онај... а, а не могу, не могу ја никако, све ако би добри Бог дао, да ми дијете оздрави, а ја, â, â.

Кихне, повикне „С Богом остајте“, па ти мој црквени послужник погне шију и испадне ван.

(Свршиће се.)

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРБА У УГАРСКОЈ

од

дра АЛЕКСЕ ИВИЋА

VI.

Од смрти Радића Божића до прве опсаде Беча.

(1528—1529).

С једнаком брзином, с којом су пре годину дана пристајали градови и великаши угарски уз Фердинанда, остављали су сада они страпку Фердинандову и прилазили поново Запољи. Низ успеха означавао је кретање Запољино по Угарској. За кратко време господарио је он целим Ердељем,[1] у децембру 1528 пали су у његове руке градови Бечеј и Бечкерек, а набрзо за њима и Темишвар.[2] Вести, које су стизале из Турске о спремању султанову против Фердинанда, уливале су сваком страх у душу, те великаши угарски не смедоше ни онолико да се заложе за ствар аустријску, колико су били у стању.

После смрти цара Јована расула се, као што видесмо, војска његова на разне стране. Генерални капетан његов Радосав Челник, поведе своје чете у Срем, па је под

---

[1]) Archiv des Vereines für siebenbürgische Landes Kunde, Neue Folge, I Heft, Hermannstadt 1894 стр. 622; Hung. за 1528.

[2]) Саветници пишу 20 децембра 1528 краљу Фердинанду: „. . . significare possumus, castrum Themeswar a Thurcis, Rascianis et waywodanis fortiter obsideretur et oppugnetur, hoc a certissimis nuncijs, qui ob hanc causam ad nos missi sunt, intelleximus". Нешто раније, 15 децембра јавише они краљу „Joannes de Zapolya et Memethbek septimo decembris castrum Themeswar obsederunt et oppugnant, sed antequam Themeswar obsidissent, castra Beche et Bechkereke expugnauerunt. . . ." (Hung. за 1528).

именом сремског војводе држао онај крај у својој власти. Са краљем Фердинандом је одржавао и даље везе и дојављивао му новости из Турске.[1]) Други војсковођа српски, бивши палатин царев Субота Врлић. прешао је са својим четницима у турску службу те је од сад као султанов плаћеник надгледао пограничне градове турске и слао на порту извештаје о догађајима у хришћанским земљама.[2]) Од осталих Срба највише се у ово доба спомињу Павле Бакић и деспот Берислав. Бакића је краљ Фердинанд поставио почетком 1528 године за врховног капетана шајкашких чета, али је он и покрај ове службе задржао управу над српским војницима својим, од којих су већина били коњаници. Ове коњанике често пута видимо у борби са присталицама Запољиним, а у августу 1528 пошље Павле једну чету коњаничку од 50 људи на турски град Илок. Чета ова уђе у град, поубија неколико Турака и пороби турску марву.[3]) Но овај покушај против Турака био је тада осамљен, јер влада угарска није могла да

[1]) Hof-, Haus- und Staats-Archiv у Бечу, Kriegs-Acten за 1529. Међу разним извештајима и новостима налази се једно писмо Т. Надаждија из јула 1529, у коме стоји: „Chelnyk Rascianus, qui fuit capitaneus Hominis Nigri, quique post occisum illum in Thurciam cum omnibus, quibus praeerat, se receperat et est nunc quoque iuratus et fidelis regiae maiestatis, scripsit ante aliquot dies, Thurcas venire esseque eos iam in propinquo ac constituisse ad Coloniam usque propicisci neque prius reuerti, quam subiecta Colonia et vastata Germania. Is Chelnyk orat, vt regia maiestas festinet; se mox Thurcis hostem futurum, quumprimum regiam maiestatem in Hungariam venisse, intellexerit; preest enim omnibus illis, cum quibus illuc prefectus fuit, aliquot millibus hominum".

[2]) l. c. У исказу Ивана Граховића, кога су Турци при освојењу деспотовог града Беркасова 28 марта 1529 г. заробили но се касније спасао из ропства и са Валтазаром Банфијем дошао у Линц, пише: „De exploratoribus Thurce ad has partes dicit neminem alium nouisse, nisi quendam Sobotha Verlyth Rascianum, qui aliis cum seruitoribus Hominis Nigri fuit commendatus regie maiestati. Is incederet pulcro apparatu more curialium bene argentatus et visitaret fere omnia loca; hunc sciret a Thurco habere sallarium XVII asperarum, qui faciunt florenorum hungaricorum IIIc XL-ta". О истом Суботи говори и Sirmiensis, Epistolae de perditione Regni Hungariae Monumenta Hungarica, Scriptores I Pest 1857 стр. 158.

[3]) Писмо бискупа јегарског Салахазија краљу Фердинанду, из Будима 1 септ. 1528 (Hung. за 1528).

ствпа метеж и неред ни у крајевима, којима је сама управљала, те није доспевала, да помогне офензивну акцију и против Турака. Деспот Стефан је кубурио на граници државној и мољакао непрестано владу, да му исплати заосталу најамничку плату. Почетком октобра исплатила му је влада један део плате у износу од 300 фор., но то је било за његове потребе премалена свота, те се он средином новембра поново обрати влади и затражи новаца.[1])

После склопљеног савеза султанова са Запољом почеле су сваки час улазити турске чете у Угарску. При освајању Бечеја, Бечкерека и Темишвара помагали су Турци под вођењем Мехмед-бега крају Запољи, али у већини случајева су мање и веће чете њихове упадале у земљу с намером да пљачкају. Властелински поседи на граници су при овом љуто страдали. Војна снага пограничних великаша немоћна је била, да се одупре непријатељу, а помоћи нису имали ни од куда. Остављен сам себи довијао се и деспот Стефан свакојако, да би сачувао свој посед, али је невоља постајала сваким даном све страшнија. У више маха је преклињао владу угарску, да узме у своје руке одбрану оних градова, који су најближи Турцима и највећма изложени њиховим нападајима, јер ће их он иначе оставити без одбране. Трошак за издржавање чета у тим градовима није више могао да сноси, а влада није одговарала својим обвезама и плаћала уговорено за његове најамнике. Али понуде, претње и предлози деспотови не нађоше никаква одзива код владе, те он почетком јануара 1529. одиста изведе своје чете из градова Бача и Филеђхаза и остави их празне.[2]) Тек што

[1]) У писму краљевих саветника из Будима 3 октобра, упућеном краљу Фердинанду, стоји: „A quibus restabant soluendi trecentum florenorum, quos et restituit, sed antequam literas et voluntatem maiestatis vestrae de solucione ipsius Stanislai aliorumque mercatorum accepissemus iam domino Karlowyth et domino despoto cum alijs pecunijs ac rebus, quas ordinare potuimus, huiusmodi trecentum florenorum solueramus. . .“ У каснијем писму од 18 нов. 1528 веле они „dominus despotus efflagitat stipendium suum, vniuersi aulici in Themeswar, in Walko, Posega, in Gredysthye et Sclauonia seruientes ijdem petunt. . . .“ (Hung. за 1528).

[2]) A. Gévay, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI und XVII Jahrhunderte, Wien, 1840 стр. 58, 62 и 63; Hung. за 1529.

Срби изађоше из тих градова, уђоше у њих Турци, којима је сад стојао отворен пут све до Пеште, јер између Дунава и Тисе није било ни једног утврђеног места.[1])

Вест о овом кораку деспотову, која је најречитије говорила о оскудици и очајном стању на граници, начинила је дубок утисак у читавој земљи. Султанова војска се налазила још у Цариграду у јеку спремања за војни поход, а градови Фердинандови, који би требали да зауставе турску војску и да јој препрече пут, предају се већ сада сами Турцима, јер држава нема новаца за посаду у њима! Поступак деспотов је био у толико тежи удар за Фердинанда, што је он тада почео водити преговоре преко Павла Бакића са виђенијим српским поглавицама у Турској у сврху заједничке акције. Бакић је непрекидно стојао у вези са својим сународницима у Турској, те и јануара 1529 године добије од њих једно писмо, у коме му јављају о турским плановима. Ово писмо, писано ћирилицом и језиком српским, пошље Павле краљу Фердинанду.[2]) Овај је поклањао велику пажњу договорима Бакићевим са Србима у Турској прво с тога, што је преко тих Срба добијао извештаје о расположењу и о намерама Турака, а друго, што је краљ желио, да уз помоћ свога брата цара Карла поведе офензиву против Турака, при којој му незадовољници у Турској неоцењиве користи могу донети. За офензивну акцију против Турака обећао је Фердинанду цар Карло знатну помоћ, а у исти мах да-

[1]) Ibid.

[2]) Hung. за 1529. Бакића је краљ Фердинанд брзо упознао као верног и поузданог властелина, те му је већ 5 октобра 1528 писао: „Non latet nos, qua fide et sedulitate nobis seruias et quam forti animo inualescentes hostium conatus confringere nitaris, quod vt nobis summopere gratum est, ita tuo nomini non poterit non esse decorum, id vero cum maiori et vtilitati et ornamento tibi semper esse queat, si ad optatum finem perducere non desistas. Idcirco te clementer requirimus, vt hanc tuam constantiam continues, quam immortali deo publiceque saluti debes, qua nemo voluntatem mortem subire recuset atque in factis egregys, que teipsum commendant, persistas et hoc assequi contendas, quod imprimis optimo militi et athlete paratum est a deo, sicut te pro tuo in Christianitatis bonum studio ac tuam in nos fidelitatem et benemerendi affectu omnino facturum esse nobis pollicemur.“ Карактеристику Павла Бакића и његова рада даје Тома Надажди у споменутом писму свом овим речима: „Egregius Paulus Bakyth,

доше свој пристанак па ратовање и земаљски сабори у Аустрији, Штајерској и Крањској као и у Чешкој и Моравској и решише, да одмах дижу војску на непријатеља.

Да би осигурао успех војне против Турака упусти се краљ Фердинанд у директну преписку са главнијим Србима. Неко време је преговарао с њима преко Павла Бакића и деспота Стефана, а 9 марта 1529 напише из Шпајера, где се договарао са братом Карлом и са немачким кнезовима о заједничком рату на Турке, једно писмо сриском поглавици у Турској Рускановићу и утврди га, да истраје у верности. Фердинанд ће, пише у том писму, ударити на Турке чим буде потпуно спреман, а Рускановић нека у исти мах подигне на оружје све пријатеље, родбину и слуге своје. Сав посед и све привилегије Рускановићеве потврдиће краљ и чуваће га од непријатеља, а све остало, што је потребно да дозна, разабраће од посланика краљевих Николе Раубера и Жигмунда Вајкслбергера.[1])

---

qui et capitaneus nazadistarum regie maiestatis, vir prudens et strenuus ac rerum bellicarum peritus sit, tamen amore fidei et religionis christiane, tempore serenissimi quondam domini Ludouici regis illinc profugit ac per eundem Ludouicum regem primo, mox per modernum serenissimum dominum nostrum possessionibus ac castro donatus est, is inquit et aduentum Turchorum predixit, nam habet inter eos consanguineos et affines tenetque continue in spe regie maiestatis exploratores et proximis diebus aduenisse eos ternis literis significauit, qui quidem Bakyth nunc quoque cum regijs ac dominorum et comitatum equitibus traiectum Draui fluminis tuetur et obseruat“ (Kriegs-Acten, juli — august 1529).

[1]) Нпng. за 1529. У запису, који говори о овом посланству, стоји између другог: „Videtur domino Habardanecz, quod maiestas regia dominus noster clementissimus, deputare debeat suos nuntios ex Stiria et inter ceteros dominum episcopum Zagrabiensem, Johannem Tahi et Banffi, Petrum Erdewdi, Vrbanum Bathyani, Johannem Hampo ad monendum et dehortandum illos, ne se amplius sue maiestati opponant aut resistant. Melius est enim, vt hec admonitio semel adhuc fiat, vt siue locum habeat siue non, postea maiestas regia sciat, quid agere possit et debeat. Quantum ad negotia turcica, quod maiestas sua mittat Andream seruitorem Weixelberger in Bosnam ad Ruscanowith et Zynan wayuodam et Radith Ochiden cum litteris ad eosdem directis, quibus maiestas sua promittat eis bona et alia multa cum hoc, quod se vnacum amicis consanguineis et propinquis subijciant maiestati sue et si senserint, maiestatem regiam se mouere versus Tur-

У исто доба предузме краљ, да казни деспота Стефана, што је предао споменуте градове своје Турцима и да одбрану границе повери спажнијим и поузданијим рукама. Изгледа, да је на двору Фердинандову било више непријатеља деспотових, који су му радили о глави, поглавито у жељи, да се дочепају његовог поседа, те да је и ово један од узрока деспотову страдању. Међу непријатељима деспотовим нарочито се истицао мржњом својом Јован Хоберданец, властелин од Залатнока, коме краљ повери 22 марта задатак, да оде у Славонију, да ухвати тамо деспота Стефана и његову матер Јелену и да их као робове стави у тамницу до даље наредбе.[1])

Овако поступање спрам српског деспота морао је Фердинанд оправдати пред народом српским, јер би иначе отуђио од себе српске поглавице. Хоберданец, који је и иначе много допринео да се инсценира прогон деспотов, скројио је детаљан план и поднео је краљу упуство, како да се деспот уклони без узбуне и узрујавања народа. Истога дана, кад је Хоберданцу издат налог да зароби деспота, напише краљ по жељи самог Хоберданца писмо кастеланима деспотовим, жигоше у писму деспота као издајицу и позове кастелане, да градове своје предаду у руке Хоберданчеве, иначе ће бити кажњени казном вечитог неверства. Идућег дана напише, и опет по предлогу Хоберданчевом, писма Радосаву Челнику, капетану Фокмановићу и другим поглавицама српским и пред њима обеди деспота другом кривицом, наиме, да је Турцима проказао везе Срба из Турске са Фердинандом, те га с тога кажњава. Даље наложи по захтеву Хоберданчеву пожешким племићима као и жупанијама вуковарској и

---

cam, quod ipsi se similiter moueant et cum eisdem amicis et familiaribus suis ab alia parte insurgant, sicut ipsi ab Nicolao Rawber et Weichselberger latius intelligent, que maiestas regia erga eosdem et suos sit omni gratia et fauore recognitura. Ad quod bene exequendum Andreas ille prouideatur cum expensis necersarijs. Quod negotium despoti et Posega, idem Habardanecz ordinabit omnia iuxta commissionem maiestatis regie, vbi ad eos et partes illas venerit. Cum Rascianis et Walachis idem Habardanecz medio hominis sui ordinabit, quod et illi ab altera parte insurgant contra Turcum et si necesse fuerit, personaliter ob id eos accedet, vt illos excitet et negotium eo melius perficiat".

[1]) Ibid.

пожешкој, да буду Хоберданцу на помоћи и ако он захте, да му оружјем у руци притекну у помоћ против деспота. Осим тога јави краљ осталим поглавицама српским, а наиме Жарку од Маглаја, Јурашину Жепцу, војводи Хасану, Иванку и Стефану Вуковићу, Дионисију Божидару,[1]) Рускановићу, Петру Јустовиле и секретару пашс босанског Хајрадину, да ће скорим доћи у њихов крај с војском и позове их, да тада подигну устанак и да му се придруже, а дотле да га извештавају о догађајима у Турској. Напослетку напише писмо и Стефану, наследнику деспота Радића Божића и другим Србима под Запољом и позове их, да му се врате у верност, а он ће им опростити, што су до сад држали са Запољом.[2]) Снабдевен овим писмима, која су скоро сва писана српским језиком,[3]) крене се Хоберданец да изврши своју мисију и прво се упути Стефану Балентићу.[4]) Балентић је и иначе био незадовољан са Запољом, а долазак изасланика Фердинандова Хоберданца сасвим га отуђи од странке Запољине и он у првој половини априла пређе са својим Србима на страну Фердинандову.[5])

Од Балептића пређе Хоберданец у Славонију, да зароби деспота и његову матер. За деспота је читава ова ствар дошла сасвим изненада, јер он ни чим није са своје стране изазвао овако поступање. Кривице, којима Фердинанд оптужује деспота у писмима, управљеним на срп-

---

[1]) Овај Дијонисије Божидар de la Vechia по свој прилици је истоветан са Божидарем Вуковићем, познатим штампаром српским из 16 века (Љуба Стојановић, Стари српски записи и натписи, књига I Београд 1902 стр. 152). Његов син Виценцо Вуковић пише се „дела Веча“ (о. с. стр. 171) Могуће је, да су и друга два Вуковића, која се овде спомињу, од исте фамилије.

[2]) Ibid,

[3]) Крај латинских концепата ових писама стоји изриком, да се имају написати „lingua rasciana“. За српски језик и у опште за српске ствари имао је краљ секретара, кога је узео у исти мах кад и секретара за мађарски језик. Задатак, да нађе способне људе као секретаре, поверио је био краљ јегарском бискупу, који му 16 марта 1528 јавља у једном писму: „Secretarium Hungarum ad maiestatem vestram curabo expediendi et etiam si fieri poterit Rascianum“ (Hung. за 1528).

[4]) Hung. за 1529.

[5]) Ibid.

ске поглавице, биле су измишљене и изнесене су једино у намери, да Србе обману. Деспот је остао веран краљу Фердинанду непрестано, ма да су га у задње време наговарале присталице Запољине и турске, да пређе к њима.[1]) Приступајући обазриво своме задатку изпенадио је Хоберданец потпуно деспота, те првих дана маја 1529 без отпора ухвати и њега и његову матер и баци их у тамницу. Шта је учинио са осталом децом деспотице Јелене, није познато. На извештај о извршеном задатку захвали се из Линца 16 маја Фердинанд Хоберданцу и наложи му, да сужње стави у тамницу каквог поузданог и сигурног града и првом приликом да их пошље у Беч.[2]) Међутим Тома Надажди предложи краљу, да заробљеног деспота пошље на чување у град Раковац, који је Владислав Море држао у свом поседу и краљ усвоји предлог, али се Море 16 јуна опре овоме наводећи, да не може одговорити жељи краљевој и примити у свој град деспотицу и и њеног сина, јер су сви градови његови па граници, а погранични градови нису подесни за чување тако одличних заробљеника. Погранични градови и иначе захтевају много бриге око одбране и утврђења. За чување оваких заробљеника треба одредити какво место у средини државе те предлаже градове Тату, Коморан или Вишеград.[3]) Хо-

[1]) Саветници угарске коморе пишу 10 марта 1529. „Despotus queritur fame se et suos perire debere isque uti secreto intellexerunt ad defectionem et a Joanistis et a Thurcis sollicitatur". У каснијем реферату Јована Мајуса, управљеном на краљевог секретара Андрију Адлера, пише „De despoto, quod ego recorder, nemo quicquam sinistre scripsit preter id, quod consilium hungaricum (aut si bene memini) Agriensis de amissione castrorum Bachiense et Feleghas ad regiam maiestatem nuper dedit, nihil tamen criminando aut inculpando despotum, sed simpliciter referendo illa per eundem in manu Turcarum esse datas. Super premissis cupio esse certior, ut literas eo efficatiores parare possim" (Hung. за 1529).

[2]) Ibid.

[3]) У писму, датираном in castro meo Palotha вели Море између осталог: „Deinde maiestas vestra mandauit mihi suis in litteris, vt relictam despotissam manibus meis in custodiam in castrum meum Rahowcza acciperem. Serenissime rex. Domus mee omnes in manibus maiestis vestre habentur aperte, maiestati tamen vestre constare poterit, quod dictum castrum meum Rahowcza cum alijs fortalicijs in finitimis partibus situm est, tales autem spectabiles captiui non in castris fini-

берданец је међутим спровео деспота и његову матер уз сигурну пратњу у Будим, где су чекали на даљу судбину.

После смрти цара Јована Ненада, а још више после склапања савеза између Запоље и султана ступили су многи Срби добровољно у турску војску. Према једном запису од 20 априла 1529 налазило се у турском граду Илоку на 1400 српских војника као посада градска, по четком априла нападали су Срби у заједници са Турцима поједина места у околини Калоче,[2]) а при крају тог месеца налазила се и Калоча у опасности.[3]) Фердинандов војсковођа Валентин Терек у друштву са Мајлатом намеравао је, да из Колошвара, где се с војском налазио, удари на Запољу, који је још увек резидирао у Липову, окружен српским војницима, али на вест о скором доласку Турака одустане Терек од намере. Срби су све више остављали Фердинанда па пристајали или уз Запољу или уз Турке, што је тада значило једно исто. Заробљење деспотово такође није могло остати без утецаја на држање

---

timis, quorum castrorum cura et sine hoc magna est, sed in medio regni eiusdem, puta in castris Thatha aut Komarom vel Wyssegrad locandi sunt. Quum autem castrorum meorum finitimorum cura mihi continua sit, maiestati vestre supplico vt domino meo gratiosissimo, quatenus custodiam dicte despotisse mihi ne submittat, quia insuspicienti me ad hec nouerim neque ob hoc mihi dedignetur, vt ad alia seruicia maiestatis vestre iuxta presentis temporis exigentia me tenere valeam. . .“ (Ibid.)

[1]) Натпис овога записа гласи: „Hec est munitio castrorum finitimorum incipiendo ab Illoch usque ad Nicopolim“. О Илоку пише између другог „Anchora sono amaturi 1400 tutti Seruiani“ (Hof,- Haus- und Staats-Archiv у Бечу, Turcica за 1529).

[2]) У једном извештају, послатом 11 априла из Калоче бискупу калочком Михајилу у Будим, стоји „Noua, que per nunc euenerunt huic miserabili regno et precipue inter Tisciam et Danubium hec sunt, nam Turci simulcum Rascianis feria quinta proxima post festum beati Ambrosij episcopi et confessoris de istis possessionibus videlicet Zenth Ymre, Thethethlen, Vathkerth, Kys-Keres et alij locis, que adhuc ignorantur, infinitas animas simulcum pecoribus et equis abduxerunt, quod homo linguis explicare non potest. . ., (Hung. за 1529).

[3]) Бискуп Михајило пише 1 маја краљу Фердинанду „Minimo conseruari poterit Colocia, posita in visceribus regni maiestatis vestre serenissime, quorum negligentia illa quoque pereat et ad manus hostium, hoc est, vel Joannis Scepusiensis, vel Rascianorum vel Turcorum veniat“. (Ibid.)

Срба. У заједници с Турцима нападале су сада српске чете на посед Фердинандових присталица пљачкајући и убијајући где год кога стигну. Страх и трепет ширио се по свету из свију крајева, које су год здружене српске и турске чете походиле. Из Калоче се скоро сви грађани разбегоше, јер Срби с Турцима нападоше око 20 маја изнова калочку околину, опустоше је и опљачкају, а становнике, које затекоше, поубијају.[1]) И Хобердапец се после заробљења деспотова повуче из Славоније испред Турака, који под управом сремског Ибрахим-паше ударе крајем маја на обезглављену покрајину ову па и њу опљачкају.[2])

Планови краља Фердинанда, да офензивну акцију поведе против Турака и да помоћу српских поглавица побуни народ у Турској, све су мање добијали могућности на остварање. Раздор, који је међу немачким кнезовима

---

[1]) У овој ствари пише из Калоче 18 маја бискупу Михајилу у Будим његов каноник и викар Јован „speramus hic in dies et horas periculum nostrum non minus per Turcas quam per Rascianos fieri, ut eidem in prioribus literis nostris capitulariter per magistrum Urbanum missis, significassimus". Идућег дана, 19 маја, пише „capitulum ecclesie colocensis" из Калоче истом Михајилу „nam ut fertur, Rasciani unacum Turcis nobis proximis parant se cum navibus fruges statim antequam bene maturescant, totaliter rapere et illos favos, quos penes eorum fruges invenerint, trucidare". На основу ових писама пошље бискуп Михајило 23 маја 1529 године извештај о стању у Калочи краљу Фердинанду (Ibid.)

[2]) Бан Фрања Бањањи пише 30 маја краљу Фердинанду: „ex domino collega meo accepi, premittet Ibraim bassam in Sclauoniam, hoc est inter Drawm et Zawm, qui totam Sclauoniam et provincias sibi vicinas est depopulaturus sicque ad cacsarem suum Sirimium reuersurus unde tandem Unngariam est profecturus. . ." (Hung. за (1529.) Месец дана пре овог, априла 1529 описује Хењеји спремање Турака. Седам паша се, вели, подигло на Угарску, којима је на челу Ибрахим паша, а с њиме су многи санџаци и велика војна сила и по суву и по води. Начињен је већ и мост, како се гради на Сави „hactenus ante ipsorum aduentum imponere pontem non ausi sunt ob metum Rascianorum Sirimij existentium. Dicit eius esse intencionis, bassam seu prefectum boznensem, quod expugnatis prius arcibus despoti Arky et Brod, Sabacz, Eesserwye (!) illic pontem erigat, vbi cicius multitudo transire posset ad diripiendum partem Sclauonie: veniunt per illam viam, per quam cesar venerat, sed vbi ad Albam Grecam venerint, Ibraym bassa informationem Joannis Scepusiensis expectabit.."

владао и непрестано ратовање цара Карла са Французима, опемогућиште потпуно војну у већем стилу, а неправедно поступање са деспотом Стефаном ослабило је и код Срба одушевљење за Фердинанда. У војсци његовој српски војници су горе држани и лошије плаћани него икоји други, а покрај тога су заповедници аустријски били врло сурови и спрам српских старешина у Угарској. Особито су много препатили Срби од Фердинандовог заповедника у Барањи, тамошњег поджупана Берналда Хењеји-а, који је нападао српске фамилије, убијао их и гонио их из Барање. Незадовољство ухвати земљишта и међу српским шајкашима, који месецима нису добили најамничку плату своју. Шајкашки заповедник Павле Бакић видећи, како се поступа са његовим војницима, посио се првих дана марта мислима, да поднесе оставку у заповедништву, а почетком маја 1529 дође лично у Будим и прикаже саветницима краљевим, какво је врење наступило међу шајкашима његовим, молећи, да се истима што пре изда заостала плата. Саветници изјавише Павлу, да му не могу дати ништа и он се удаљи из Будима, али се више није усудио да иде међу узбуњене шајкаше. Извештен о овом наложи Фердинанд саветницима, да бар један део заостале плате издаду шајкашима и укори их, што су Бакића отпустили празних руку.[1]) Али саветници и покрај краљевог налога нису

[1]) Гласник српског ученог друштва, књ. 67, Београд 1882 стр. 60 и 61; A dunai hajóhadak története, irta dr. Szentklárai Jenő, Budapest 1885 стр. 378 и 379. На краљев налог одговоре саветници 24 маја 1529 између другог „In alteris litteris mandat maiestas vestra, vt domino Paulo Bakyth et Nazadistis si non intotum saltem in aliqua parte prouidere debeamus. Sciat maiestas vestra, quod satissuperque hec cura solucionis domini Bakyth et Nazadistarum nos torsit, videmus enim post externum exercitum maiestatis vestre nazadistas vnicum esse presidium, in quo spes defensionis regni collocari possit. Nichil ex prouentibus maiestatis vestre et regni in manibus et administracione nostra preter tricesimam albensem est, quamuis et huius prouentus maiori ex parte creditoribus in restitutionem mutuate nuper pecunie defalcantur, tamen diu iam querimus hominem, cui et hanc ipsam tricesimam arendare possemus, in eum maxime finem, vt saltem aliquid ipsi domino Bakyth et nazadistis dare possemus, sed nondum arendatorem commodum reperire potuimus. Aliqui pluribus vicibus et aperte et abunde maiestati vestre perscripsimus, quanta inopia hec camera maiestatis vestre laboret et quod omnis spes habende pecunie nobis

издали новаца за српске шајкаше. Међутим се Бакић обрати из свог града Лака 17 јуна 1529 директно краљу Фердинанду, потужи му се на понашање Хењеји-а и на оскудицу код шајкаша. Понашање аустријских заповедника према Србима заплашиће све оне сународнике његове, који су хтели да пређу од Запоље и од Турака Фердинанду.[1]) И збиља, покрај свег агитовања врло је мало њих прешло на аустријску страну. Кад изузмемо оне Србе, који прећоше са Радосавом Челником, једини знаменитији ускоци су из овог времена Тома и Владислав Брадићи, којима краљ даде 4 јуна донацијоно писмо на нека имања и један рођак Павла Бакића,[2]) који је у јулу прешао из Турске у Славонију.

---

sublata penitus sit, nichilo melius nunc quoque maiestati vestre scribere possumus, nisi enim aut nouos prouentus hoc in regno maiestas vestra ordinauerit aut veteres vt sunt tricesime, cusio monetarum, fodine, prouentus transsiluanenses liberauerit et rectificauerit, nos nichil habere et per consequens neque domino Bakyth et nazadistis neque alteri cuipiam dare quitquam poterimus".

[1]) Ibid. О стању међу шајкашима извештавао је Бакић владу угарску и пре овог времена и покушавао је не једном, да отклони зло. У писму свом од 9 маја 1529 јавља краљу намеснички савет: „Venerat et Paulus Bakyth cum certis nazadistarum wayuodis, tametsi aderat aliquis modus, quo ille pecuniam habere posset, tamen ex quo non est in ea re inxta nostram sententiam aliqua adhuc facta conclusio, ille quoque discessit re infecta nec audet amplius ad communitatem nazadistarum se conferre, que quidem communitas adeo sollicitatur pollicitacionibus tam per Joannem Zapolyay quam eciam per Thurcos, vt timendum est, ne vna dierum Thurco vel Joanni Zapolyay se coniungat capitancosque eorum simulcum familia captiuos faciant, efficianturque hostes huius regni, satis alioqui afflicti, presertim autem Rasciani, id si accidet (quod tamen deus procul auertat) ammittet maiestas vestra et naues et ingenia omnia, quibus ammissis certum est Thurcos infra paucos dies huc Budam vsque adnauigaturos".

[2]) У споменутом писму Надаждијевом пише „Magnificus dominus Ladislaus More, qui est vnus ex baronibus regni Hungarie precipuus et regie maiestati ab initio fidelis, scribit, in festo Sancte Marie Magdalene venisse ad eum quendam affinem egregij Pauli Bakyth, quem supra nominauimus, qui retulit, imperatorem Turcarum se apud Nandoralbam, Ibraim bassam in Kelpen, quod castrum domini despoti Rascie fuit, reliquisse" (Kriegs-Acten за 1529). У ово доба покуша и Запоља, да потисне заповедника темишварског Валентина Терека, те пошље пред њега једну чету војника под управом српског попа Василька, али Валентина послужи ратна срећа па сузбије

Док је овако стојало са прибеглицама из Турске, број оних Срба, који су Фердинанда остављали на ишли Турцима и Запољи, био је огроман. Но најстрашнији губитак, који је поразно деловао на присталице Фердинандове у Угарској, био је прелаз српских шајкаша Турцима. Не добивши на све опомене и молбе своју плату, науме шајкаши, да учине краја својој оскудици и невољи прелазом у турску службу. На Дунаву је било свега 100 Фердинандових шајка, од којих је половина припадала српским, а половина мађарским шајкашима. Српски шајкаши ступе у везу са турским дупавским војницима, те се средином јуна сједине на Дупаву. Турских је лађа било око 200, с којима здружени српски шајкаши нападну на Мађаре. Мађарски шајкаши буду у боју тако поражени, да се само мален део њихових шајка спасло из покоља.[1])

непријатеља. О томе извештава 17 јуна 1529 Фердинанда бискуп Салахази „venerunt hodie ex Lippa quidam afferentes, Joannem misisse obuiam Valentin Therek ad eas angustas, quas nos Portam Ferream vocamus, Vaselconem Rascianum sacerdotem, cum suis copys vsque ad numerum quingentorum equitum, qui per Valentinum Therek sint profligati, inter quos perijsse dicitur Joannes Doczy et plerique alij, Blasius Arthandy perierit an euaserit iucertum haberi, Joannem metu perculsum in arcem Solmos se precipuisse. . .“ (Hung. за 1529).

[1]) О битци овој имамо више вести. У једном запису од 18 јуна 1529 стоји „Aus aines burgers von Funffkirchen brief, so erst aus der Thurkhey komen ist, de dato den XVIII juni. Wie er am freytag vor Johanns Baptista anhaimkommen, seyen im underwegen ob zwai tausent wägen fliehender leut begegnet, die da schreyen und wainen. Und wie die nazarn, so mit iren schiffen die Tunaw innengehabt und beschutzt haben, alle zu dem Turckhn gefalln und seyen derselben schiff hunndert gewesst, nemlich halb hunngrisch und halb Ratzn, welche mit dem Turckhn iren verstanndt gehebt haben. Also das die Turckhn mit vil schiffen kommen sein, haben sich die Hunngern mit inen geschlagen, seyen die Ratzen ire gesellen in die gefalln, den maysten tayl erstochen und die anndern mitsambt den schiffen weggefuert, also sein die Turcken vier meil wegs ire nachpewrn“ (Turcica за 1529; Kriegs-Acten за 1529). У писму саветника о овом догађају, управљеном из Будима 22 јуна крају, стоји „wen das volkh von vntten herauff als Watha, Thwllen vnnd annderen neben der Thunaw ligundt merckhtn vnnd dorfferen sich herauff in die flucht geben, derer den ain taill Pesth erraicht, wen durch sie vnnd anndere alle khundtschafft annezaigt wiert, wie von kn. mt. vnnsers allergenadigisten herren nasadischen, die Raczen, zu des Thurkhen nasadischen geuallen vnnd die hungerischen nasadischen erlegt, die scheff oder nasaden sex

Међутим се и султан потпуно спремио за војну и као савезник Запољин пошао с големом војском у Угарску, да истера из ње Аустријанце и врати Запољу на угарски престо. Намера је султанова била, да Фердинанда потражи и у Аустрији и да освоји престоницу његову Беч. Они Срби у Турској, који су се и сувише изложили као приврженици краља Фердинанда, видећи, да се султан крајем јуна креће с војском из Цариграда, а од Фердинандове војске да нема ни спомена, нађоше се у врло неугодном положају. Преко једног уходе српског, по имену Вукосава, поруче Срби из Турске Павлу Бакићу, да би се још пре доласка турске војске радо иселили у Угарску, ако ће им тамо боље бити; ако пак ни у Угарској немају ништа боље да очекују, остаће радије у Турској и поднесиће, што им је бог одредио. Моле Бакића, да их не обмањује, него да им искрено и по души каже, јер они верују Бакићевој речи и Бакићевој души. Моле га даље, да им не шаље људе непоуздане него сигурне, који их неће издати Турцима и они ће, ако се не преселе, и за време рата јављати Бакићу новости и догађаје у њиховом крају.[1]) И Радосав Челник, који је био у тесној вези са

---

von innen erobert, sollen also gestarks-zugs herauff khomen.. . .“ Под истим датумом јављају саветници краљу у другом писму најновије о шајкашима: „Nunc vero certis edocti autoribus, rem qualiter accidierit, percribendi maiestati vestre duximus, ne quispiam eam lateret. Res autem ipsa sic accidit. Nazadiste maiestatis vestre Rasciani a maiestate vestra atque nazadistis Hungaris defecerunt et adheserunt Turcis. A quibus adiuti omnia nauigia et ingenia bellica, preter sex nauigia, nazadistis ipsis Hungaris ademerunt. Est quidem id damnosum rebus maiestatis vestre, sed nazadiste ipsi Hungari et eorum woyuode adhuc integri sunt possentque non magno labore redintegrari et refici . . . conabunt enim Turci, adiunctis Rascianis nazadistis per Danubium ascendere et maiora eciam quam intulerunt, subditis mtis. vre. damna infere. . . .“ (Hung. за 1529). Напослетку имамо још један документат о прелазу српских шајкаша Турцима, који друкчије приказује сукоб са Мађарима. 29 јуна јаве саветници краљу: „Wie der wascha Mechmetbek hab in kurtz verschinen tagn die hungrischen nazarn vberfallen welln, durch der ratzischen verratterey vnd ist zu schiff an die ort gefarn, da die hungrischen nazarn gelegen, aber als sy des bey zeiten gewar worden, sein sy auf die Traa mit XVI schiffen gefarn, do wider Mechmetbek daselbsthin kommen ist vnd sy nit gefunden“, те с тога спали градове Мухач и Тату. (Turcica за 1529).

[1]) Ibidem.

Хоберданцем, молио је Фердинанда, да га изведе пре доласка главне силе султанове, јер се бојао освете турске због своје привржености према Фердинанду. У исти мах напише једно писмо Хоберданцу и пребаци истом, што га није раније извео него је дочекао задњи тренутак и умоли га, да бар сад то учини, док Турци нису ушли у Срем, али прво нека му отворено каже, на што га краљ зове и шта ће му дати, кад се са својим људима пресели у Угарску.[1]) Краљ Фердинанд одговори Челнику 5 августа, да се потпуно може ослонити на Хоберданца и да се с њиме споразуме у погледу селења, а Хоберданцу наложи, да се састане лично са Челником или да се с њиме преко поузданих људи договори у погледу извођења народа из Турске, а што буде уговорио и свршио, да му јави.[2])

При крају јула налазила се војска султанова у Срему. Док се султан бавио у Београду, нападне Ибрахим-паша на Моровић и освоји га. Град за градом се предавао, те се испред Турака повуче и Челник са својим четама српским у Угарску. И остали Срби, који су становали међу Дунавом и Тисом, разбегну се пред долазак Турака неки

[1]) Ibid. О расположењу Срба у Срему пише Хоберданец краљу из Ђакова 12 јула „Mox attingerunt me litere e regno Thurcorum ex parte Rascianorum, quarum vne vestre maiestati sonantur, alie vero mihi, ex quibus eadem intelligere poterit, nam dicunt, quod nunquam imperator venisset, nisi Nicolaus Gylethffy intro profectus non fuisset, qui viginti castrorum clanes *(sic)* ad eos presentauit et hoc indubie est, quod exercitus et imperator adest. Scribunt enim Rasciani, quod si confisi in vestra maiestati fuissent ac aliquam gentem vestre maiestatis persensissent, mox ipsi Thurcos gladio perhimere inciperunt. Igitur vestra maiestas ipsos Rascianos confidat ac aliquid ipsis promittat, Chelnyk vero quodcunque postullat, eidem dari promittat mihique desuper certificet, qualem relationem et informationem ipsis faciam". Но још и пре овога јављали су Хоберданцу Срби да су вољни дићи устанак. 3 јула јавио је он, такође из Ђакова, краљу Фердинанду: „Nunc superuenit homo, qui gratia legandi missus fuerat in Wylak et retullit tali modo, quod imperator Thurcorum cum omni suo apparatu in paratu extitit et dudum in Plowdyn constitutus, quem iam propius esse credo, dicit eciam, quod pontem dudum elinarent, sed quia in presenti fluuia augmentantur, illud efficere minime potuerunt. Retullit idem, quod Rasciani et aly gentes in Syrimio habitantes, mox aliquam vim vestre maiestatis in regno isto presentirent, in Thurcos arma mouerent ad expellendum eosdem". (Ibid).

[2]) Ibid.

преко Тисе Запољи, а неки у Будим.[1]) Стефан Балентић се на домаку турске силе притајио и покорио Запољи, те су српске чете нападале Фердинандове присталице које се повукле у Сибињ.[2]) Турска војска уђе у првој половини августа у Угарску и упути се преко Барање у Будим. По жељи султановој дође 18 августа и краљ Запоља у турски табор и то баш кад је војска турска логоровала на Мухачком Пољу, те заједнички наставе пут према Будиму.

Угарска влада је имала неколико питања да реши пре него што стигну Турци под Будим. Између другог морала је да одлучи о даљој судбини деспота Стефана. У току јула искрсне предлог, да се деспот пусти на слободу. Краљ хтеде сам да преговара са деспотом, те захте од владе угарске и од Надажди-ја, заповедника будимског, да пошљу деспота у Беч.[3]) Предлог, да се деспот пусти у слободу, потекао је од угарске владе, али се краљ

---

[1]) У једном запису из августа 1529 стоји: „Was sich Wolf Rehaimer der fugger-factor zu Ofen, auf vnnser begere bey andern kauffleuten erkundiget: Die Ratzen, so funff meil vnnderhalb Ortetz in den Ratzen-Marcht wonen, zaigen mir an, das ir kundtschaffter sagen, der Turgkh sey mit grosser macht zu Weissenburg vnd hab den maisten tail g n Petterwardein geschickht, er hab auch vast vil renschiff, die straiffen zu aintzig heraf Es flohen auch gemelte Ratzen ire gueter ainstails vber die Teyssa ainsstails herauf gen Offen. Das sloss Marot, danon man sagt, das der Turgkh belegert hab, das ligt auf ainer klainen hoch, ain vierte meil von der Saw, hat weyr oder vischwasser vmb sich, dardurch es befesst, wo sy mit brofant vnnd annder notturfft versehen mochten, sy ain zeitlanng weren. Wie wol wo sy von kainer hilff vernomen, so ist es vmb sounst; solh gesloss gehort dem Mori Laslaw zue, ist etwan des tispotu, welher alhie zu Offen in gefennckhnuss ligt, gewesst“ (Kriegs-Acten за 1529).

[2]) Краљу Фердинанду саопште присталице његове 23 августа 1529 жалосно стање Сибиња, који „a Moldavo et Walachia et a Siculis et ab Transiluania et nobilibus ac Rascianis crudeliter opprimitur“ (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landes-Kunde, Neue Folge, 28 Band, 1 Heft, Hermannstadt 1898 стр. 447).

[3]) Ову заповест издао је саветник краљев Јован Мајус. У концепту ове заповести стоји: „Dieweil despotus dahin gebracht und des königl. maiestât mit im vil zu handln, hab in aigner person mit im tractieren, so bevelhen ernstlich, dass sy in ad suam maiestatem on verzug schicken et non ferant impedimentum nec moram“ (Hung. за 1529).

одлучно противио томе, једно с тога, што деспот по мишљењу његову није био дорастао да штити градове на граници од турских нападаја, а друго с тога, што је држао, да је тренутак, кад Турци долазе с војском, врло незгодан за ослобођење деспота.[1]) Хоберданец се плашио освете деспотове, ако га Фердинанд пусти на слободу, те је краљ у два маха морао да уверава Хоберданца, како се њему неће ништа догодити, ако деспот и буде ослобођен.[2])

Турци су се све већма ближили Будиму те саветници и сами одлуче, да пошљу деспота краљу Фердинанду, али немајући лаких кола и коњаника лако оружаних у довољној мери, пошљу деспота до Острогона, а краљу јаве, да се састара, шта ће даље са деспотом.[3]) У Бечу

---

[1]) На почетку овог решења стоји: „Sacra regia maiestas Hungarie et Bohemie ad petita sibi nomine locumtenentis et consiliariorum regni sui Hungarie oblata respondet in hunc modum“, затим наставља: „Emissionem despoti hoc presertim tempore factam et ob id maxime, quod castra habeat, de quibus cura non parva habenda est, maiestas regia probare non potest. . . . Despotus ille potius maiori diligentia nunc custodiendus erat, minime relaxandus propter plures et rationabiles causas, quas ipsimet domini mature penes se perpendere debent et possunt“. (Hung. за 1529).

[2]) Ibid. О проласку Турака кроз Србију сачуван је један документат с натписом „Infrascripta sunt, quid frater Bernardinus enarrauit de Turca. Secundo july 1529 peruenit Nissam oppidulum paruum ideo nuncupatum, quia fluuius Nissa illac transit, qui locus ultra Belgradum situs est XXX milliaria uel circo et eodem die appulit Turca cum XXX millibus equitibus et pedestribus, ubi usque in quartum diem castra posuit et deinde Morauam traiecit in loco dicto et traiecto de Mramor *(sic)* distante a Nissa per quartam partem miliaris Germani, in qua traiectione frater Bernardinus obuiauit consuli regis Hispanie, cuius habuerat consuetudinem in Constantinopoli, quod una cum eo profectus est usque Krusebaz in duobus diebus et distat a Moraua per quatuor miliaria, ubi quidam sansachus uenit ex parte Vallachie cum decem millibus equitum et peditum, nouumque ex Belgrado superuenit, quod certa natio, dicta Screbli, tractauerat cum sanziacho de Smedereuo intercipiendi LX naues in Danubio maiestatis vestre, appellatos sayche“.

[3]) У писму заповедника будимских од 22 августа 1529, управљеном краљу Фердинанду, пише „Ceterum quum videremus, hostem iam appropinquare, consultum nobis fuit visum, ut dominum despotum ab hinc alio mittendum curaremus. Eum itaque mittemus Strigonium ad

су међутим имали пуне руке посла са утврђењем града и припремањем за дочек непријатеља. На двору Фердинандову нико није доспевао, да се брине о деспоту, те се он уз пут избави из ропства и добегне у турски табор. Султан се налазио у маршу на Будим код града Сазхалом, кад му дође деспот и понуди се у службу.[1]) Сулејман прими драговољно деспота и преда му на управу и у посед све градове и земљишта, које је до тада уживао у Славонији.

Заповедник будимске тврђаве Тома Надажди бранио је у први мах јуначки град од Турака, који 3 септембра стигоше под Будим и одмах почеше јуришати на градске зидове. Посада градска се састојала из 2000 немачких војника и држала се неко време храбро уз свог заповедника, али пети дан се споразуму два немачка капетана с Турцима, свежу Надажди-ја и предаду град у непријатељске руке. По налогу султанову уведе сад један паша са Алојзом Гритијем краља Запољу у будимски краљевски двор. У Будиму остави султан са Запољом Хасан-бега и 3000 коњаника, а осталу војску, која је бројала на 120.000 људи, 20.000 камила и 3000 топова, крене на Беч. Уз пут су падали у султанове руке градови дуж Дунава Вишеград, Коморан и Ђур, док се Пожун не хтеде предати. При прелазу турске војске преко једне речице код Ђура хтеде 19 септембра Павле Бакић да са својим четама поквари турски мост, али ово за времена примети заповедник турски Мухамед бег и спречи намеру Бакићеву,[2]) на што се Павле повуче са српским војницима својим у Беч.

Са војском од 16000 људи чекали су фалачки гроф Филип и Никола Салм долазак непријатеља под Беч. Краљ Фердинанд се уклонио из своје престонице, али грађани

---

dominum locumtenentem. Vnde viderit vestra maiestas, quo traducendus sit, nam nos propter penuriam leuium currum et equitum leuis armature, longius mittere non potuimus. Alioqui habebamus in animo eum Viennam vsque mittere“, (Hung. за 1529).

[1]) Ios. Hammer Purgstall, Geschichte der osmanischen Reiches, Pest 1828 стр. 648.

[2]) Török történetirók, forditotta és jegyzetekkel kisérte Thuri József, Budapest 1896 стр. 181.

и посада бечка бранила је одлучно град и одбијала непријатељске јурише. Од 21 септембра, кад су стигла под Беч прва одељења султанове војске па до средине октобра јуришали су Турци без престанка на град. Многе хиљаде турских ратника нађоше смрт под бечким зидинама, али је све било узаман јер се посада јуначки држала, решена, да брани град до последње каши крви. Јесење доба нагони султана, да 16 октобра дигне опсаду и да наложи одступање. 29 октобра врати се турска војска у Будим, а 16 децембра стиже у Цариград.

ЛИСТАК

Писмо Косте Трифковића Јовану Јовановићу Змају.

У Напољу 1. Децембра 1874.

Драги брате Јоцо!

Ево најпосле и мене, да ти честитам јубелеј,[1]) да ти желим и од сада исту љубав за свој род и за све, што је добро лепо и узвишено. Нека сам се закаснио — ја сам тако хтео, да неби онога свечаног дана и ако за тренутак замутио ти поштено заслужену радост и весеље, јер сетивши се мене, узданую би за твојим несретним другом, ако ми допушташ, да се таковим назовем.

Са мојим здрављем не иде на боље, чисто несмем да рекнем, да иде на горе. Клима напуљска није ни налик на ону, какву сам си ја замислио. Време је једнако кишовито, час по час дува ладан ветар, и тек сваки десети дан ако је толико лепо, да се човек може шетати по вароши. Ја даклем већином седим у соби, што сам могао и у НСаду чинити, али што нисам морао у НСаду чинити, то је то: да овде и по најгорем времену морам из куће излазити, да ручам или вечерам. Ја сам овога пута дошао до тога уверења, да је за болестника најбоље код куће, или болестник мора бити јако богат, да може и на страни прибавити себи сав комодитет и сву негу, коју код куће има, шта више, да може непрестаним забавама утући тежњу за кућном породицом и својима. Та кол'ко сам пута рекао, ако је до умирања, што да не проведем последње дане међу својима! . . . .

Ја овде добијам „Заставу“ „Јавор“ (до сада само један број) и „Србадију.“ За чудо! Рекао би да човек из далека уме боље да суди, него из близине. Из „Заставе“ видим, да они, које је Милетић учио љубити народ свој, сада хоће, да су и од њега бољи пријатељи народа.[2]) Кад би то тако и било, то неби била никаква несрећа, али је жалост, што то није тако! — Србадија[3]) ме је јако обрадовала, лист је немож' лепши бити. Слике су изврстне, роман, преводи на своме месту а и осталоме садржају нема се шта за-

мерити. Од свег срца желим, да се лист одржи, шта више, ваља свакоме разјаснити, да је лист са сликама — и ако сликари нису Срби — велики корак у нашој литератури и да такав лист треба на сваки начин одржати. Али шта да рекнем за „Јавор“?[4]) Читам лепи говор М. Димитријевића у подлистку „Заставе“. Баш ваља, добро те су наштампали! Кад ево ти неко ми посла Албум (биће Арса),[5]) — опет Мишин говор. Но, помислим у себи, то већ мора бити у Албуму, премда су ти твоји пријатељи (знам, да је Сандић коловођа) могли са Албумом, у коме нема ништа новога, што већ неби било у „Застави“ — са мирном савешћу и без да се боје прекора и замерке од твоје стране — изостати. У том после месец и по дана очекивања добијем јуче „Јавор“. Отворим га, шта видим? Мал ме није шлог ударио! говор Мише Д. и т. д. погрејан по трећи пут.[6]) За име бога људи, ви баш оћете, да нам огадите најлепше ствари, као што оно човек бежи од вергла, кад чује да свира Норму, премда је Норма једна од најлепши опера.[7]) Понда писма владике Путника.[8]) Заиста занимљиве или поучне — како оћеш — ствари за нашу публику. Нуждно је било знати како теку аудијенције и како Путник „ſuβſällig“ моли. Драги брате Јоцо! Помози томе јадноме Јавору, зар не видиш, да оће, да се осуши Ја превађам мале француске новелете[9]) а нешто имам и свога,[10]) па ако је баш тако нуждно, ево и мене. Некажем да је бог зна шта, али су — бар француске новелете — занимљиве, а веруј ми, оставимо сво мудровање на страну, код забавног листа главно је публику занимати, па да виш, занимати кога, није тако лако, више пута је лакше и поучити.

Још једно само: као подпредседник књиж. оделења запитај конференцијално чланове, неби ли били вољни одредити знатнију своту — бар 50 ф., али боље мало више — да ја овде купим за Матицу збирку фотографија, литографија, и молераја представљајући Херкуланум и Помпеји[11]) као, главна ископана здања, главне нађене кипове, рељефе, слике, затим покућства и разне остале интересантне ствари. Ја би уз то из разних књига саставио мали коментар. Цела ова збирка могла би се сматрати, као каква поучна књига, јер наравно да фотографије по себи за Матицу немају никакву вредност. Ствари су иначе лепо израђене и морају имати интереса за сваког изображеног човека.

Сада остај ми здраво и поздрави све моје познанике и пријатеље. Ја чисто волем, да им пишем имена, за то ти велим немој између осталих заборавити да поздравиш Илију Вучетића, Мишу Димитријевића, Бошковића,[12]) Др. Милана Јовановића,[13]) Јојкића, оба Поповића,[14]) Арсу, Тону, Лазу,[15]) Корнела[16]) и Миту,[16]) Огњановића, Др. Полита, Шокца Имру Балу[17]) и све друге.

Твој поштовач и пријатељ

Коста.

NB. Корнел ми је до сада послао само један — 32. број.[18] Нека ми пошље накнадно све бројеве, који су изишли од 17. окт. по римс.

Пиши ми на ову адресу:

Signor

Costa Trifkovich

avvocato, a presente

a

Napoli

Vicoletto S. Lucia 1. p. p.

На нека ми и други пишу, јер мени је доста пискарања у фамилији, а тешко ми и пада.

Нека ми Корнел пошље и коју „Жижу.[19] На сада реци, да ти нисам дао посла?

Примедбе

Коста Трифковић је октобра 1874 с клицом болести, којој ће 19. фебруара (3. марта) 1875 у Новом Саду подлећи, у пратњи своје младе жене, госпође Савете рођ. Славнићеве, отпутовао у Напољ, мислећи, да ће тамо наћи лека. Како му је тамо било, казује писмо и сувише јасно и потресно.

До писма сам дошао добротом госпође Милене Миладиновићке, која га је драговољно уступила сину Костину, г. дру Ђури Трифковићу.

[1]) Светковина 25-годишњег књижевног рада Јована Јовановића Змаја, одржана у Новом Саду 20. октобра 1874.

[2]) Можда се Трифковић осврће ту на т. зв. (ново) Устројство С. Н. Ц. Сабора, које је у то доба поднео одбор 15-орице.

[3]) Илустрован лист за забаву и поуку. Покренуо га у Бечу 1874 Јован Стефановић Виловски. У доба овог писма био је издавач Стеван Ђурчић.

[4]) Лист за забаву поуку и књижевност, који је баш Коста Трифковић с почетка год. 1874 и покренуо. Уредник му је био дуго година др. Илија Огњановић. Престао је свршетком 1893.

[5]) Арса Пајевић, штампар и књижар. Са својом женом, госпођом Анком, велики добротвор Српске велике гимназије новосадске.

[6]) Говор Мише Димитријевића приликом 25-годишњице Јована Јовановића Змаја штампан је у „Застави“ и у „Јавору“ у исто доба. Зловоља Трифковићева потиче отуд, што је „Јавор“ доцније примио, неколико недеља после „Заставе“, и ту онда опет наишао на тај говор, боље рећи, тек на његов свршетак.

[7]) Опера Винченца Белинија, Талијанца који је рођ. 1801 у Катанији на Сицилији а умро 1835 у Питô близу Париза. Дело је писано 1831.

[8]) У истом, 32. броју „Јавора“.

[9]) Једна, „Павлисте“ од Жака Арагова, штампана је у 1. бр. „Јавора“ за 1875.

[10]) „Мљетачке тавнице“ (Успомене из Италије), у 3 и 4 бр. „Јавора“ за 1875.

[11]) Два римска града близу Напоља, који су приликом ерупције Везува год. 79 после Хр. пропали па се ископавају.

[12]) Јована Бошковића.

[13]) Морског или Бомбајског.

[14]) Тиру и Боку, књижаре. Бока је затим постао муж Марије, млађе сестре госпође Савете.

[15]) Лазу Костића.

[16]) Змајева два брата, Корнела и Миту.

[17]) Новосадског сенатора, човека ретке духовитости.

[18]) „Јавора“.

[19]) Лист за шалу и сатиру, који је издавао Змај-Ј. Јовановић.

М. С—ћ.

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ

Проф. А. Л. Погодинъ, Исторія Сербіи. — СПетербургъ. 1909. 16⁰. Стр. 164. Цѣна 1 руб. —

Познати пријатељ српскога народа, проф. А. Погодин написао је Историју Србије, да би шире кругове рускога друштва заинтересовао за прошлост и судбину нашега народа. Свакако је ова намера проф. Погодина за похвалу, и он нас је, уз све оно што је иначе за наш народ учинио, овим својим радом још специјално задужио. Хвала му на труду и доброј вољи.

Али баш за то, што је проф. Погодин овом својом књигом хтео да учини услугу у првом реду нама, наша је дужност, да о њој говоримо савесно и објективно. Можда ће оштрина суда вређати осећаје пријатеља, али ће добити сама ствар, а то је главно.

Проф. Погодин није добро извршио свој задатак ни у једном правцу. Он пре свега не схвата нашу прошлост и, што је можда још важније, јер без тога не може бити ни правилног схватања, он не зна доста ту прошлост: њему су непозната и најважнија и најобичнија факта из српске историје. Не може човек у неколико несистематски покупљених књига проучити прошлост једнога народа, па одмах писати систематско дело о историји његовој. А проф. Погодин је тако радио. Довољно је само погледати библиографију, коју наводи писац, па да се види, како је цело ово дело рађено без довољно плана и без икакве системе и како је цела литература несистематски прикупљена. Проф. Погодин није знао често за врло важна дела, која говоре о нашој прошлости, а употребио је многа дела, која немају никакву вредност. Он није употребио многе расправе Ст. Новаковића, Фрање Рачкога, Ф. Шишића, Јов. Томића, Јов. Радонића итд. Исто тако није употребио ништа ни из византиске, турске, млетачке, румунске и мађарске историјографске литературе. А употребио је н. п. Станојевића и Гајића књигу о Деспоту Стевану Лазаревићу, дело без икакве вредности, или н. п. расправу др. Војислава Рашића о Србији.

Али то још није све. Проф. Погодин није прочитао, или барније добро прочитао, ни онај врло скроман број расправа и књига, што их је у примедбама навео. Тако се по приказу многих ствари

на много места види, да проф. Погодин није догађаје приказивао по оним књигама и расправама, које наводи, него већином по општим делима. То најбоље показује пример са расправом Јов. Томића, Састанак и договор српских главара у Кучима 1614 год. ради устанка на Турке (1901). Проф. Погодин говори, како „попытка поднять востаніе сербовъ была сдѣлана и въ 1614 году, когда главари изъ Сербіи, Албаніи, Босніи, Герцеговины, Македоніи и Болгаріи сошлись и обсуждали возможность востанія“. . . . (стр. 100), а у примедби цитира наведену расправу Јов. Томића. Међутим је Томић у тој расправи баш доказао, да договора главарског 1614 *није ни било* и да је акт о том састанку фалзификат! Проф. Погодин је дакле податак о састанку главара 1614 год. или узео с друге које стране, а не из књиге коју наводи, или је оно написао по самом натпису књиге, који га је преварио.

После овога није, мислим, потребно ни помињати, да писац није ни један део српске историје радио по изворима и да је тамо, где је хтео да упути на извор, пошао редовно сасвим погрешним путем. Не познавајући изворе, писац је често мислио, да поједини научници говоре оно, што је у изворима речено. Тако н. п. он пише, да се „по опредѣленію Шафарика“ Захумље простире од Дубровника до Неретве. Међутим те границе Захумља није одредио Шафарик, него Константин Порфирогенит (Rački, Documenta 405), а Шафарик је то само констатовао по Порфирогениту. Сличну погрешку учинио је Погодин и у ранијој својој књизи: Изъ исторіи славянскихъ передвиженій (1901). Он је тамо, при опису једног нападаја словенског на Балкан средином VI века, казао, како је „по предложенію Гопфа“ у том нападају узео индиректно учешћа и готски краљ Тотила (стр. 58), међутим податак о вези Тотиле готског краља са нападајем Словена на Балкан није Хопфова, него Прокопијева (Bell. Goth. II, 465; ed. Gomparetti) хипотеза, а речи Прокопијеве, којима то тврди, навео је сам Погодин на стр. 57! Погодин је чак покушао да полемише с Хопфом, изјављујући да се не слаже с њим.

Проф. Погодин није дакле при писању своје историје употребио изворе; литературу такође није доста или није добро употребио. Већ то би било довољно да се посумња у вредност целога дела. Али има и веће невоље. Проф. Погодин апсолутно не схвата српску историју, он је не разуме довољно, ни у целини ни у детаљима.

Пре свега, према томе како је обрађен предмет у овој књизи, рђав је и погрешан је и сам наслов, или обратно: према наслову је нетачна садржина. Проф. Погодин је на наслов своје књиге метнуо: Историја *Србије*. Познато је међутим шта је Србија: Србија је данашња српска краљевина. Зна се кад и како је постала та држава: она је основана у устанцима под Карађорђем 1804 год. и под Милошем 1815 год. Та држава је *сасвим нова и самоникла*; она *нема никакве везе ни са једном од старих српских држава*. Оно што је Бизмарк говорио, када је основано данашње немачко царство: Unser Reich ist ein neues Reich, keine Fortsetzung

des alten, keine Restauration einer verflossenen Epoche (K. Heigel, Politische Hauptströmungen in Europa im 19. Jahrhundert, 1906, 91.) — може се с правом рећи и за нову српску државу. И она је створена без везе са старим традицијама, без основа на старом легитимитету. У песми о устанку на дахије нема ослонца на старе српске државе, нема помена о пропалој слави и величини; све се ту ствара само собом, све се диже из нова. Она снажна генерација у почетку XIX века није свој рад везивала за традиције и легитимитет, него је дизала нешто чега пре није било и стварала је из основа нешто сасвим ново. Г. Љуб. Јовановић је истина покушао једном да докаже противно од овога, али разлози, које је он том приликом изнео, не могу издржати критику.

Данашња Србија је дакле нова држава, она није ни наставак ни обнова ма које од старих српских држава. Стога онај, који хоће да пише Историју *Србије*, мора писати историју данашње српске краљевине. Он мора пре свега почети са 1804 год. Као *увод* у то дело он истина може у кратким потезима прећи старију историју српскога *народа*, али главна и једина садржина историје Србије мора бити деветнаести век. Најбоље би било тако дело почети уводом, у коме би се изнела укратко историја турских освајања, а подробније српска историја особито од великог аустриско-турског рата крајем XVII века. Овако како је поступио проф. Погодин није добро ни тачно.

Проф. Погодин чак моју Историју српскога народа стално погрешно зове Историјом Србије, а мене „најновијим историком Србије“, ма да сам ја врло конзекветно у својој књизи извео принцип, по коме је увек напоредо приказана прошлост целога народа и по коме данашња Србија није наставак ни једне од старих српских држава, него нова и самоникла државна творевина.

Још већа је погрешка, што је проф. Погодин историју данашње Србије везао *само* за Немањићку државу и приказао ствар тако, као да је она наставак или обнова те Немањићке државе. И не само то, него је по проф. Погодину историја српскога народа у средњем веку сва концентрисана само у Немањићкој држави. По њему је историја Немањићке државе једнака историји српскога народа. Наравно да је и то сасвим погрешно.

Морам ипак споменути да лично проф. Погодин специјално за овај поступак није крив. У томе погледу он се повео за нашим старијим писцима. Код нас се у том правцу, све до појаве Историје српскога народа од Љуб. Ковачевића и Љуб. Јовановића, стално грешило. Све до тога времена, а добрим делом и данас још, сматра се да је историја Немањине државе историја српскога народа и да је историја те државе готово све што има да се каже о прошлости српскога народа.

Кад се помене историја српскога народа, свакоме, чак и ономе који о прошлости нашој зна и нешто више од обичних шаблонских фраза, јављају се ове представе: Долазак на Балкан, Часлав, Бодин, Немања, Првовенчани, Св. Сава, Милутин, Дечански, Душан,

Урош и Вукашин, Лазар и Косово, Ђурађ Смедеревац и пропаст његове државе, па онда мрак за ропства под Турцима, време у коме се само хајдукује, па онда велика сеоба под Чарнојевићем, и напослетку Карађорђев и Милошев устанак. И то је све! То су догађаји и личности, који су код свих Срба, и код најинтелигентнијих, чинили садржину српске историје, из тога су се давали задатци, то се питало и на професорским испитима и у школама. То је било све о чему се говорило из српске историје. Како се у том погледу грешило, и како су ти погрешни погледи захватили све умове, показује најбоље пример са пок. Пантом Срећковићем, коме се бар у погледу искреног патриотизма не може ништа пребацити ни замерити. Он је, као што је познато, написао Историју *српскога народа*. У тој Историји српскога *народа* Срећковић је у XIII и XIV веку говорио само о Немањићкој држави, као да је у тој држави био цео српски народ! Историја је Немањићке државе међутим само *један део* историје српскога народа, а оно што се до скора свуда, и што се и данас још готово редовно сматра за главну садржину српске историје, само је један део наше прошлости.

У колико морам извинити проф. Погодина, што је у том погледу сасвим погрешно поступио, јер се повео за општом струјом, која је и код нас доскора владала, морам ипак напоменути, да је пре свега и он сам могао увидети и осетити да је тај поступак погрешан, тим пре што је и у новијим радовима на нашој историјографији, које је он употребио, могао видети да друкче, правилно схватање почиње и у том правцу да овлађује. Тако н. п., осим поменуте Историје Љуб. Ковачевића и Љуб. Јовановића, и Историја српског народа Г. Миленка Вукићевића означује у том правцу напредак.

Проф. Погодин није дакле добро схватио прошлост српскога народа, кад је хтео да напише историју *Србије*, па то дело почео са подробним излагањем историје српске од доласка Словена на Балканско Полуострво (стр. 1—14), па онда, пошто је укратко прешао првих пет векова српске историје (стр. 15—31), наставио врло детаљно историју Немањићке државе до пада под Турке (стр. 31—91), затим кратко, несистематски и непотпуно, прешао доба под Турцима (стр. 91—107), па тек на стр. 107 почео историју Србије од 1795 (!) год.

Рђаво схватање историје српске види се и у томе, како је проф. Погодин поделио прошлост српскога народа. Има момената у прошлости нашега народа, за које може бити питања и дискусије о томе, да ли чине одсек и епоху у прошлости нашој, али има момената, код којих о томе не може бити говора. Тако може бити говора о томе, да ли је у српској историји одсек почетак IX века или 1040 год. или смрт Бодинова (1101 год.), али да 1804 год. чини један одсек у српској историји и да њоме почиње нова епоха, — то је ван сваке дискусије. Па ипак проф. Погодин није том годином почео нов одсек у историји српској. Или управо он је учинио нешто горе: он је ту годину и маркирао и није ју маркирао.

Његова V глава (стр. 91) носи натпис: „Сербія подъ турецкимъ игомъ (до 1804 года)“, али VI глава има натпис: „Исторія Сербіи съ 1795 года до послѣдняго времени“ (стр. 107). Где је Г. Погодин нашао 1795 год. и зашто је, сасвим произвољно, баш њу узео и баш њом почео нову историју Србије, ја никако не могу да се домислим и не знам. У осталом погрешно је и то, што је писац Немањићки период поделио на *две* главе, а целу историју Србије у XIX веку обрадио у *једној* глави.

Како је проф. Погодин брзо и непажљиво радио ову своју књигу, види се из силних погрешака што их је починио. Већ сама сеоба Словена на Балканско Полуострво (стр. 6—7) није добро ни тачно престављена, ма да је проф. Погодин о томе писао посебну расправу. Исто су тако сасвим испреметани догађаји у првој половини IX века (стр. 17). Куријозан је н. п. и овај случај. Проф. Погодин сасвим тачно наводи (стр. 22) оно место из моје Историје (стр. 62), где сам ја казао, да је Часлав окупио „у једну државну заједницу *готово* сва српска племена и *готово* све српске земље“, па онда полемише самном и доказује, да ни један од српских владалаца, чак ни Душан, није ујединио *све* српске земље. Као што се види нисам ни ја казао, да је Часлав ујединио *све* српске земље, него *готово* све српске земље, а то је велика разлика. Погодин је у осталом, као што сам казао, тачно навео моје речи, па ипак полемише самном и, тврдећи да ја немам право, доказује оно што сам и ја казао! Али да конзеквенција буде још већа, већ после четири стране прича сам проф. Погодин, како је под краљем Михаилом први пут почело „уједињење *целог* српског племена“!

Погрешака у детаљима има тако много, да би требало написати књигу бар колика је ова, да се све констатује. Тако по писцу Зета после 1170 год. није остала дуго под Рашком (стр. 30), а она је остала под њом све до цара Уроша, кад се држава распала. О сабору у Рашкој под Немањом против богомила писац не зна баш много, кад тврди, да је тај сабор био сазван ad hoc (стр. 38). Исто је тако погрешно приказан одлазак Немањин у Св. Гору у Хиландар, који онда још није био ни сазидан (стр. 41). По проф. Погодину су се војске угарског краља Андрије II и латинског цара Хенрика састале у Нишу (стр. 46) итд.

Проф. Погодин је по негда на два разна места у својој књизи о истој ствари писао по два разна дела, а није опазио да се његови извори не слажу међу собом. Тако је н. п. на стр. 15 написао, по мојој Историји српскога народа (стр. 43), да се централно српско племе населило између Ибра и Лима, а одмах на идућој страни, по Дринову, да су ти Срби живели од Колубара и Ибра до Дрине.

Колико проф. Погодин познаје ондашње прилике и људе види се по томе, што јуначког и даровитог латинског цара Хенрика назива — бедним! Што венчање Стевана Првовенчаног није описао онако, како је тај догађај приказао Иларијон Руварац, то на послетку могу да разумем, али како је могао написати, да је оргинал

Троношког летописа постао у XIII веку (стр. 52), и како је могао пронаћи житије краља Владислава (стр. 50), које не постоји, — то не разумем. Или управо ја разумем, како је Г. Погодин могао доћи до тога да направи ту погрешку, али не разумем да је човек, који тако мало зна изворе за нашу прошлост, могао имати воље да пише српску историју. Проф. Погодин је наиме у своду Житијā, које је издао Иван Павловић (Гласник II одељења, књига 7, 1877) и назвао га: Житија краљева српских, нашао на стр. 136—163 живот краља Владислава, па је мислио да је то неко Житије краља Владислава, које не постоји. Да је проф. Погодин заиста по Павловићевом своду учинио ову погрешку, види се по овоме. Он пише, да „все житіе Владислава у нашихъ домашнихъ источниковъ сводится къ послѣднимъ годамъ жизни Савы, его смерти и погребенію“ (стр. 50), а у Павловићевом своду Житијā заиста је живот краља Владислава готово сав испуњен причањем о последњим годинама Св. Саве и о његовој смрти.

Нетачно је тврђење пишчево, да је правни положај Саса у старој Рашкој држави до Душанова Законика остао неодређен (стр. 32), јер већ у неким повељама краља Милутина има одредаба о Сасима (Monumenta Serbica 51, 52). Исто су тако сасвим рђаво представљени и односи Уроша I према Дубровнику и Бугарској (стр. 32—3), особито српско-бугарски рат (ср. н. п. Codex diplomaticus IV, 499). Колико писац мало познаје прошлост српскога народа у опште, види се из његова тврђења (стр. 69), да је за Душана „младо српско царство“ привлачила Дубровнику, међу осталим, и — „изящная поезіа“! Колико је ту проф. Погодин акантирао у историји, то је и сувише добро познато, те није потребно у то детаљније улазити.

Колико добро у опште познаје стару српску књижевност, која је уједно један од најважнијих извора за историју, показао је проф. Погодин особито на стр. 74, где тврди, да под царем Душаном „возникаютъ уже (!) литературные памятники“, па наводи Житија АЕ Данила II и додаје да у то доба „начинаются попытки лѣтописанія въ видѣ замѣтокъ на рукописяхъ“. Наравно да је све то погрешно. Књижеван рад, онакав какав је рад АЕ Данила, јавља се више од сто година пре Душана, још почетком XIII века, а записи по рукописима јављају се још од краја XII века.

Има у овој књизи често по неки податак, за који се човек мора чудити, где га је нашао и од куда га је узео проф. Погодин. Тако н. п. пише он на стр. 79 да је бан Твртко био наумио да збаци с престола цара Уроша и да је за то спремао терен пријатељским односима са кнезом Лазарем! Наравно да је то све од прве до последње речи погрешно и измишљено. По проф. Погодину је н. п. устанак 1594 год. био у Мачви (стр. 100), место у Банату. По њему је (стр. 109) Карађорђе већ 1802 год. био на челу устанка, по њему је (стр. 113) уговор 1807 год. склопљен у Ћурђеву, место у Слобозији, по њему је (стр. 139) Сретенски устав проглашен 15 фебруара итд., итд.

Хоћу да напоменем само још једну ствар, која ме је на крају крајева ипак највише зачудила код проф. Погодина. То је местимично необично наивно схватање појединих догађаја и наивна оцена њихова. Така је н. п. примедба (стр. 41), да је после освајања на југ од Ниша Немања „имао шта да уступи, ако би Грци били у могућности да пођу против њега са оружјем“! Још је смешнија његова напомена (стр. 47), да је положај манастира Жиче згодан „да би се скрило од очију Европе (!) оно што се дешавало у Србији“! Наивно је н. п. и тврђење (стр. 51), да је краљица Јелена „једна од најзнатнијих жена у Европи крајем XIII века“! Тако је исто наивна и напомена (стр. 60) како за владе Дечанског опасност од Турака нису још предвиђани ни византиски цареви „ни европски путници“! Исто је тако наивна и мисао (стр. 71), да се Папска Курија бојала, да Душан не узме Цариград. (Ср. још стр. 22, 23, 24, 49, 55, 62, 69, 82).

Књига проф. Погодина није рађена по изворима, а литература, по којој је израђена, није одабрана ни систематски сређена; често нису читана ни она дела, која су наведена. Схватање прошлости српског народа у целини је нетачно и погрешно, а погрешних факата има врло много. Према свему томе ово дело није добро и проф. Погодин овом својом књигом није постигао оно што је себи ставио за задатак.

Ст. Станојевић.

ПРИКАЗИ

а) Белетристика

Стеван Сремац, *Путујуће Друштво, приповетка. Београд. Издање С. Б. Цвијановића, 1910. Цена 1.— дин. Мала 8⁰. Стр. 101.*

Ова је приповетка Сремчева штампана први пут у „Српском књижевном гласнику“ за 1901. годину. У оставини песниковој нађена је исправљена и допуњена, и у овој књижици одштампана, како је онде затечена.

По самом натпису приповеткином може се лако погодити, да је из глумачкога живота. Сиже јој је и многе појединости поцрпао Сремац из причања за кованским столом о разним доживљајима; они дакле нису измишљени, а то је Сремац хтео показати и тим, што није мењао ни имена понекога учесника.

И ова је приповетка написана уобичајеним Сремчевим методом. Заметак је његовој причи обично једна анегдота, коју у друштву чује. Та је анегдота њему уједно и циљ приповетке, коме он иде увек врло кривудавим стазама. Полазна му је пак тачка једна или две личности, које треба да нас посредно или непосредно донде доведу. Овде је та тачка Љубивоје, практикант среза власотиначкога, који је „изневерио своје светле идеале, напустио даске, што значе свет“ и оженио се с Мицом, опет глумицом, која је „вољна била, да се одрекне заноса, сјаја и славе глумачке и да се повуче

с њим у миран кутак, у тихо пристаниште супружанског живота и да заједно деле и грицкају суву кору практиканског хлеба". На глас, да је Димићево путујуће друштво у његовој близини, у Лесковцу, „букне свом силином дотле ублажавана стара глумачка крв у њему", и он нема мира дотле, док друштво не доведе у Власотинце. Али ту се сва његова надања и очекивања разбише о немар и о хладноћу грађанства. Јадни глумци већ немају ни шта да једу, и управник је у највећем очајању. Али се најзад један глумац сети, изазван на то причањем једнога свог друга, како да се у мештана изазове пажња према позоришту. За прост су свет потребне јаче дражи, а не плакати. Узму Цигане са зурлама и бубњевима, обуку се у стара историјска одела и с том лармом и помпом прођу кроз Власотинце. „На улици се слегао силан свет. Колико их је дошло до угла, још дванут је више пристизало из других улица. Куља из кућа, из авлија, са ћепенака. Полетело и старо и младо, и женско и мушко, и обувено и босо. Како је ко чуо тако је и полетео; неко оставио а неко понео са собом посао у сред којега га је гунгула затекла. Све, све је полетело да чује и да види; терзијица са до пола свршеним тозлуцима, кондурција с бичкијом, удавача са расплетеном косом и са чешљем и огледалом у рукама, а једна домаћица дотрчала је са пола очушаним пилетом!..." Пажња је била изазвана, друштво спасено, а Љубивоје оставио канцеларију и заједно се са својом Мицом вратио Талији. Само што му жена не беше дорасла „за партнера" на позорници, па му не мога остати ни партнер у животу. „Тужио се на окове који га везују за жену која га не разуме, која није према њему, коју је он узео у тренутку неразмишљености и слабости младалачке, и коју је он сад сравњавао са кишобраном који човек понесе кад је облачно и пред кишу, па га после вуцара по ведром дану, — па нити је пристао да га носи, нити пак да га у неки ћошак остави" — док није нашао другу, а његова жена другога, јер код тога света, као што је писац у почетку ове приповетке рекао, такве су промене „као кад код осталог света неко некоме промени и однесе кишобран или кољаче".

Као што се види, фабула је проста и без заплета. Радња се у приповетки не појачава постепено, но је, као што је то готово увек у Сремца, задржавана многим епизодама. Љубивоје н. пр. находи узрок, што је одзив према позорипту слаб, у томе, „што се грађанство оволико истрошило, а истрошило се зато, што је ту скоро била једна панорама". И Сремац одмах види панораму, њезина газду и њезину публику у малом месту и не може да одоли дражи, а да одмах те у свести му ускрсле живе слике минуциозном тачношћу не опише. Од једне асоцијације иде к другој, од друге к трећој, и кад већ види, да је далеко отишао, враћа се нити своје приповетке и онда мора да накнадно уноси и тумачи оно, што је, заведен својим асоцијацијама, пропустио био у своје време учинити. У њега дакле нема строжега одабирања с нарочитим обзиром на целину и на јединство радње, и у овој приповетки н. пр. главна

радња њезина није ни у каквој ближој вези са главним јунаком њезиним. Али су нам ипак његове погрешке у композицији богато накнађене. Сремчеве су појединости јединствене и често за место и време, које описује, управо документарне. У његовим ће се приповестkама наћи може бити најбоља карактеристика нашега доба, прави, истински типови његови. И за Сремца је често довољна једна или тек неколико речи, па да нам потпуно обележи један карактер или једну ситуацију. То пак долази отуда, што он не описује људе in abstracto, но увек све види и чује, што је у вези с појавом, коју износи. Кад описује н. пр. „трговачки“ кревет у паланци (а „трговачки“ се звао зато што су на њему спавали обично трговци по шест на једном), он види и чује чак и то, како се сви, кад се један ноћу промешкољи, пипају у мраку за ћемере и искашљују, да покажу да су будни. Таке особине пак одају велики посматрачки таленат, износе нешто, што се осетило и умело на карактеристичан начин приказати, а то свакако претеже и веће погрешке у композицији. А композиција, иако је важна ствар у уметничком делу, ипак није главно, и сама собом не чини уметност.

Али и покрај све вештине у посматрању и у описивању, наће се понекад и ту, што би се Сремцу могло замерити. Он има н. пр. неку слабост за мангупске изразе, понавља их и често употребљује и онде, где им баш нема места. Исто се тако не може да ослободи извесних обрта и прелаза и њихово понављање на неким местима чини управо непријатан утисак, нарочито пак, кад их се читалац сећа и из ранијих приповедака. (На страни 25. на пример: „Ето из те и таке одушевљене средине . . .“ и на страни 73: „Ето из тих разлога и у таком расположењу. . .“). Но то су све ситнице, јер из читаве приповетке веје непосредни, истински живот, приказан ведрим и свежим хумором, а само понегде и оштријим сарказмом. Сремац нам се и овде јавља онакав, каква га знамо и из његових већих радова.

Издањем бисмо могли бити потпуно задовољни, да није у књизи онолико штампарских погрешака, па чак и таковних, које се не дају ни одгонетнути (на стр. 12. одоздо). А требало је да ова књига буде без тога тим пре, што јој је одређено, да утре пут целокупном издању Сремчевих дела. Одбор је за издавање целокупних дела Стевана Сремца, коме је на челу г. *Стојан Д. Рибарац*, одлучио, да сав преостали чист приход од ове књиге, као и од других, које су већ угледале свет (Из књига староставних, Кир-Герас) или ће га ускоро угледати, употреби на то, да се оснује *Сремчев фонд*, из кога ће се издати сва његова дела и подићи споменик њихову творцу. Г. Рибарац је већ учинио кораке, да од наследника Сремчевих добије право на то, и оправдана је нада, да ће се можебити већ крајем ове године моћи приступити остварењу тога Одборова смера. Ко дакле купи ову књижицу, и сам ће, бар унеколико, допомоћи, да дођемо до потпунога Стевана Сремца, — нека јој и то буде једна препорука, иако се она и сама препоручује.

М. Ш.

Српска Књижевна Задруга. Кн. 121. *Пауци* од **Ива Ћипика.** 1909. —

„Пауцима“ Иво Ћипико назиље онај погани сој паланачких Шајлока, што се у далматинском загорју злогласно прославио садирући каматништвом онај ратарски народ. У своме газда-Јови оцртао нам је писац веома рељевно једног таког кајишара, и ми, Далматинци, којима су обрасци те крвождне пијавице познати *de visu*, у стању смо да га у овим живо бојадисаним страницама пратимо укорак, контролишући на свакој стопи гадну мрежу коју је тај људски вампир око себе разапео. Сељаци се у ту мрежу хватају као ћораве мухе, и чисто изгледа као да се све уротило против жртава, а у корист вампира: и од свијета одвојено и материјално занемарено и некултурно средиште; и провербијална лакомисленост и јужњачка апатија нашег сељака; и препреденост његових духовних пастира — све, у једну ријеч, па и сами закони!

Илија Смиљанић је савршено оваплоћење далматинско-загорског сељачког типа, каква га је запазио и саздао Иво Ћипико. То је човјек који би све на свијету жртвовао, тек да заокругли и очува своје оранице; човјек који је, уосталом, мимо те једине стеге коју је својој нарави поставио, готов да усрне у сваку другу погибију, само да удовољи својој часовитој страсти. Он и његови сусељани као да сами своју пропаст траже, прегонећи се и правдајући се међу собом, да трећему напуне џепове. Они по инстинкту зазиру од закона и његове правде, па опет их нешто непрестано гони да у њега помоћи траже. А скупа ли их та помоћ запада, показује најбоље њихова вјечито поремећена економија и — књиге паланачких адвоката. Једном таковом параграфашу, који га је до зла бога оглобио тарифом, вели један Ћипиков сељак, чешући се по ушима:

„— Чудо је то, господине! Да још једном дођемо, остаде сва земља за вас!

— Тако је по тарифи, по закону! — вели онај слежући раменима.

— Знам ја, част вама!... Али баш то је зло, што је по закону! Свугдје веле: по закону. А закон нас, ево, огули до Бога!.. И ето, не можеш никако умаћи закону....“

И збиља, у вјечитој борби за опстанак на коју их силују прилике, ови се жалосни људи налазе непрестано у опреци са законом, који је готово увијек на страни — паука. Стога је овдашњи народ, у својој практичној мудрости, одвајкада и сковао ријеч: „Богат, поштен; имућан, јак“. Бољи и објективнији дио Ћипикове књиге није, може се рећи, него илустрација овога појма. Остале, сеоској еротици намијењене странице, свједоче као свагда о пишчевом ултра-реалистичком темпераменту, ал' уједно и о неком пјесничко-сензуалном схватању живота, у којему има много модерности и много поезије. Примјера ради, импулсивни карактери Радоја и Маше, који по неком незадржном, готово елементарном нагону, подлијежу сили буколичког амбијента и оног, како га писац

*

називље *младеначког бијеса* што им крв сажиже, приказани су са много умјетничке симпатије, и та се симпатија неминовно прихваћа и читаоца. Истина је: понекад писац, у својим љубавним епизодама, хоће и да малко претјера, да истрчи испред разложито дозвољенога; али то треба одбити на његово умјетничко самоуштво, на оскудицу онога што је талијански пјесник назвао „il freno dell'arte". Јер не треба заборавити да је Ћипико већма умјетник по инстинкту, него ли човјек васпитаног укуса. Штавише, ко писца изближе познаје, могао је код њега примјетити чак и неко зазирање од литерарног артизма и укуса „књишког". То, додуше, подаје његовом таленту неко особито обиљежје непосредности и изворности, али у неку руку и покрајинске ограничености, која се донекле одразује у његовом стилу и композицији. Знам добро: има их који у тој ограничености не виде никаквуману, него напротив једну одлику, полазећи у томе с принципа да су многи велики умјетници (нарочито стари јелински пјесници и чувени сликари талијанског ренесанса) изишли понајвише из локалних школа. Укус самониклости и оригиналности, веле ти људи, то је оно што даје особиту драж писцима. Не спорећи цијену самониклости, оригиналности и другим прирођеним одликама, ми смо опет увјерени да је образовање укуса ствар која се, данас, не може бескажњено занемаривати, и да се то више мање осветљује на форми, а то значи на ономе што је у лијепој књижевности главније.

Ипак правда захтијева да се овом приликом у Ћипика и с те стране — дакле са стране стила и композиције — констатује знатан напредак наспрам ранијих радова његових.*) Примјер Сима Матавуља, Борисава Станковића и осталих бољих стилиста наших, није, наравски, могао остати без утјецаја на његову прозу, и то се јасно опажа не само у потоњим Ћипиковим описима који су мање лирски, но и у дијалозима, у којима нема више некадашње растурености и непотребног ачења. А све то оправдава наду да ће овај писац наш, на путу концентрације и умјетничког дозријевања, још и даље поћи, те убрзо заузети и у очима најстроже критике оно мјесто које је већ заузео у очима интелигентних читалаца.

Ова је књига свакојако једна свијетла етапа у новелистичком раду Ива Ћипика. Он је у њој вјешто и пластично насликао неколико типских лица, која се пред нама крећу као да су жива. Стога ову књигу треба срдачно препоручити читалачкој публици.

Марко Цар.

б) Културна историја.

Dr. **Gábor Gyula**. *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt* (Oklevelek alapján). Budapest 1908. вел. 8^0. X + 240.

*) Имало би се само примјетити да г. Ћипико није још начисто с неким граматичким облицима и са интерпункцијом. Али кад се помисли да и толики други, тобоже ученији писци од њега, у томе храмљу, зашто бисмо имали бити престроги с њиме? Та данас у томе зао примјер дају и они који би, по своме институту, позвани и дужни били да томе стају на пут.

Померање српског елемента с југа на север, из данашње Србије у јужне крајеве Угарске. почиње већ у XIV веку због промењених политичких односа на Балканском Полуострву. Том кретању српског етничког елемента с југа на север обраћено је у новије време прилично пажње. Заслугом наших и мађарских историјских радника утврђено је приближно тачно када се сеоба Срба у Угарску извршила у већим масама. Јевђеније Сенткларађи, у једној од новијих својих студија (О српским манастирима у Банату), покушао је да за неколико важних догађаја у српској и угарској прошлости у XIV и XV веку веже неколико већих сеоба Срба у Угарску, наслањајући се у том послу на Пештија, Маркија, Боровскога и на своје властите студије. И ако мишљење српских и мађарских историка у погледу времена сеобе Срба у Угарску не ће бити у свему тачно, пошто за то питање није сав познати материјал исцрпљен, ипак је оно знатно помакнуто у напред. Али док је спољна страна овога питања колико толико осветљена, дотле је унутрашња тако рећи остала недирнута. Нетакнуто је остало питање о међусобним односима нових дошљака према староседеоцима, које су Срби затекли у јужној Угарској. Остало је да се разјасни занимљиво питање да ли су и у којој се мери Срби умели да прилагоде приликама, које су затекли у јужној Угарској. Жупанијска организација са својим племством, које у XV веку на супрот централној државној власти свесно тежи за самоуправним животом, варошко становништво са својим повластицама, једном речи читава Угарска са својом особеном државном и друштвеном организацијом, све то, друкчије него у средњовековној српској држави, морало је бити страно и српским деспотима и српском елементу, који се нарочито настањивао на добрима српских деспота у Угарској. Да ли је и у колико је српски елеменат на југу Угарске обухваћен био државном и друштвеном организацијом тадашње Угарске, задатак је који треба решити. А да би се тај задатак могао решити колико толико с успехом, потребно је познавати тадашње угарске институције.

Горе означена књига упознаје нас са жупанијском организацијом у Угарској за доба Лауша Великог, дакле у времену, које је близу оном одсеку, када ће да почне миграција српског елемента с југа на север. Имајући на уму да ће познавање угарских правних и друштвених прилика много помоћи бољем разумевању међусобних српско-мађарских односа, упознаћемо читаоце са студијом Јулија Габора.

Своју студију заснива Габор на врло марљивом проучавању листина из доба Лауша Великог, и то не само публикованих у познатим мађарским збиркама, него и неизданих, које се чувају у Држ. Архиву и Мађ. Музеју. Тако је он на солидном основу пружио веома добру књигу, једну од најбољих у мађарској историјској литератури за последњих десет година. Нарочито је за похвалу добро знање средњовековне латинштине, у ком погледу Габор оставља за собом Фридриха Пештија и Густава Венцла.

За време Лауша Великог било је у ужој Угарској 54 жупаније, док су неки засебан положај имали Саси у Сепешкој жуп., племићи Сепешке жуп., Јаси, Печенези (Bissceni) и Јевреји. Испод жупанијске јурисдикције изузете беху већином вароши, које су и у грађанским и у кривичним споровима потпуно автономне, даље краљеве територије, којима управљају краљеви кастелани, и појединe личности, које непосредно долазе под краљеву јурисдикцију. Јобађи пак у грађанском спору подлеже суду поседника земље (цркве, племића), али се чешће дешава да се јобађи, одбацивши судство земљевласника, утичу жупанијским властима, да им оне суде, због чега се власници туже краљу, наглашујући нарочито своју економну штету од такога поступка. Власник земље може јобађу у кривичним случајевима само онда судити, ако је владалац пренео на њ „ius gladii". Ну јобађ је, незадовољан пресудом земљевласника, имао право утока на жупанијску власт.

Главни елеменат у жупанијама било је племство, због чега се чешће у листинама жупанијски скуп назива universitas nobilium. Сем племића заступљени су на жупанијским скуповима насељеници (hospites), становници вароши, када нису биле изузете испод жупанијске јурисдикције, краљеви и краљичини јобађи и јобађи посединци. Територија жупаније чини у доба краља Лауша једну јединствену целину и тек поч. XV в. констатовати се може подела жупаније на срезове са солгабировом на челу. Исто тако у XIV в. немају жупаније још сталнога седишта, него се оно према потреби и приликама премешта из једнога места у друго.

На челу жупаније стоји жупан (főispán, comes, comes parochialis, comes principalis, parochianus), кога краљ не именује као свога званичника, него му као врховни жупан свих жупанија дарује достојанство жупана (collatio), са чиме је било скопчано убирање извесних прихода. Према томе није чудо да је једно лице из краљеве околине могло бити жупаном више жупанија. Жупанство је дакле одликовање, скопчано са извесним приходима. Као такав, жупан мало или скоро никако не врши судске и административне дужности. Ово му је у великој већини случајева немогуће, јер он врши какву службу у непосредној близини краљевој. Достојанство жупана није било давано доживотно, а још мање је оно било везано за једну породицу. Располажући слободно и по вољи жупанијским достојанством, умео је Анжувинац Лауш Велики спречити да се жупанско достојанство не утврди и оснажи у рукама једне породице на штету централне власти, како је било раније у Немачкој, а покретношћу жупана добивали су угарски краљеви згодно средство да награђују верност и услуге великаша и тиме да их држе у извесној зависности. Процес развоја, дакле, текао је у средњовековној Угарској сасма друкче него у суседној Немачкој. Једно лице, како је речено, могло је бити жупаном више жупанија, али зато није реткост да на челу жупаније видимо два лица, која су обично браћа. Сличан случај опажамо у XV веку у Хрватској и Далмацији, када су браћа Матко, Франко и Пијерко

Таловци фунгирали у једно исто време као банови Хрватске и Далмације. Приходи су жупана једна трећина царине и скеларине и две трећине од глобе, коју је плаћала осуђена странка, о чему се водиле нарочите књиге.

Заменик и намесник жупанов је у судству и администрацији поджупан (alispán, comes curialis, vicecomes parochialis). Поджупан није чиновник жупаније него жупанов, који жупана замењује на основу утврђене погодбе. Према томе са променом жупана мењају се и поджупани сем у случају када стари поджупан (обично лице из племићскога реда) начини погодбу са новим жупаном да и њега заступа у дужности.

Прави представници жупанијске автономије јесу солгабирови, које бира укупан скуп жупаније (iudices nobilium .. per nobiles et ignobiles prouinciae constituti). У свакој жупанији има четири солгабирова, који на захтев тужилаца излазе на лице места, испитују и утврђују чињенице, издајући о том сведочанство заинтересованој странци. И солгабирови су имали свој део од оне две трећине глобе досуђене жупану, а тако исто имали су свој део и у оној трећини глобе, која је давана врховном суду. Ну није јасан саразмер њихова удела.

Поред судаца, који се такође бирали из реда племића, важно је звање жупанијскога нотара, чија је задаћа била да саставља исправе.

Солгабирове помагали су у суђењу заклети приседници (iurati assessores), бирани привремено из реда племића на жупанијском скупу. Са њима се сретамо само на жупанијским скуповима. Са разласком жупанијске конгрегације престаје и њихова функција.

Средњовековна жупанија, како се види, не почива на демократској основи. Претежни и главни фактор на конгрегацијама јесу племићи, док се о утицају варошкога елемента и јобаћа поседника скоро ништа не чује.

Главни органи жупаније јесу жупан одн. поджупан и четири судије (солгабирова). Јесу ли странке незадовољне са пресудом жупанијских власти, имају право апеловати на владаоца, који одређује обично црквену власт да испита (на основу mandatum-a inquisitorium-a) право стање ствари, па да реферише.

Важно је право жупанија да суделују у законодавству. У раније времена, у XIII и XIV в., позиван је био посеће сваки племић на држ. сабор, а од половине XIV века, како изгледа, шаље свака жупанија по четири изасланика на држ. сабор. Ну и иначе се владари служе жупанијским конгрегацијама, да преко њих публикују и обнародују наредбе и заповести. Дешава се који пут да заинтересоване странке долазе жупанијској власти да им оверови исправе, али како жупанија нема још свога званичног печата, него се солгабирови служе својим личним печатима, то партије траже по кад што и накнадно оверовљење каптола, који су у средњем веку вршили функције данашњих јавних нотара у Угарској. Вршиле су даље жупаније по налогу краљеву и дужност стараоца удовица и малолетне деце, што је заметак каснијем жупанијском сиротињ-

ском столу. Али је много важније било жупанијско деловање у тадашњој пореској системи. Жупанијске власти имале су удела у прикупљању разне врсте порезе (lucrum camerae, варошке таксе, што се плаћало у новцу, и деветак-војна пореза и десетак-црквена пореза, што се плаћало у природним производима), док су царине побирали у име краљево жупани на краљевим поседима а земљевласници на својим.

Што се тиче војне организације она је такођер изведена према жупанијама, само што Габор, противно Салају и Хорвату, држи да је погрешно претпостављати жупанијска бандерија већ у XIV веку.

У суђењу имају жупанијске власти за доба Лауша знатна учешћа. Обично је палатин с пролећа, лети и у јесен долазио у жупаније да врши правосуђе. На заказану скупштину скупљао би се обично на граници двеју жупанија жупанијски скуп, који је трајао обично недељу дана и на који је свако био обвезан доћи, јер би у случају изостанка био оглобљен са три марке. Пошто су претходно изабрани приседници, отварао би палатин скупштину, позивајући тужиоце да изађу са тужбом на среду. Ствар се или одмах пресуђивала или се због недостатка доказа одгађала за идућу скупштину. Решење спорног питања одгађало се обично и онда, ако не би на скупштину дошао оптужени, кога је тужилац морао чекати до завршетка скупштине. Како палатин својим излетима у провинцију не може да реши сва спорна питања, све се више и више одомаћује пракса да краљ даје право решавања жупанијама и у одсуству палатинову. Ну главно је да се жупанијске конгрегације састају тек по нарочитој наредби краљевој. Жупанија дела, дакле, у то доба автономно једино у свом судбеном столу, у својој седрији (sedes iudiciaria), која се састаје сваког петнаестог дана. У њој се решавају сви грађански спорови и кривични случајеви у опсегу жупаније са изузетком оних, који су краљевом милошћу изузети испод жупанијске јурисдикције. Једино се по наредби краља спор о каквом поседу (factum possessionarium) не решава in praesencia comitum parochialium et iudicum nobilium nego in nostri (т. ј. краљевом) vel palatini praesencia.

Тужилац се зове actor а оптужени in causam attractus. Право тужбе немају проскрибовани и јобаџи без поседа. Доба Лауша Великога зна и за заступништво у парницама. Право заступништва признаје се од жупаније сваком, који је у стању да покаже заступничку пуномоћ (litterae procuratoriae). Позив на суђење врши се преко солгабирова с помоћу печата (billog), дакле слично као и код нас у Душаново доба (Упор. С. Новаковић, Законик Стефана Душана, Београд 1898. чл. 62: Властелинь велiи да се не позыва безь книге соудине, а прочiимь печать. Да се утврди право стање ствари у неком спорном питању, предузима жупанија по налогу краљеву (mandatum inquisitorium) истрагу (inquisitio).

Карактеристична је особина угарскога парбеног поступка да веома често допушта одгађање решења. Најпростији је начин да

се одлука одгоди док се једна од странака не појави на суду. Није јасно колико је пута суд у Угарској дозвољавао одгађање одлуке. У Славонији се могло седам пута одгађати са пресудом. После саслушања сведока и расправе доношена је пресуда. Жупанијске власти старале се не само да утерају глобу од осуђених странака, него су помагали и ишли на руку да и палатин дође до свога дела. О свему томе, наравно, водили се регистри и од стране палатина и жупанијских власти, те би се из њих брисала имена оних, који су своје обвезе испунили.

Друкчији су односи у Ердељу и у Хрватској, о којима Габор такође расправља, али врло овлаш, јер за те територије није систематски скупљао материјал, како и сам признаје. У Ердељу, Хрватској и Славонији именује и поставља жупане војвода односно бан. Автономија жупаније на тој територији, нарочито у Ердељу, веома је скучена. Војвода влада онде тако рећи неограничено, те се тако онде на место жупанијске автономије развија територијална самосталност.

У Славонији се жупаније, као и у Угарској, зову comitatus, али се код Ткалчића (Monum. civ. Zagr.) јавља и назив sedes за жупанију. И у Хрватској опажају се у жупанијама по четири солгабирова, који су заједно са жупаном (praeceptor, comes terrestris, supanus terrestris) власни издавати исправе у привилегијалном облику. Веома се ретко у Славонији одржавају конгрегације за сваку жупанију посебно, него се обично састаје племство укупне Славоније, којом приликом се као и у ужој Угарској за помоћнике солгабировима бирају 12 заклетих приседника.

Проучивши на основу брижљиве студије листина живот жупанијски у XIV веку, допунио је и у многом објаснио Габор ону слику, коју нам, према задаћи своје књиге, само у главним потезима даје познати мађарски правни историк Акош Тимон. Желети би било сличну студију за XV век, те би онда много олакшано било проучавање српско-мађарских односа у то доба.

Јов. Радонић.

БЕЛЕШКЕ.

+ Из XII књиге „Срп. Ети. Зборника“ доштампана је на по се веома добра студија проф. дра *Јов. Ердељановића* „Братоножићи племе у црногорским Брдима“. Оцртавши у главним потезима земљиште Братоножића и њихова насеља, задржава се писац детаљније на пореклу Братоножића и саставу данашњега племена. Истакнути морамо да је писац марљиво прикупио и проучио ранију, истина не многобројну, литературу о Братоножићима, која почиње са Боличиним описом Скадарског санџаката 1614, а сем тога трудио се да прикупи о њима и најраније историјске податке. Из оно неколико млетачких података види се да су Братоножићи већ половином XV века чинили као неку засебну политичку јединицу. Историја Братоножића у другој полов. XV и првој XVI века ка-

рактерише се непрестаним лављењем између Млетака и Турака. У то време, опажа добро Ердељановић, падање и предање о Видосави, лепој сестри Неја Станојева, која и у султанову харему не може да заборави ни црногорски крш. Ердељановић се у занимљивом историјском одељку труди да за појединa казивања народнога предања нађе потврде у писменим споменицима. Од особита је интереса предање код Братоножића да потичу од старе српске владалачке породице Бранковића, од кога је једну верзију прибележио и војвода Марко Миљанов у Новој Искри за г. 1901. Том приликом нагласио је овај необично даровити самоук да је у стварању овога народног предања играо неку улогу извесни калуђер Илија на Дуги, другим речима да је ово предање литерарног порекла. Ердељановић бележи неколико верзија, али оне се све слажу у том да Братоножићи вуку лозу од старих Бранковића. Ердељановић залази мало дубље у то питање, јер је рад да утврди колико има стварнога у томе предању. Пошто је изнео назоре И. Руварца и А. Протића, на чије нестручно мишљење не треба много полагати, поређује по Руварцу казивање грофа Ђорђа Бранковића са предањем Братоножића и налази код њих веома много сличности. И Бранковић и братоношко предање знају за Лазара, сина слепога Гргура, о коме историјски споменици иначе ништа не знају. Ердељановић мисли да се ова сличност тумачити може само на два начина: или је збиља постојао Лазар, син Гргура слепога, или је братоношко предање постало под утицајем литературе. Ердељановић не сме да се одлучи отворено ни уз једну од те две претпоставке, али се види како му је тешко да одбаци народно предање и прихвати његово литерарно порекло. Овде ћемо само истакнути да Ердељановић није опазио недоследност Руварчеву, који на једном месту у Одломцима каже да Бранковић није знао да су Коренићи племе у Херцеговини, а мало даље вели да је Бранковић нашао да су његови стари од Коренића у Херцеговини. Није даље јасно откуда Ердељановић зна да у Корјенићима има и *сад* Бранковића, када се то из онога наводи из Руварца не може извести, а других доказа за то Ердељановић не наводи. Биће по свој прилици да братоношко предање не почива на истинитој основи, као и оно да су Обреновићи из Братоножића, него је литерарнога порекла, можда из хронике Бранковића, на чију је генеалошку, таблицу, поред других литерарних извора, много утицао и Божидар Вуковић својим Саборником.

+ Недавно је изашла у врло укусном издању друга свеска „Политичких и правних расправа“ проф. *Слоб. Јовановића*. На првом је месту штампана веома опсежна студија „О дводомном систему“. У њој се на основу богате стручне литературе износи историја дводомног система у Енглеској и Француској, теорија о подели законодавног тела, расправља се о односима између два дома, организацији два дома, па се онда у петом одељку прелази на питање о горњем дому код нас, који је по пишчеву мишљењу потребан код нас. На другом месту штампана је веома занимљива

студија о шефу напредне странке Милану Пироћанцу. У њој су необично добро успеле карактеристике Пироћанца и Милутина Гарашанина. Трећа, најкраћа студија зове се „Владан Ђорђевић о српско-бугарском рату“. Овај чланак потекао је поводом недавно публиковане књиге Др. Влад. Ђорђевића „Историја српско-бугарскога рата“, у којој је Ђорђевић на више места истицао нетачност тврдњи проф. Јовановића у ранијој му расправи „Српско-бугарски рат“. Стога проф. Јовановић одговара Вл. Ђорђевићу не толико да се брани од његових прекора, колико да још једном подвргне дискусији нека питања из дипломатске историје српско-бугарскога рата. О овој занимљивој врло лепо написаној књизи проговорићемо опширније у једној од идућих свезака Летописа.

+ Из XIV књ. „Срп. Етногр. Зборника“ одштампао је проф. *Др. Тих. Р. Ђорђевић* свој Увод којим је пропратио С. Грбића Опис обичаја у Бољевцима и околним српским селима. Пошто је дао добру и тачну дефиницију обичаја, прелази он на мотиве постанка појединих обичаја, истичући како неки обичаји постају из природне потребе, неки су религијозног порекла а неки су опет резултат узајамних односа у друштву (правни), неки пак искуства (медицински обичаји). Током времена заборављају се мотиви обичајима, али се они крај свега тога и даље чувају, због чега су они обично веома стари, те нам на тај начин одају погледе и схватање данашњих генерација. И обичаји су, као и читаво народно биће, изложени разним утицајима; тако: црквеним, државнога законодавства и утицајима страних етничких елемената. Да се мене наших обичаја могу утврдити, потребно је прикупити их што потпуније, после чека тек наступа њихово научно испитивање. И до сада се обичаји прикупљали, али то прикупљање није вршено систематски. Због тога је проф. Ђорђевић већ раније израдио систематско упуство за скупљање срп. нар. обичаја. Ту је он исцрпно навео којим сталним обичајима преко године имају скупљачи да обрате пажњу (година, остали периоди времена у години, недеља, дан, обичаји свакидањег живота) па се онда набрајају категорије покретних обичаја (рођење, момаштво и девојаштво, брак, слава, смрт, погреб, вештачка сродства, кућа, верски живот, међусобни живот, забаве, тежачки, технолошки обичаји итд.) При крају истиче проф. Ђорђевић потребу прикупљања обичаја не само из садашњице него и из прошлости. Поред срп. држ. архиве држи Ђорђевић да ће се за обичаје Срба у Угарској наћи доста грађе у митрополитској, конзисторијалним, општинским, варошким и жупанијским архивама.

+ Из XIV књ. „Срп Етногр. Зборника“ одштампао је проф. Др. *Тих. Р. Ђорђевић* у засебну књигу „Грађу за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша“. Проф. Ђорђевић је, може се рећи, први који је сем обичајима из садашњости поклонио пажњу и обичајима у прошлости. Проучавајући непубликовану грађу Срп. Држ. Архива, одлучио се он да публикује веома занимљиво градиво, које нам осветљује живот нашега народа не само на почетку XIX века него у многом и период под Турцима, па

се нешто у обичајима очувало чак као остатак из времена наше средњовековне државне самосталности. Таки су обичаји „Изгоњење из села“, „Казна селски“, „Крвнина“, „Раскопавање вампира“, „Позивање на суд“ и т. д. Из прикупљене грађе види се како кнез Милош очито иде за тим да ублажи штетност и дивљаштво неких нар. обичаја, на што је народ чешће реагирао, нерад напуштати стара предања и обичаје. Из Ђорђевићеве грађе види се и то како се неки обичаји упорно одржали и данас крај свих забрана. Тако су штетни неки свадбени обичаји, којих чак и интелигенција не може да се одрече, дајући себи тиме сведоџбу да нема потпуна права убројати се у класу интелектуалаца. Ђорђевић је грађу груписао по сродности, а на крају додао добро састављен регистар, тако да се читалац може веома лако и угодно користити овом публикацијом.

+ Ректор Београдског Универзитета *С. Урошевић* одштампао је у засебну књижицу свој говор о потреби заснивања културне лиге, која би у Србији систематски радила на просвећивању народа, на културном, економном и моралном јачању његову. По мишљењу Урошевића ваља нарочиту пажњу поклонити томе, да се у народу што боље рашири стварна писменост, да се најшири народни слојеви упуте у најглавније појмове хигијенскога живота и у правилно схватање дужности у породици, општини и држави. Задаћа, коју би будућа културна лига имала да изводи, заиста је лепа и похвална, али је питање да ли ће једно друштво само својом иницијативом а без помоћи државних органа моћи показати неке видније резултате.

+ У Загребу је као посебан отисак из Vjesnika kr. hrv, slav. dalm. zemaljsk. arkiva штампана опширна студија бившега министра Dr. *Nikole pl. Tomašića* „Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva (Fundamenta juris publici regni Croatiae) najstarije doba „Pacta conventa“. О овој значајној и марљиво рађеној студији, у којој се расправља о односима Хрватске и Угарске крајем XI и поч. XII века, проговорићемо детаљније у идућој књизи Летописа.

+ У енглеском часопису The journal of the Gypsy lore soceety за г. 1908, који излази у Ливрпулу, има чланак проф. Др. *Тих. Ђорђевића* о Циганима у Србији. Ту се утврђује њихов број, говори се о њиховој вери, начину живота, позивима, друштвеној подели и напокон набрајају многобројни називи, којима Срби у разним крајевима називају Цигане.

○ У овогодишњој мајској свесци часописа „Budapesti Szemle“ штампано је на првом месту академско предавање Asbóth János-a „Босански бани и краљеви“. У уводу се тврди да су Срби и Хрвати у 7. веку морали затећи ранијих Словена, оних који су још за Августа били насељени око Блатног језера, међу Дунавом и Тисом и на Доњем Дунаву; да ни Срби ни Хрвати никад нису имали у својој власти језгро Босне; да се Босанци и етнички разликују од чисте српске и хрватске расе (в. пишчеву академску расправу: Утецај староседелаца̂ на стварање бошњачког соја 1902.),

напослетку да им је књижевни језик сада само зато заједнички, што су и Срби и Хрвати примили један босански дијалекат. — Даље пратећи историју Босне изводи да је мађарски ушлив био већ код колевке Босне и да је Босна творевина мађарске империјалистичке политике. Иако су за Тврткa уједињене биле скоро све јужнословенске земље, то нису извршили ни Срби ни Хрвати, него амбициозни, лукави издајица мађарски Босанац Тврткo. Тако од пада Врх-Босне почиње турско господство и траје до окупације. (цело предавање отштампано је у јунско-јулској свесци „Akademiai Értesitő“-а стр. 341—358.)

○ У јунској свесци часописа „Budapesti Szemle“ изашао је као уводни чланак „Успомене на Kállay Béni-a од Thallóczy Lajos-a. Нас Србе занимају нарочито она места где се говори о односу Калајеву према Милошу Обреновићу, о путовању Калајеву по источној и западној Србији, доцније по Босни и о његову програму администрације окупираних земаља (види Akad. Értesitő стр. 307—337.).

○ У издању Мађарске Научне Академије изишла је сада „Историја српског устанка г. 1807—1810“ од пок. Kállay Béni-a. По рукопису Калајеву средио и издао Thallóczy Lajos у две дебеле свеске (I. 1—405 стр. II: I—VIII + 1—415). Ово је дело управо наставак прве свеске „Историје Срба 1780—1815.“, која је изашла год. 1877. на 639 страна̂, и која уз летимичан преглед старе историје обухвата догађаје од 1780 до 1806. год. Али како писац није могао дотерати до 1815. год., како је прва свеска распачана, то је делу дат други наслов. Од смераних десет глава̂ израђено је пет: Оснивање руског заштитништва у Србији. Аустријска источна политика првих година̂ српског устанка, Обнова борби, Постанак и развој унутрашње несложе, Српски устанци у Угарској (Вогањ, Крушица) и план поседнућа Београда. Осталих пет глава (Унутрашње стање, Букурешки мир, Пад устанка, После буне, Таково) остало је скицирано или у белешкама пишчевим. Богати извори су наведени на крају обеју свезака а у додатку су међу осталим два путописа Калајева: један о путовању на српско-бугарској граници, други о првом путу по Босни. Дело ово расветљава објективно борбе Срба за ослобођење те је од сталне вредности и за историке и за политичаре при решавању источног питања.

У. — У одељку „Гласник“ доносимо некролог Јакубу Барту Ћишинском из пера једне уважене госпође, Чехиње, удате за духовног вођу Лужичких Срба. Име песника Јакуба Ћишинског није непознато нашем свету. У 231. књизи Летописа изашла је из Ћишинскова пера студија „Развој литературе Лужичких Срба“, у којој је лепим и јасним потезима оцртао прошлост и савремено стање књижевности својих земљака. Ту је говор и о његову песничку раду.

ГЛАСНИК

† Јакуб Барт-Ћишински.

У суботу 16. октобра раширила се по целој српскословенској Лужици жалосна вест:

Свештеник Барт-Ћишински, највећи песник Лужичана, оснивач и творац праве лужичке песничке литературе је умро. Био је већ дуже времена тешко болестан, али ипак његови пријатељи нису очекивали тако брз крај. Човек у најлепше доба, који је још много година могао радити на родољубивом пољу, пре времена је покошен смрћу, и то у време кад српска Лужица треба највише радника и зато тим већма жали његов одлазак и цело Словенство.

Свештеник Барт-Ћишински родио се 20. августа 1856. год. у Кукови а год. 1870—1871. полазио је приправну школу католичког семинара у Будишину. Затим је отишао у Праг, где је као питомац српског семинара на Малој Страни свршио гимназијске науке у тамошњој гимназији и положио са одликом испит зрелости. Даљим богословским наукама посветио се на универзи прашкој, где се у чешком језику толико усавршио да је доцније писао по чешким листовима. Год. 1881—1882. ступи у Будишину у војничку службу као једногодишњи добровољац пешачког пука број 103. по тадашњем закону још пре испита.

Као капелан служио је прво у Ралбицама а затим г. 1884. је премештен у Радворје, где брзо постаде администратор. Овде је служио дуже времена, док није г. 1887. постављен за капелана у Шерахову на граници Лужичко-српској, а год. 1889. наименован је ц. к. дворским капеланом у Дражђанима, одакле је год. 1896. премештен у Каменицу. Затим се преселио на своје ново место у Радверг, где је 1. јула са дозволом претпостављене власти своје звање завршио (оставио), радећи успешно као духовни пастир пуних двадесет година. Иступив из службе вратио се опет у своју милу домовину, у своју српску Лужицу. Најпре је становао у Кукови а после у суседним Панчицама, где се сасвим и с љубављу одао књижевности и песништву док није болест, која је напредовала, учинила крај његовом плодоносном раду.

У уторак 19. октобра био је свечано сахрањен на Вотровском гробљу. Велика поворка пријатеља и поштоватеља пратила га је

на последњем путу. Свештеник monsignore Скала очекивао је спровод на међи села Панчице и Вотрова. Око петнаест свештеника се скупило из српске Лужице. Куковска и Радвершка касина су дошле са барјацима. Покојник је донешен прво у цркву где је каноник Херман служио свету службу. После свршетка споменуо је велике заслуге покојникове за српски крај и захвалио му за сву љубав и пожртвовање, којим је цео свој живот посветио народу у несебичном раду, и опростио се са највећим лужичким песником дирљивим речима.

После погреба служио је још једну свету службу капелан Циж-Житавски.

Сад почива после тешких животних бојева у драгој земљи, на тихом Вотровском гробљу, али спомен ће му вечито живети у срцу народа лужичког, који је он толико љубио и њему поклонио најлепшу снагу срца и душе. Вечан му спомен!

Јакуб Барт-Ћишински је био заиста популаран песник, песник с божјом милошћу. Његову поезију одликује одлучни и родољубиви дух. Вођен велеученим и пожртвовним родољубом проф. Др. А. Муком, Јакуб Барт је снажно засегао у живот наше омладине. У Српској Липи, коју је год. 1879. сам уређивао имамо од њега, осим ситнијих песама и прозе још и роман „Narodowc a wotrodženc“ (Родољуб и одрод) и прву песму народног епоса „Nawoženja“ (Младожења) у девет песама. Од свих је, осим прве, још само четврта песма штампана и то у првој свесци „Jubilejnych spisow Serbowski“. Барт није као Зејлер народни песник, међу њима је знатна разлика. Зејлер је црпао из народних песама и усвојио је и њихов облик. Ћишински је стајао на међи чешке поезије, навикао на светске песнике и завео је у литературу лужичко-српску нови рим и ритам и углађене лепе облике. Његова душа је била проникнута високим идеалом и здравим реализмом, а такве су биле и његове песме.

Нису биле снажне по слику нити по уметности, него су биле написане у чистом српском језику. Свега је написао тринаест збирки песама, већином лирских и једну драму „Na Hrodžišku“. Тих тринаест збирки песама предане су јавности словенско-лужичко-српској у времену од 1884—1909. год.

1. Књига сонета. 2. Облици. 3. Природа и срце. 4. Српски звуци. 5. Из живота, 6. Крв и земља. 7. Са журбом. 8. Орлова крила. 9. Родољубиви поклич. 10. Поклич и бој. 11. За тишином. 12. Српске сличице. 13. Светлост из висине.

Осим тога је Ћишински испочетка помагао Др-у А. Муки при издавању збирке позоришних дела за дилетантско српско позориште, која има 17 (комада) дела. Три комада је Ћишински сам израдио:

1. Incognito. 2. Telegram. 3. Starý Serb.

Нову српску поезију пружа нам „Књига сонета“, које је дело пробудило заслужено признање код куће и у иностранству. Мала књижица, али особите песничке вредности, право уметничко дело.

Књига је посвећена Hornik-у и потпуно одговара геслу, које носи: Facta loquuntur! Из садржаја наводимо: Громовиту химну, „Slowjanam“ (Словенима), „na serbskej zemi“, успомене: „на Прат“, „на Мишно“, „v čichej samoce z pucowanjom“, преводе Мицкијевића, Петрарке и т. д.

У последње време тражио је песник утехе у чистој вери и Богу. Мистицизмом су прожети циклуси његови: „W kuzłu Nevidžomného“ („У чару невидљивог“) и „W pruzy njebeskej“ („У сјају небеском“). Издано у часопису „Лужица“ год. 1908—1909.

Лужички Срби су изгубили велику и одушевљену песничку снагу.

На научном пољу стоји чврсто њихов Самсон, велеучени проф. Др. А. Мука, аутор долњолужичке граматике и многих већих и мањих научних дела, човек у словенском и немачком научном свету високо поштован и цењен, али лужичка поезија остаде сироче, напуштен је њезин Парнас. Ваљда ће брзо наћи замену за тежак губитак свој. Можда ће се појавити нови ослонац у младој, пуној наде генерацији? Покојни песник је оставио Словенима свети и важни аманет, они морају чврсто и силно стојати на straжи, да не би навала туђег живља уништила њихову браћу. Чешки народ у првом реду мора прихватити то заслужно дело, бринути се и помагати где буде потреба. Иначе ће Лужичани пропасти и не ће о њима остати спомен, него само у књигама историје човечанства. А Словенство не ће пустити да дође до тога.

Ло

Инв. Бр. 37179

Уређује **др. Милан Савић**, секретар Матице Српске,
према одлукама Књижевног Одбора.

НОВЕ КЊИГЕ.

Под овом рубриком објавиће уредништво Летописа књиге које се пошљу Библиотеци Матичиној.

1. Izdanja Matice Dalmatinske: Matica Dalmatinska. Dio I. Osnutak i rad do izdanja Narodnih pjesama 1865. Napisao *Prof. P. Karlić*. Zadar 1807. 8⁰. **Стр.** 43. Cijena 1 K. — *Dr. A. Tresić-Pavičić*, Preko Atlantika do Pacifika. Život Hrvata u Sjevernoj Americi. Putopisna, estetska, ekonomska i politička promatranja. Nagradila Matica Dalmatinska. Izdao o svom trošku Srećko Skakoc. Tisak Dioničke tiskare u Zagrebu 1907. 8⁰. **Стр.** 268. — Narodne pripovijesti mitične. S uvodom i komentarima priredio za školsku i privatnu upotrebu ***M. Kušar***. Zadar 1907. Nagradila „Matica Dalmatinska“. Naklada pišćeva. 8⁰. **Стр.** 157. — Narodna pjesmarica. Izdala Matica Dalmatinska. Zadar, 1907. 8⁰. **Стр.** XLI + 356. Cijena 2 krune. — Petar Zoranić. Napisao dr. T. Matić. Zadar, 1909. 8⁰. Стр. 55. Cijena 60 para.

2. Практични свештеник. Приредио протојереј *Василије Николајевић*, парох иришки. 1. Свеска. [Практична библиотека за свештенике. Уређује *Василије Николајевић* прота, парох иришки и *Драгутин Драгојевић*, парох крушедолски. I]. У Новом Саду. Наклада књижаре Ј. Станковића. [Штампарија Браће М. Поповића], 1907. в. 8⁰. Стр. 136 + XI. Цена: круна 1·60 или 2 динара.

3. Svenska landsmål ock svenskt folkliv. Tidskrift utgiven på uppdrag av Landsmålsföreningarna i Uppsala, Helsingfors ock Lund genom *J. A. Lundell*. (Archives des traditions populaires suédoises. Publées aux frais du gouvernement suédois par J. A. Lundell.) 1908. Stockholm. H. 1. 2. 3. 4. 5.

4. Бокељев сан у Америци. Слика у једном чину. Написао *Лазар Симов Ђурић*. За позорницу удесио *Вељко Радојевић*. Друго издање књижаре Душана Поповића и Друга у Чикагу. 1909. 16⁰. Стр. 17. Цијена 10 центи.

5. Sobrané diela *Svetozára Hurbana Vajanského*. Sväzok VI. Kniha veršov. 1. Náknadom Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine. 1009. 8⁰. **Стр.** 330 + 3 *л.* Cena 3 koruny.

6. The Psychological Bulletin, vol. VI. Nr. 5. May 15, 1909. Lancaster, Pa. 8⁰. **Стр.** 153—184.

7. *Prof. Dr. Ilie Bărbulescu*, dopisni član rumunjske akademije, Kad su počele da ulaze u rumunjski jezik najstarije njegove slavenske riječi. (Sonderabdruck aus der „Jagić — Festschrift: Zbornik u slavu Vatroslava Jagića“. Verlag der Weidmannschen Buchhandlung in Berlin. 1908). 8⁰. **Стр. 433—448.**

8. *Јов. Н. Томић*. **Оцена Историје Босне и Херцеговине од Ст. Станојевића. Београд, нова штампарија „Давидовић“ — Љубе М. Давидовића, Дечанска бр. 14. 1909. 8⁰. Стр. 18.**

9. **Извештај о Срп. Учитељском Конвикту у Новом Саду. Штампарија учитељског деоничарског друштва „Натошевић“, 1909. 4⁰. Стр. 16.**

10. **Римски пјесник Силије Италик** (Silius Italicus) **и његов еп** „Punica“. **Приказао *Милан Буковић*, професор велике гимназије у Мостару. (Прештампано из XV. извјештаја велике гимназије у Мостару). Мостар. штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1909. 8⁰. Стр. 38.**

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Р Б С х 6 4

ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА 1910. ГОДИНУ

У току 1910. год. Матица Српска даје члановима и претплатницима ове књиге:

I. **Летопис,** дванаест књига (књ. 261—272). Сваког месеца излази једна књига од 5 табака.

II. **Књиге Матице Српске:** Број 31, 32. Автобиографија Јована Суботића IV. и V. — Бр. 33. Арањев Толдија у преводу Змај Ј. Јовановића. — Бр. 34. Смрт мајке Југовића од Ива Војновића или Лукијан Мушицки од дра Владимира Ћоровића.

III. **Зборник историјских докумената.** Бр. 3. Споменици Срба у Угарској. Хрватској и Славонији од дра Алексе Ивића I, део (Књиге Матице Српске бр. 35 и 36.)

IV. **Књиге за народ:** Књига 133. „Подрумарство" од Јована Живковића III. — Књ. 134. Последице домаћег васпитања. Од Даринке Буље рођ. Косић II. — Бр. 135. Уму и срцу III. од П. Аршинова. — Бр. 136. Под видом нових идеја, прип. М. Андрића. — 137. Историја срп. књижевности, од Ј. Живојновића. — 138. Срп. народ. песме о Ускоцима, у редакц. дра Тих. Остојића.

Овај се списак може још попунити и изменити.

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ (без Календара) за 10 К. у иностранству за 12 К.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске. У Србији једино у књижари Светислава Цвијановића, Београд, Кнез-Михаилова ул., комисијонара Матице Српске, преко које иду све поруке и сви послови, који се тичу чланова и претплатника Матичиних у Србији. У тој се књижари уједно добивају и наша издања посебице.

4. Рок претплати истиче свршетком месеца марта. После тога рока (а и раније) продају се поједине књиге Матичина издања по цени, која је означена на корицама.

Цена је овој књизи 1 круна.

НОВИ САД
КЊИЖАРА И ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ"
1910.